Žene Srebrenice, Tuzla

SAMRTNO SREBRENIČKO LJETO '95

Svjedočanstvo o stradanju
Srebrenice i naroda Podrinja

TUZLA, decembar 1998.

Izdaje:
Udruženje građana "Žene Srebrenice" - Tuzla

Priprema i štampa:
PrintCom Tuzla

Za štampariju:
Zikrijah Hadžimehmedović

Fotografije:
Amel Emrić
Ahmet Bajrić

Tiraž: 1.500 kom.

Besplatan primjerak

Tuzla, decembar 1998. godine

Svjedočanstvo o
stradanju Srebrenice i naroda Podrinja

SAMRTNO SREBRENIČKO LJETO ’95.

PREDGOVOR

Najtragičniji događaj u preko dvadeset vijekova dugoj historiji Srebrenice, kao urbanog naselja, desio se u julu 1995. godine. Pored toga što je u aprilu 1993. godine Rezolucijom OUN tzv. enklava Srebrenica (grad sa širom okolinom) proglašena demilitarizovanom (uže gradsko područje) i "zaštićenom zonom" (cijela enklava), oružane snage bosanskih Srba, pomognute vojnim i paravojnim formacija iz Srbije, u julu 1995. godine izvršile su genocid nad bošnjačkim narodom. Oko 25 hiljada žena i djece, te preko 3 hiljade muškaraca pobjeglo je iz grada, pred invazijom agresorske vojske, prema bazi holandskih vojnika iz sastava UNPROFOR-a u Potočare. Ostali muškarci, prema našim procjenama, njih oko 12 hiljada, sklanjaju se u šumu na rubu demilitarizovane zone u cilju da se dugim maršem od stotinjak kilometara pokušaju probiti do slobodne teritorije pod kontrolom Armije BiH u rejonu Kladnja, Kalesije, Sapne i Tuzle. Na tom putu, veliki broj muškaraca je nestao ili je ubijen kao i većina od preko 3 hiljade muškaraca koji su se predali UNPROFOR-u u Potočarima. Oko 400 žena, koje su konvojima prevožene iz Potočara za Kladanj, takođe je nestalo. Najveći dio njih odvežen je prema mjestu Šekovići, gdje im se gubi svaki trag.

Dvije godine poslije tragedije u Srebrenici nema informacija za preko 8 hiljada nestalih, koliko je do sada registrovano u MKCK. Taj broj nestalih nije konačan, jer su kod ove međunarodne organizacije

prijave o nestalima mogli učiniti samo članovi uže obitelji, a u Srebrenici je u periodu 1992 - 1995. godine živjelo mnogo porodica koje su potpuno likvidirane ili nestale, te veliki broj samaca koji su nestali. Također, jedan broj stanovnika Srebrenice je raseljen izvan BiH. Bosanskohercegovačka državna komisija za razmjene i traženje nestalih raspolaže sa podacima da se oko 25 hiljada lica sa teritorije BiH vode kao nestali, dok u MKCK-a raspolažu sa podacima da se sa teritorije BiH preko 19 hiljada lica vode kao nestali. Više od polovine ih je nestalo u srebreničkoj tragediji.

Potpuna istina o tome šta se dešavalo u Srebrenici i njenoj okolini u ljeto 1995. godine, možda se neće nikada saznati. Međunarodna zajednica, posredstvom UN - trupa na terenu, je svjedok genocida u Srebrenici. Uloga svjedoka u svakom zločinu je da govori istinu. Nažalost, u današnjem svijetu veću moć i ulogu ima laž, nego istina. U nadi da ćemo biti na tragu otkrivanja istine, u ovoj knjizi objavljujemo svjedočenja žena i muškaraca koji su vidjeli najveću evropsku golgotu krajem dvadesetog vijeka i koji su sami u njoj učestvovali. Vođeni idejom da ostaje samo ono što je zapisano, a da se zaboravlja ono što se pamti, prenosimo manji dio, od mnoštva potresnih ispovijesti, kako se Srebrenica nikada više ne bi ponovila, niti zaboravila.

HISTORIJA SREBRENICE

Ne zna se tačno kada je nastala Srebrenica. Vjerovatno onda kada je čovjek prvi put počeo cijeniti srebro. A pošto ga je ovdje bilo u izobilju, to je i cijena ovoga mjesta bila velika, jer imati Srebrenicu u rukama značilo je imati srebro, a imati srebro značilo je imati silu i moć. Zidine dubrovačke, troškovi despota srpskih, vojske ugarske i tvrđave bosanske, turski mostovi, hamami i saraji plaćeni su srebrom iz Srebrenice. Ovako je jedan bosanski pisac opisivao Srebrenicu i njena bogatstva.

Današnji naziv grada potiče iz vremena Rimske imperije. Rimljani su osnovali grad na bogatim nalazištima olova, cinka, srebra i zlata. Široj oblasti dali su ime Argentaria - Srebrenica (od argentum - srebro), a užem urbanom naselju i središtu - Domavia, kao centru rudarske uprave za provincije Panoniju i Dalmaciju. (U slobodnom prijevodu Domavia znači - povratak kući).

Pored bogatih rudnih nalazišta, Rimljani su pronašli i izvorište čudnovate crvenkaste vode, kasnije nazvane Crni Guber.

U prečniku od tridesetak kilometara, u čijem je središtu grad Srebrenica, ogromna su prirodna i rudna bogatstva. Gotovo da u svijetu nema manjeg geografskog prostora sa takvim obiljem prirodnih bogatstava. Tu su nalazišta olova, cinka, srebra, boksita, zlata, antimona i drugih minerala i metala. Tu je 48 mineralnih izvora. Najjače izvorište po imenu Crni Guber, jedini je mineralni izvor na prostorima bivše Jugoslavije, koji je registrovan kao lijek. Dokazan je u praktičnoj

primjeni kao lijek protiv anemije, hroničnih reuma, ženskih bolesti, te bolesti živaca, očiju i kože. Željezno-arsenska radioaktivna mineralna Guber - voda svrstava se u među najpoznatije mineralne vode u Evropi, čak je i bolja od ostalih, jer se bez opasnosti može piti u prirodnom stanju. Još u vrijeme austrougarske vladavine, Guber je pakovan u boce i po 500 hiljada boca godišnje izvožen je na sve kontinente. U okolini Srebrenice (selo Gradina, Skelani, Kvarc, Sase i druga) pronađeni su arheološki ostaci iz rimskog doba i oni se danas čuvaju u Muzeju istočne Bosne u Tuzli.

U vrijeme srednjovjekovne bosanske države, Srebrenica se prvi put pominje u XIV vijeku (1352. godine) kao rudarsko naselje i kovačnica novca. Srebrenička carina je bosanskoj državi donosila godišnji dohodak od 30.000 dukata. Pored toga, rudnici srebra, najveći na Balkanu, godišnje su donosili stotine hiljada dukata. To je bio jedan od glavnih razloga što su je Srbi preko Drine stalno napadali. 1411. godine prvi put je zauzeta od Srba i spaljena, da bi je ubrzo povratili Bosanci. U periodu od 1426 - 1458. godine naizmjenično je padala iz ruku Bosanaca u ruke Srba i obratno, sve do konačnog zauzimanja od Turaka - Osmanlija.

U Srebrenici su boravili njemački rudari i zanatlije, te trgovci iz Dubrovnika. Osmanlije osvajaju Srebrenicu polovinom XVI vijeka kada je u njoj bila razvijena djelatnost Franjevaca. Naziv današnje franjevačke zajednice u Bosni nosi ime "Bosna Srebrena", što asocira na to davno vrijeme i jednu od prvih franjevačkih zajednica i sjedišta u Bosni. Dolaskom Osmanlija u Srebrenici se razvija trgovina i zanatstvo. Tada je u Srebrenici bilo 40 zlatara. Osnovan je srebrenički kadiluk u sastavu zvorničkog sandžaka. Ispod zidina starog srednjovjekovnog grada razvija se donji tzv. turski grad u XVIII vijeku.

Preko 800 stećaka (srednjovjekovni kameni nadgrobni spomenici u Bosni) u okolini Srebrenice svjedoče o bogatom društvenom, privrednom, kulturnom i vjerskom životu u Srebrenici. U njoj su podignuti Crkva Svete Marije (1387 - 1514. godine) i franjevački samostan, te mnogobrojne džamije. Kao najstarija i najpoznatija izdvaja se Hadžiskenderova ili Bijela džamija, kao i niz manjih drvenih džamija.

Historija Srebrenice je obilježena stalnim borbama za njeno posjedovanje od Ilira, Rimljana, Mađara, Austrijanaca, Srba, Bosanaca, Osmanlija do današnjih barbarskih osvajača koji su pored svega

drugog uništili i njeno stanovništvo, najveće bogatstvo koje jedan grad može imati. Carevi, kraljevi, veziri i despoti u svoje povelje su upisivali ime ovog grada, kao biser na nizu svojih pohoda. Danas, ovaj grad kao da je izbrisan sa lica zemlje. Devet puta je do sada Srebrenica rušena i paljena i svaki put se dizala iz pepela. Da li će tako biti i ovaj put?

U Srebrenici je prije rata 1992. godine živjelo oko 5.000 stanovnika, dok je opština površine 527 km^2 brojala 37.211 stanovnika nastanjenih u više od 80 naselja u preko 6 hiljada domaćinstava. Najviše je bilo Bošnjaka - muslimana 27.118 ili 72,9%, Srba 9.381 ili 25,2%, Hrvata 38 ili 0,1% i ostalih nacionalnosti 674 ili 1,8%. Zemljišta u privatnom vlasništvu najviše su imali Bošnjaci - muslimani 182,6 km^2 ili 79,39% od sveg privatnog zemljišta na srebreničkoj opštini, dok su Srbi imali 47,4 km^2 ili 21,61%. Ostalo zemljište bilo je tzv. društvena/državna svojina (podaci prema popisu stanovništva iz 1991. godine).

Srebrenica se zbog razvijene privrede svrstavala u red opština u BiH sa visokim standardom. Rudnici olova i cinka bili su nosioci privrednog razvoja ovog kraja. Pored toga, bila je razvijena lahka industrija na bazi obojenih metala, šumarstvo i obrada drveta, obrada kamena, stočarstvo, zatim turizam i ugostiteljstvo na bazi banjskog i rekreativnog turizma, te lov i ribolov. Još iz starih vremena ostala je tradicija dobrog zanatstva u Srebrenici, a nadaleko su bili poznati srebrenički zidari iz okoline Osata. U Srebrenici je radila Gimnazija i više srednjih i osnovnih škola, te dva sportska kluba u nogometu i košarci.

U agresiji na Bosnu i Hercegovinu, koja je počela 5. i 6. aprila 1992. godine poginulo je oko 200 hiljada ljudi, oko 2 miliona ljudi je protjerano sa svojih ognjišta, oko 20 hiljada žena je silovano, nekoliko hiljada ljudi ostali su trajni invalidi, a oko 25 hiljada ljudi se vode kao nestali.

U proljeće 1992. godine cjelokupna teritorija BiH bila je okupirana od strane bivše Jugoslavenske narodne armije (JNA), koja je na tlu BiH pored regularnog sastava i pridošlih jedinica iz Slovenije i Hrvatske u svoje redove mobilisala srpsko stanovništvo i dovodila dobrovoljce iz Srbije i Crne Gore. Dana 1. marta 1992. godine, poslije Referenduma na kojem se 65% građana BiH (Bošnjaka, Hrvata i dijelom Srba) izjasnilo za samostalnost BiH, uslijedile su posljednje pripreme JNA i srpskih

paravojnih snaga za agresiju na BiH. Poslije napada na Sarajevo, Evropska zajednica je 6. aprila 1992. godine priznala BiH, a dan poslije i SAD. Dana 21. maja 1992. godine BiH je primljena u Organizaciju ujedinjenih nacija.

Odbrana BiH, iako pod embargom na uvoz oružja (Rezolucija UN-a od septembra 1991. godine) koju su vodili Bošnjaci, većinom svrstani u redove Armije BiH, Hrvati većinom u redovima Hrvatskog vijeća obrane (HVO), kao i bosanski patrioti srpske nacionalnosti, trajala je četiri godine. Mirovnim sporazumom potpisanim u Dejtonu (Dayton, Ohio-USA) u decembru 1995. godine rat je zaustavljen. BiH je priznata kao suverena država, ali od tada podijeljena na dva entiteta, Federaciju BiH i Republiku Srpsku. Prije potpisivanja mirovnog sporazuma, u julu 1995. godine, desila se, pored svih drama u Bosni, najteža tragedija bošnjačkog naroda kada je nestalo ili ubijeno preko 10 hiljada, a oko 40 hiljada osoba je protjerano iz "zaštićene zone" Srebrenica. Podrinjski gradovi sjeverno od Srebrenice: Bijeljina, Zvornik, Bratunac i Vlasenica, te Foča i Višegrad južno od Srebrenice, već su bili pod kontrolom srpsko-crnogorskog agresora i paravojnih formacija bosanskih Srba, kada je 18. aprila 1992. godine u Srebrenicu stigao ultimatum o predaji oružja. Do toga dana, u opštoj panici, Srebrenicu je napustila većina njenih stanovnika, dok je svega 365 Srebreničana ostalo u gradu. Slabo naoružani pripadnici TO BiH i policije u Srebrenici nisu htjeli predati oružje, nego su se skupa sa narodom povukli u šume. Paravojne formacije arkanovaca i šešeljevaca iz Srbije, te domaći Srbi (četnici) iz terorističke stranke SDS ušli su u nebranjen grad i držali ga pod okupacijom dvadeset i jedan dan, sve do 9. maja 1992. godine kada je Srebrenica oslobođena. U međuvremenu, u gradu je zapaljeno preko 80 privatnih kuća i ubijeno 27, uglavnom starijih ljudi i žena koji nisu htjeli napustiti svoje kuće i stanove. Agresori su, pored toga, u vrijeme svog boravka u Srebrenici, opljačkali mnoge kuće i stanove, te dio industrijskih pogona.

Od maja 1992. godine do aprila 1993. godine trajala je borba protiv višestruko naoružanijeg neprijatelja i odbrana ovog grada od stalnih napada srpsko-crnogorskog agresora i četnika. U nizu uspješno izvedenih akcija i bitaka branioci Srebrenice uspjeli su poraziti neprijatelja i zaplijeniti ogromne količine naoružanja, hrane i lijekova. Ističu se akcije na Podravanje, Voljavicu, Fakoviće, Zalazje,

Sase, Kragljivodu, Skelane, Kravicu itd. Neprijatelj u nemoći da zauzme Srebrenicu, vrši granatiranje iz daljine i bombardovanje avijacijom. U tim zločinima iz daljine stradalo je mnogo civila, gotovo svakodnevno. Najtragičniji zločin u tom periodu desio se 12. aprila 1993. godine, kada je od posljedica granatiranja na igralištu ispred srednjoškolskog centra, na licu mjesta, poginulo 36, a teško ranjeno 87 osoba, dok je dvadesetak bilo lakše ranjenih.

U opštini Srebrenici je tokom rata živjelo stanovništvo iz osam opština: Bratunac, Vlasenica, Zvornik, Šekovići, Bijeljina, Rogatica, Višegrad i Han Pijesak, tako da su preko 85% žitelja ratne Srebrenice činili prognanici. Slobodna teritorija tokom 1992. i početkom zime 1993. godine obuhvatila je teritorije srebreničke, bratunačke, vlaseničke i zvorničke opštine sa većim naseljima Srebrenica, Potočari, Nova Kasaba, Sućeska, Žepa, Konjević-Polje, Cerska i Kamenica kao centrima otpora. Između tih teritorija postojala je dobra komunikacija, ali su one bile izolovane od šire slobodne teritorije pod kontrolom bosanske armije na zapadu. U takvoj izolaciji, već u jesen 1992. godine pojavio se problem sa hranom, lijekovima, odjećom i obućom, te naoružanjem i municijom neophodnim za odbranu. Cvijetna resa ljeskovog drveta i ogoljeni suhi klip kukuruza se često upotrebljavao u ishrani.

Ratna bolnica u Srebrenici počela je sa radom 12. jula 1992. godine. U teškim uslovima, pet doktora, nekoliko medicinskih sestara i jedan broj priučenog osoblja spašavalo je ljudske živote. Hirurški zahvati su bili pravi podvizi, a odstranjivanje ekstremiteta vršeno je bez upotrebe anestetika, često samo običnom pilom za metal. Voda i električna energija su predstavljali poseban problem. Srpsko-crnogorski agresor je na početku rata uništio glavni srebrenički vodovod i dalekovodne stubove za električnu energiju. Svojom domišljatošću, Srebreničani su osposobili stari vodovod u neposrednoj blizini Srebrenice, tako da je nedostatak vode za piće bio djelimično riješen. Stotine improviziranih minijaturnih centrala na srebreničkim rječicama, proizvodilo je električnu struju, dovoljnu za kućnu rasvjetu i upotrebu radio aparata.

Mnoštvo ljudi bi se okupljalo oko jednog radio-uređaja kako bi čuli najvažnije informacije. Čini se, ipak, da je najveći problem u ishrani bio nedostatak soli. So je u Srebrenici bila skuplja od zlata. Kamena

so, koja se inače upotrebljava za posipanje puteva u zimskom periodu, se prekuhavala i koristila za ishranu. Za kilogram takve soli trebalo je ići na udaljenost pedesetak kilometara od Srebrenice.

Prvi konvoj humanitarne pomoći ušao je u Srebrenicu u novembru 1992. godine, osam mjeseci poslije blokade grada. Konvoji sa hranom su redovno zaustavljani od srpskih civila i vojnih formacija u Bratuncu, Zvorniku, Han Pijesku i drugim mjestima, oduzimana je hrana ili su vraćani nazad. U toku zime 1992/93. godine zabilježeno je nekoliko slučajeva umiranja od gladi.

Humanitarna situacija u Srebrenici se naročito pogoršala poslije velike agresorske ofanzive, koja je počela krajem januara 1993. godine na Kamenicu i Cersku, a kasnije Novu Kasabu i Konjević-Polje. Početkom marta velike grupe izbjeglica se povlače prema Srebrenici u kojoj je situacija već bila složena i teška, jer je srpski agresor duže vrijeme napadao na linije odbrane. Dolazak novih izbjeglica potpuno je paralisao život u ovom gradu. Od 1. marta 1993. godine počela je operacija vazdušne dostave pomoći - Padobran za okružene enklave u istočnoj Bosni. Paketi sa hranom i lijekovima bacani su noću iz aviona na rejone Cerske, Konjević-Polja, Žepe i Srebrenice. Od padobranskog platna i konopaca šivena su odijela čak i obuća, ušivanjem platna na džonove od stare obuće.

Pošto su već bili iseljeni i pred zauzimanjem, Cersku i Konjević-Polje posjetio je 6. marta 1993. godine glavnokomandujući UN - snaga, francuski general Filip Morion (Philip Morillon). Njegova posjeta Srebrenici uslijedila je 11. marta. U Srebrenici se zadržao sve do 28. marta, povremeno izlazeći iz grada na pregovore. Pred okupljenim narodom, ispred zgrade pošte u Srebrenici, izjavio je famozne riječi:

- Vi ste sada pod zaštitom Ujedinjenih nacija!

Oduševljeni njegovim dolaskom, građani Srebrenice su ga proglasili počasnim građaninom ovog grada i jednoj ulici su po njemu dali ime. Ali, uzalud. Srpske vojne snage su i dalje nastavile sa napadima na grad sa svih strana, uz istovremeno granatiranje civilnog stanovništva koje je preplavilo Srebrenicu. Stanje u srebreničkoj bolnici je bilo haotično. Mrtvi i ranjeni su ležali na sve strane. Jedna grupa neprijateljskih vojnika u pokušaju da zauzme bolnicu uspješno je likvidirana. Poljska bolnica UN-a bila je vraćena iz Bratunca, jer Srbi nisu dozvolili njen ulazak u Srebrenicu.

UN donose novu Rezoluciju o zabrani letova iznad Bosne, a tzv. "Patrola na nebu" počela je 12. aprila 1993. godine. U međuvremenu počinje i evakuisanje izbjeglica za Tuzlu. Konvojima UNHCR-a koji su dovlačili hranu u Srebrenicu, od 20. marta na kamionima evakuišu se žene, djeca i starci. Do polovine aprila oko 5 hiljada izbjeglica je stiglo u Tuzlu. Helikopterskim letovima iz baze Dubrave evakuisano je oko 500 ranjenika i težih invalida iz Srebrenice.

Od 6. aprila počinju presudne bitke za Srebrenicu, a najkritičniji dani bili su 15, 16. i 17. april 1993. kada su vođene borbe na svega dva kilometra od grada u rejonu Zelenog Jadra, Pribićevca, Ljubisavića i Pusmulića na južnim, te Zalazja i Likara na sjevernim prilazima gradu. Vladala je potpuna neizvjesnost za sudbinu grada. Iako su njegovi branitelji riješili da se bore do kraja, nedostajalo je naoružanja i municije. Ipak, na kraju su uspjeli odbraniti grad.

Kanadski bataljon UN-a, poslije više pokušaja ulazi 18. aprila u grad, u misiji zaštitnih snaga, da bi ubrzo zatim počeo proces demilitarizacije Srebrenice. Demilitarizacija je završena 5. maja 1993. godine, kada je general Morion posljednji put boravio u Srebrenici.

Cjelokupno lahko i teško naoružanje bosanske armije stavljeno je pod kontrolu UN-a i bezbjednost nad Srebrenicom preuzele su snage UNPROFOR-a. Srebrenica je prema Rezolucijama OUN-a, broj 814. i 824. proglašena "zaštićenom" i demilitarizovanom zonom pod kontrolom vojnih trupa UN-a.

Poslije izlaska jednog dijela izbjeglica, u Srebrenici je u periodu od 1993. do 1995. godine, pod statusom "zaštićena zona", prema našim podacima, živjelo oko 40.000 stanovnika na površini od 140 km^2. Uslovi za život bili su nešto povoljniji nego u prethodnom periodu, stanje sa hranom i lijekovima se poboljšavalo, ali je potpuna izolacija uništavala i svaku pomisao na normalan život. U Srebrenici su od međunarodnih organizacija djelovali: Ljekari bez granica (MSF iz Belgije), Međunarodni komitet crvenog krsta (MK CK) i UNHCR. Ali u tom periodu dešavale su se i čudne stvari sa humanitarnom pomoći, kao naprimjer, dostava vakcina protiv malarije ili kamiona zaštitnih maski za hirurge, dok su istovremeno nedostajali osnovni medi-kamenti. Psihičko, socijalno, zdravstveno i emotivno stanje ljudi u zatvorenom prostoru enklave odgovaralo je agresoru u planiranju i izvođenju ofanzive zauzimanja Srebrenice u ljeto 1995. godine. To se desilo u

vrijeme kada međunarodna zajednica, pored svih mehanizama i sredstava koji su joj stajali na raspolaganju, tu ofanzivu nije uspjela spriječiti, ili što je izvjesnije, prešutno je dozvolila zauzimanje Srebrenice zbog strateških planova i političkih ciljeva.

* * *

Kanadski bataljon UN-a u Srebrenici zamjenjen je 5. februara 1994. godine holandskim bataljonom zaštitnih snaga (DUTCHBAT) pod zapovjedništvom potpukovnika Jana Karemansa. Prvi nagovještaj da će agresor prekršiti sve odluke i Rezolucije UN-a desio se u junu 1995. godine kada su srpske vojne snage zauzele posmatračku stanicu "EKO" na jugoistoku enklave, u blizini montažnog izbjegličkog naselja u Slapovićima. Poslije toga, oko 3 hiljade izbjeglica pobjeglo je u Srebrenicu. Taj događaj nije popraćen nikakvim reakcijama međunarodne zajednice. U noći 28. juna srpska diverzantska grupa upala je u srebreničko naselje Vidikovac gdje su ubili jednu osobu.

Od 4. jula obruč oko Srebrenice se počeo stezati. Operacijom napada na Srebrenicu direktno je komandovao ratni zločinac, general Ratko Mladić. UN sugerišu snagama Armije BiH da pokažu suzdržljivost, dok Holandski bataljon ne preuzme adekvatne aktivnosti za zaštitu enklave. Posljednji konvoj hrane i lijekova ušao je u Srebrenicu 5. jula. U gradu se već osjećala zabrinutost i znaci panike. Do 9. jula 1995. godine izvršeno je nekoliko agresorskih napada na sam grad, ali su ih snage Armije BiH uspjele odbiti. Srpska strana je počela dovlačiti novu tehniku i pojačanja iz Srbije. Glavnokomandujući Holandskog bataljona Karemans djelovao je neodlučno u tim odsudnim danima, vjerovatno iz straha za živote svojih vojnika u eventualnom konfliktu sa Srbima. Mnogobrojni kontakti sa bazom UN-a u Tuzli i Zagrebu, a kasnije sa komandantima UN misije u BiH i pomoćnikom Generalnog sekretara UN za bivšu Jugoslaviju Jasušijem Akašijem (Yasushi Akashi) tu njegovu neodlučnost su i dalje produbljivali.

Traženje zračnih napada na srpske vojne mete na zemlji prolazilo je kroz dugu proceduru, što je Srbima bilo poznato, tako da su praktično neometani nastavljali svoje napredovanje prema Srebrenici. Potpukovnik Karemans 10. jula tražio je, po četvrti put, avio - napade,

ali toga dana general Bernad Žanvije (Bernad Janvier) to nije dozvolio. Prve bombe iz NATO-aviona bačene su 11. jula oko 14,30 sati, kada je Srebrenica već bila u fazi potpunog zauzimanja. Srebrenica je pod srpsku kontrolu pala oko 16 sati, u utorak 11. jula 1995. godine. U noćnim satima 11. jula Karemans je sa Ratkom Mladićem u Bratuncu vodio pregovore o rješavanju novonastale situacije.

Uporedo sa napadima na linije odbrane agresor je granatirao civilne ciljeve u gradu. Civilno stanovništvo, koje se već u jutarnjim satima 11. jula počelo povlačiti prema sjeveru enklave i bazi UN-a u Potočarima, bilo je izloženo granatiranju. Oko podneva 11. jula 4 - 5 hiljada izbjeglica bilo je pred bazom UN-a kod "Vezionice" u Srebrenici. Oko 28 hiljada izbjeglica, uveče 11. jula bilo je u i oko glavne holandske baze UN-a u Potočarima. Inače, Potočari su 5 kilometara udaljeni od Srebrenice. Prije rata to je bila sjeverna industrijska zona u kojoj je smješteno nekoliko fabrika: "Feros", "11. mart", "Fabrika za pocinčavanje", "Fabrika akumulatora", auto-baza i radionica prevoznog i transportnog preduzeća "Srebrenicaekspres", stanica "Elektrodistribucije" kao i niz manjih pogona i skladišta, osnovna škola, veliki broj privatnih kuća itd. Baza UN-a nalazila se u "Fabrici akumulatora" u Potočarima, gdje se bježeći od četnika smjestilo nekoliko hiljada izbjeglica. Među izbjeglicama u Potočarima bilo je, prema našim podacima, oko 3.560 muškaraca različite starosne dobi. Oni će biti izdvojeni iz grupe od strane srpskih okupacionih snaga i ostavljeni u Potočarima. Zamjenik komandanta Holandskog bataljona UN-a, major Franken naredio je da se napravi spisak muškaraca koji su se nalazili u "Fabrici akumulatora". Na listi je bilo 239 imena, mada svi muškarci nisu registro-vani. Lica se ove liste kao i ostalih 3.300 muškaraca danas se vode kao nestali.

Pošto su sa juga i sjevera srpske okupacione snage ušle u Srebrenicu počela je likvidacija ljudi koji su ostali u gradu. Pet džamija (Bijela džamija, novoizgrađene Čaršijska i Petrička džamija, džamija na Vidikovcu i u Crvenoj rijeci) u Srebrenici i sve ostale u muslimanskim selima, kao i katolička crkva su porušene. Sa vojnicima holandskog bataljona u Potočarima pomiješali su se srpski vojnici u plavim UN-uniformama. Misija UN-a u Srebrenici se potpuno raspala.

Muškarci iz grupe izbjeglica su izvođeni i likvidirani, uglavnom klanjem. U haotičnoj situaciji nekoliko ljudi i žena izvršilo je samou-

bistvo. Prema podacima vojnih posmatrača UN-a u Potočarima je od 11-14. jula rođeno 50 beba.

Ratni zločinac Ratko Mladić, pozirao je pred TV-kamerama u Potočarima glumeći humanost, a u Srebrenici za Srpsku televiziju izjavljuje:

- Došao je napokon dan da se Turcima (Bošnjacima-op.aut.) osvetimo na ovom prostoru!

Dva dana, počevši od 12.15 sati, 12. jula vršeno je deportovanje žena i djece prema Kladnju. Autobuse i kamione vozili su srpski vozači. Na putu su vršene pljačke i maltretiranja. Vojnici Holandskog bataljona UN-a nisu bili u pratnji svih konvoja, tako da je oko 400 žena iz mjesta Tišća odvedeno prema mjestu Šekovići, gdje im se gubi svaki trag. Holandski bataljon UN-a napustio je Potočare 21. jula 1995. godine.

Do jeseni 1995. godine veliki broj izbjeglica iz Srebrenice bio je smješten u šatorskom naselju na aerodromu Dubrave kod Tuzle. Mnoge priče u ovoj knjizi biće posvećene zbivanjima i zločinima u Potočarima.

Uporedo sa dramom u Potočarima dešavala se i drama u šumama oko Srebrenice. Preko 12 hiljada muškaraca, uglavnom mlađe i srednje dobi i desetak djevojaka i žena sa obiteljima, sklanja se prema sjeverozapadnom dijelu bivše enklave Srebrenica. Okupljanje grupe bilo je 11. jula u selu Šušnjari odakle se kreće na dugi marš kroz šumska bespuća do slobodne teritorije. Put dužine između 80 do 100 kilometara pretvorio se u put smrti i užasa. Četnici (vojne snage bosanskih Srba) su predvidjeli pravac kretanja grupe i postavili su više zasjeda. Kolona od 12 hiljada ljudi bila je dugačka oko 15 kilometara. Minska polja su bila na sve strane, a granitiranje grupe je počelo već pri prelasku planinskog predjela Buljim. Prva zasjeda bila je u selu Kamenice, rejon Pobuđe, u blizini puta Bratunac - Konjević-Polje. Tu je grupa razbijena i samo će se kasnije njen prvi dio, poslije petodnevnog pješačenja, 16. jula probiti do slobodne teritorije u rejonu sela Nezuk (opština Zvornik). Ta grupa brojala je nešto više od 4 hiljade ljudi.

Veliki broj ljudi koji su preživjeli prvu zasjedu nastavljaju u manjim grupama lutanje po šumi, gdje su bili izloženi četničkim napadima, granatiranju i zarobljavanju. Četnici su bojnim otrovima zagađivali vodu. Usljed iscrpljenosti, gladi, žeđi, trovanja i nespavanja mnogi su gubili svijest i razum, predavali se na četničke pozive, ubijali se...

Tokom ljeta 1995. godine nekoliko manjih grupa, od 3 do 10 ljudi, preći će na slobodnu teritoriju. Neki su se zbog nepoznavanja terena vraćali prema Srebrenici i Žepi u potrazi za hranom i odmorom. Žepa je takođe u to vrijeme bila napadnuta, a kasnije i zauzeta. Nekoliko stotina, prema našim procjenama više od 800, muškaraca se prebacuje preko Drine u Srbiju gdje ih je uhapsila srbijanska policija. Oni će biti duže vrijeme zadržani u logorima Šljivovica, Mitrovo Polje i drugim. U aprilu 1996. godine grupa od 211 logoraša je predata Vladi BiH, jedan dio logoraša je prebačen u inostranstvo, a neki su zadržani. Jedna šestočlana grupa, poslije provedene zime u šumi, doći će u Tuzlu 270-ti dan od pada Srebrenice, 6. aprila 1996. godine. U maju 1996. godine sedmočlana grupa iz Srebrenice predala se snagama IFOR-a i međunarodnoj policiji (IPTF) kod Zvornika. Ovi su ih kasnije isporučili srpskoj policiji koja ih zatvara u bijeljinski zatvor.

Protiv njih je vođen montirani sudski proces, da bi trojica bila osuđena na 51 godinu zatvora. Ostali su pušteni na slobodu. Nije isključeno da još uvijek ima preživjelih u podrinjskim šumama.

Muškarci koji su se predali srpskim vojnim snagama u Kravici, Lolićima, Konjević-Polju, Novoj Kasabi, Cerskoj, planini Udrč i na drugim mjestima, danas se vode kao nestali. Jedan broj zarobljenika je strijeljan u Karakaju, Pilicama, Novoj Kasabi, Burnicama, Lolićima, Kravici, na Kaldrmici (Cerska) i drugim mjestima. Svega desetak takvih zarobljenika uspjelo je pobjeći i preživjeti. Potresna zbivanja sa marša od Srebrenice do Tuzle i Kladnja, ispovijesti preživjelih i njihove lične tragedije biće jedan od dijelova ove knjige.

Otkopavanja masovnih grobnica u Podrinju i traženje tijela ubijenih po šumama počelo je u ljeto 1996. godine. U misiji Haškog tribunala za ratne zločine Ekspertni tim za sudsku medicinu i patologiju iz Finske, te domaći stručnjaci iz iste oblasti predvođeni Državnom komisijom za razmjenu i traženje nestalih do sada su ekshumirali oko 800 tijela stradalih u podrinjskim masovnim grobnicama. Proces identifikacije teče veoma sporo, a vrši se poslije prikupljanja anti-mortem podataka. Do februara 1997. godine prikupljeni su antimortem podaci za 3500 osoba.

Preživjeli stanovnici Srebrenice danas su smješteni u više od 40 općina Federacije BiH. Najviše ih ima u Tuzli, Vogošći, Ilidži, Vozućoj, Živinicama, Srebreniku, Lukavcu itd. Većina ovih ljudi nema zaposlenja

i život im još uvijek zavisi od humanitarne pomoći i simboličnih državnih penzija. Uglavnom, o njima se sve manje vodi briga, a pomažu sami sebi preko udruženja koja su osnovali za zaštitu svojih prava i interesa. Gotovo da nema porodice iz Podrinja koja u ratu nije izgubila nekog od svojih članova ili se on vodi kao nestao.

UVOD

U ovom predgovoru, kao i u drugom dijelu knjige, nismo se bavili analizama i istraživanjima uzroka i razloga pada Srebrenice, niti smo posebno razmatrali ulogu domaćih i stranih vojnih i političkih faktora, te njihovu odgovornost u tim zbivanjima. Namjera nam je bila da u predgovoru ukratko prikažemo historiju ovog, prije svega, civiliziranog i evropskog grada i hronologiju njegove tragedije. Već su mnogi domaći i strani analitičari i pisci, tragediju Srebrenice okarakterisali kao najveću evropsku golgotu poslije Drugog svjetskog rata, ali i kao najveću evropsku sramotu.

Ispovijestima svjedoka koji su preživjeli Srebrenicu pokušavamo skrenuti pažnju na užas, patnju i zločine koji su se desili, a već se počinju zaboravljati. Iako su odavno poznati glavni planeri, naredbodavci i izvršioci genocida u Srebrenici, oni se još uvijek nalaze na slobodi. Njihovo privođenje pred lice pravde, biće tek prvi korak ka rasvjetljavanju istine o Srebrenici.

Mnogi su se do sada u pisanju o Srebrenici bavili brojkama i statistikama iza kojih se ne vide živi ljudi, sudionici drame i žrtve zločina. Mi u knjizi donosimo ispovijesti ljudi i njihove životne priče. Oni su istinski tvorci ove knjige. Sve priče u ovoj knjizi su autentična svjedočenja preživjelih svjedoka. Stotinjak priča čini samo jedan djelić u mozaiku tragičnih zbivanja u i oko Srebrenice u periodu 1992 - 1995. godine. U zavisnosti od prijema ove knjige kod domaće i strane

čitalačke publike projekat ove vrste može doživjeti nova izdanja, nastavke i proširenja.

Pošto se još mnoge osobe iz Srebrenice vode kao nestale, a članovi njihovih porodica žive u nadi da će saznati dobre vijesti o njima, imena nekih svjedoka objavljujemo pod inicijalima. Puna imena su poznata Timu koji je radio na prikupljanju izjava. Knjiga je posvećena svim žrtvama genocida u Podrinju.

Tuzla, maj 1997. godine

Udruženje građana
"ŽENE SREBRENICE"

Izjava 1

F. S. iz sela Hrnčići (opština Bratunac). Majka troje djece. Devet dana poslije porođaja, kada je dobila kćerku izbjegla je sa porodicom u Srebrenicu. U potrazi za hranom četiri puta je pješice išla u Žepu, mjesto udaljeno pedesetak kilometara od Srebrenice. Sa troje djece, svekrvom i nepokretnim rođakom dana 11. jula 1995. godine uputila se prema kampu UN-a u Potočarima.

"Sa mužem sam se rastala u blizini fabrike "Vezionica" u Srebrenici. Preskočio je preko rijeke i krenuo put šume. Stao je u jednom momentu i kaže mi:

"Hajde, sretno!"

Odmahnula sam rukom, ali sam mislila da se više nikada nećemo vidjeti.

Na sve strane su padale granate. Kod baze UN-a pala je granata. Žene i djeca su bili ranjeni. Vriska i plač se čula na sve strane. Torbe sa krvavim brašnom i hljebom bile su razbacane po putu. Krvi svuda oko nas. Ranjenim ženama niko nije htio pomoći. Vojnici UN-a su se smijali našoj muci.

Povela sam troje djece, svekrvu i muževog amidžu, koji je bio nepokretan pa sam ga popela na konja. Putem do Potočara iznad nas su kružili avioni. Granatiranje je u međuvremenu prestalo. Po dolasku u Potočare pokušala sam nepokretnog amidžu uvesti u kamp UN-a, objašnjavajući vojnicima da on ne može da hoda. Njega su primili, a ja

sam dobila odgovor: "NO, ti!". Zatim sam se sa svekrvom i djecom uputila do plave fabrike gdje smo pronašli nešto sijena, prostrli ga i tu smo dočekali noć. Te nas noći niko nije dirao. Čulo se granatiranje okolnih muslimanskih sela.

U srijedu ujutro, 12. jula, bila sam u velikoj grupi naroda kada je među nas ušao jedan sa crnom maramom na glavi i drugi koji je u ruci nosio megafon. Sklanjali su nas u stranu, jer su iz pravca Srebrenice trebali da prođu tenkovi. Narod je bio uplašen. Mnoge žene i cure su vrištale. Zatim se pojavio Ratko Mladić okružen vojnicima koji su bili naoružani do zuba. Neki su vodili i pse. Dovezli su dva kamiona sa hljebom i počeli ga dijeliti narodu. Svi smo bili gladni i počelo je otimanje za hljebom. Ratko Mladić je stalno ponavljao - Neće vam niko ništa!?

Iz velike grupe ljudi, žena i djece koja se sakupila u Potočarima četnici su počeli izvoditi muškarce. Tjerali su ih prema šumi. Jednog sam poznala. Zvali su ga Crni, bio je iz Skelana, a stanovao je blizu mene u Srebrenici u naselju Kiselica. Sve do mraka, toga dana, naši muškarci su u grupama od 10-12 kroz kukuruz odvođeni u šumu. Te noći su se čuli krici i dozivanje. Neko je iz šume dozivao: "Hedibe ili Nedime!" Jedna žena je prepoznala glas što doziva govoreći da je to njen brat. Tražila je nekoga ko zna strani jezik da razgovara sa vojnicima UN-a kako bi joj pomogli da spasi brata.

Ujutru sljedećeg dana pošla sam po vodu. Između izgorjelih kamiona i autobusa vidjela sam ubijenog čovjeka. Ruke su mu vezane žicom. Bio je sav isječen nožem preko stomaka, kao kad iskrižaš lubenicu. Iznad kuće sa pumpom, zajedno sa komšinicom Zilhom, vidjele smo šestoricu ubijenih ljudi okrenutih nizbrdo. Onda je iz kuće izašao četnik i uz psovke nas otjerao. Četnici su razoružali vojnike UN-a, i oni su ostali samo u donjem vešu, dok su četnici obukli njihova odijela, uzeli puške i stavili šljemove na glavu.

Kad sam se vraćala vidim svoje dijete, stoji iza ograde, a neka se djeca popela na ogradu i drvo. Četnik im govori:

- Silazite odozgo! - i drži nešto sjajno u ruci, kao žica. Nije to bio nož. Djeca su poskakala sa ograde, a prvo dijete koje je skočilo, četnik je onom žicom dohvatio u skoku i glavu mu odrubio. Skočio je i drugi dječkić i njemu isto odsiječe glavu koja se odvoji od trupa. Odsiječe im glave, a djeca nisu imala više od dvanaest godina. Pravila sam se

da ništa to ne vidim, pokupila sam svoga sina i pobjegla odatle. Ušla sam u autobus. Na ulazu u Bratunac, odmah iza žutog mosta, vidjela sam dva kamiona sa prikolicama pune leševa prekrivenih ćebadima. U Kajićima kod Kravice vidjela sam četvero-petero djece sa ruksacima na leđima koji su bili izbačeni iz autobusa i mučki ubijeni. Dok smo stajali u Kravici u autobus su utrčali dječak i djevojčica, crveni u licu od šamaranja. Sve su se prsti na obrazima poznavali. Oko Nove Kasabe bilo je najmanje 500 naših ljudi postrojeno u koloni sa rukama iza vrata. Vidjela sam Ramiza iz Kamenice, ranjenog u glavu, i dok je gledao u mene onesvijestio se. Kod kafane "Đugum" bilo je oko 150 muškaraca, skinutih do pojasa a oko njih je bilo mnoštvo četnika.

U Tišći je dosta ljudi ležalo po asvaltu bez prstiju na rukama. Četnici su nam govorili da ih nosimo, ali i to, da će nas pronaći u Tuzli i opet protjerati. Dječaka kojeg su uhvatili u Kravici i njegovog oca su tukli".

Pogled na ubijeni grad

Izjava 2

H. H. iz sela Zalužje (Bratunac). Rođena 1942. godine. Kao prognanica živjela u Srebrenici sa suprugom i četvero djece. Svi skupa su 11. jula 1995. godine otišli u Potočare očekujući zaštitu snaga UN-a. Međutim, za njene sinove i muža to je bila kobna odluka.

"Prvog dana u Potočarima bili smo svi zajedno. Sljedeće jutro došao je jedan četnik i odveo moga najstarijeg sina. Nisam poznavala tog četnika. Pošto ga je pitao koje je godište, i dobio odgovor, samo ga je poveo sa uperenom puškom. Poslije dvadeset minuta sin mi se vratio. Tada nam je rekao:

- Bolje bi bilo da smo svi u Srebrenici izginuli, nego što smo došli u Potočare. Noćas će biti ubijanja i klanja.

Pošla sam na vodu u četvrtak ujutro. Pri izlasku na glavni put pored mene su naišla tri kamiona. Na svakom kamionu stajala su po četiri četnika. Kamioni su bili puni poklanog naroda. Sve leševi! Kamioni su išli iz Bratunca prema Srebrenici. Stala sam kao ukopana. Nisam dalje smjela ići. Četnici na kamionima su držali flaše alkohola u rukama i u jedan glas počnu pjevati svoje četničke pjesme. Vratila sam se nazad rekavši mojima da je gužva na vodi tako je nisam uspjela nasuti. O onome što sam vidjela nisam nikome govorila.

Oko dvanaest sati krenuli smo prema autobusima i kamionima koji su nas trebali voziti za Tuzlu. Na vratima autobusa stoje dva četnika.

Kada su moja dva sina i čovjek došli do autobusa njima je rečeno da se odvoje na stranu. - Bacajte te torbe i na livadu, zaprijetili su četnici. Ja sam tada zaplakala. Na livadi je bilo toliko muškaraca da se nije moglo prebrajati. Svi su imali pognute glave. Tu su mi ostali sinovi i čovjek. Ja i kćerka smo sjele u autobus i krenule.

U Potočarima sam prepoznala jednog četnika, zvao se Svetozar i bio je s Oparaca. Ispitivao je neke momke i pitao je ima li neko iz sela Moćevića da ga, kako kaže, kidam ko mačku, nije bitno je li dijete ili čovjek!

Na putu do Kladnja nismo bili zaustavljani i niko nije ulazio u naš autobus. Srce mi je stalo kada smo pješice morale proći između četnika koji su se poredali s obje strane, puta. Tada je jedan od njih opsovao mojoj kćerki i dreknuo se, kako će je uhvatiti u svoje šake. Zaboravila sam tada sinove i čovjeka, misleći da mi neće nešto loše učiniti kćerki. Da je neće izvesti iz grupe. Na svu sreću, to se nije desilo i stigle smo do Kladnja. Dva sina i čovjek mi se nikad nisu javili, niti išta za njih znam od toga dana kada smo se rastali u Potočarima".

Izjava 3

A. S. rođena 1938. godine u selu Zalužje (Opština Bratunac). Kada su četnici napali na Zalužje mještani ovog sela pobjegli su prema Potočarima i Srebrenici.

"Oko godinu dana smo proveli u zemunicama iskopanim u zemlji. Selo je bilo popaljeno, ali su se naši ljudi spuštali do sela u potrazi za hranom. To je trajalo sve dok nas četnici nisu istjerali iz zemunica u šumi tako da smo morali poći prema Srebrenici.

Hiljade četničkih granata su nas istjerale iz Srebrenice prema bazi UN-a u Potočarima i Fabrici akumulatora gdje je bila glavna baza. Tu sam bila utorak, srijedu i četvrtak. Vidjela sam sve i svašta ali mi je u najdubljem sjećanju ostao ovaj stravičan događaj.

Jedna žena je sjedila pored puta ispred žičane ograde fabrike gdje smo bili smješteni i držala je dijete na krilu. Ljuljuškala je dijete koje nije imalo ni godinu dana. Nije još ni progovorilo. Dijete je plakalo.

Prišao je jedan četnik i pitao je, zašto dijete plače? Rekla je da je gladno.

- Daj ga ovamo da ga mi nahranimo, zapovjedio je smijući se. Žena je samo nijemo pogledala u njega.

Lijevom je rukom pomakao ćebe s glave djeteta, a desnom je isukao veliki nož i presjekao djetetu vrat. Žena je vrisnula oblivena krvlju. Zgrozila sam se od užasa. Gledam tog koljača koji se opet obratio toj jadnoj ženi:

- Vidiš kako ga mi možemo ušutkati da ne plače! Vidiš kako sam ga ja nahranio, pa sad ne plače! Ciničkи se nasmijao i počeo se udaljavati. Žena je gotovo skamenjena, čvrsto privila dijete uz sebe, puštajući poneki bolni krik.

- Dragi Bože, ako te ima, zašto ne učiniš da se ovaj koljač parališe i ukoči! Šta mu čini jedna ptica Božja, rekla sam. Četnik je to čuo i vratio se. Pitao je ko je to rekao. Ja sam povila i sagnula glavu. Pomislila sam i mene će zaklati. Pridružio mu se zatim još jedan četnik. Stajali su tu desetak minuta i onda se okrenuše i odoše prema rijeci, nedaleko od kampa. Tamo su već ranije odvodili naše muškarce.

Isto veče cestom su prolazili kamioni prema Srebrenici. Čuo se šapat među narodom, - Voze naše što su zaklani?!

Sutradan sam se ukrcala u autobus iz kojeg sam povremeno podizala glavu gledajući kuda idemo. Pored puta, meni nepoznatom mjestu, vidjela sam trojicu zaklanih. Rojevi muha su napadali na leševe. Kad smo stigli u Tišću, tu je bilo dosta naših zarobljenika. Jedan je čovjek bio paralizovan, ali ni njemu četnici nisu dali da krene sa nama. Pomogli bi smo mu, ali nam nisu dozvolili. Ostao je iza nas".

Izjava 4

N. R. rođena u Voljavici 1923. godine. Poslije protjerivanja iz rodnog mjesta i višednevnog skrivanja po šumi u selima Položnik i Brezovice dolazi u Srebrenicu sa porodicom. Živjela sa sinom, snahom i troje unučadi. Tri mjeseca prije pada Srebrenice rodilo se i četvrto unuče.

"Četnici su nas granatirali i pješadijom istjerali iz Srebrenice. Došli smo u Potočare. Prvo veče u Potočarima četnici su počeli odvajati naše muškarce, a zatim, patili i maltretirali ubijali pred našim očima. Muškarci su strahovito vrištali i plakali da nisi mogao slušati. Sutradan sam sa prijom pošla na vodu. Iznad fabrike "Cinkara". Nedaleko od šume kod jedne od tri kuće trospratnice stoje dvije klade zatesane odozgo kao noževi, a oko klada sve ljudska tijela i krv. Ušle smo u kuću, nasule vodu, ali nismo znale šta se tu zbilo. Nedaleko odatle ima jedna livada u kojoj su ležali zaklani ljudi. U nekih nema glava nikako, odvojene od trupa. Jedni leže skupljeni, a drugi pruženi. Pored poljane ima duboko korito (kanal) koje je bilo puno naših ljudi. Sve jedan preko drugog. Zaklani su iza vrata. Pred onom kućom trospratnicom ima usirene krvi, krvavih muških kaiševa i konopaca kojima su ih vezali i patili.

Iz jedne od tri kuće izašao je jedan naš čovjek i počeo nam pričati šta su radili četnici prve noći.

Tu drugu veče, opet ista vriska naših muškaraca. Četnici su počeli dozivati naše muškarce da se predaju, a onda ih odvode i ubiju. Drugi

dan u Potočarima sam se razboljela od te silne strahote koju sam vidjela i doživjela. Pa zar mogu tako nešto uraditi? Kakvu dušu imaju? Ruke su im krvave do lakata, a Mladić viče: - Neće vam niko ništa?!

Četnici su hodali između nas i svašta nam prijetili i psovali. Neke naše žene i djevojke su odveli iz Potočara u Srebrenicu, lažući im da trebaju musti krave. Moja sestrična Remzeta ostala je dugo u Srebrenici, tobože da ih služi. Također, mati i kći iz Sasa ostavljane su u Srebrenici. Jedna je žena iz sela Osata ostala u Srebrenici jer su njeni ukućani mislili da je umrla od straha, ali se ona samo onesvjestila. Kad su došli četnici, nađu je živu. Kasnije je uspjela doći do Potočara i preći na slobodnu teritoriju.

Nezapamćeni urbicid

Moja sestra ima gluhonijema sina. Četnici su i njega počeli otimati, govoreći da ga je ona navratila da ne govori: - "Znao je pucati na nas", vikali su oni i onda su ih oboje počeli tući! Ona se sa njima otimala za dijete. Gurnuli su je na asfalt i ona se sva razbila. Njega su počeli daviti. Kad je došao u Tuzlu na vratu su mu bile modrice od davljenja. Za Kladanj smo krenule u kamionu koga je vozio pijan srpski vozač. U Kravici su nas srpske žene i djeca kamenovali psujući nam muslimansku majku. Ostali smo zadnji u koloni. U Konjević-Polju sam vidjela dosta naših zarobljenika. Na njima samo bijele majice, a ruke na potiljku. Ne znam broja koliko je ljudi bilo. Bilo je i pobijenih pored puta.

Poslije pada Srebrenice nestala su mi dva sina: Mirzet i Ramo, dva unuka Mirsad i Midhat, dva brata, a od ostale rodbine ne bih mogla ni izbrojati".

Izjava 5

H. B. iz sela Ljeskovika, opština Srebrenica, rođena 1945. godine. Majka četvoro djece.

"Kod benziske pumpe u Srebrenici stajali su transporteri UN i mi nismo mogli ući u kamp UN-a u "Vezionici". Granate su počele padati oko nas. Narod je vrištao i galamio. Bilo je dosta ranjenih žena, među njima i moja snaha. Ja sam uzela svoju malu unuku i ponijela je, a snaha je morala ići sa ranjenicima. Moji sinovi sa ostalim muškarcima su krenuli preko šume. U Potočarima sam sjedila kod mosta pored puta za Pećišta, a četnici su iznad mene pucali u šumu gdje su se nalazili naši muškarci. Narod je bio preplašen od četnika koji su pristizali sa svih strana. Mnogi su bili obučeni u uniforme UN-a i kretali su se transporterima UN, koje su zarobili.

Neki su nosili kamere i snimali narod, uzimajući izjave. Često su govorili kako je Srebrenica i cijela Bosna njihova i da mi moramo seliti iz Bosne ako mislimo ostati živi. Neke žene nisu znale šta se dešava i ja sam im govorila da su u plavim uniformama u stvari četnici. Došla mi je muka od svega toga i htjela sam kamenom gađati u njih i njihove kamere.

Oko deset sati navečer počela je vriska i plač jer su četnici počeli klati i ubijati djecu i muškarce. Mi smo svojom galamom pokušale ometati četnike da ne vrše zločine koje su naumili.

U srijedu oko deset sati ujutro vidjela sam stravičan prizor. Žena je držala u naručju dijete koje nije imalo više od šest mjeseci. Gladno dijete je plakalo, a mati mu je govorila:

- Alija, nemoj plakati! Kad je jedan četnik čuo kako se dijete zove, istrgao joj je dijete iz naručja i zaklao ga nožem. Rekao je samo, sada više nije gladno i neće plakati.

Narod je osjećao da su Potočari postali klaonica za bošnjački narod iz Srebrenice. I ja sam tako mislila. Te moje slutnje su se već sutradan obistinile. Odmah iza žice gdje smo prenoćili bilo je sedam zaklanih ljudi, a među njima i Salko iz Gladovića. U potrazi za vodom stigla sam do obližnje kuće i ponovo vidjela stravičan prizor. Unutrašnjost kuće je bila sva u krvi. Trinaest tijela je ležalo nepomično na podu. Svi su bili zaklani iza vrata. Među ubijenim vidjela sam i dvije mlade djevojke. Niko od izvedenih iz grupe prethodne noći nije se vratio. Sve su ih poklali.

Meni je jedina želja bila da što prije odem sa tog ukletog mjesta. Do autobusa sam došla sa mužem i komšijama. Na livadi, nedaleko od autobusa bilo je mnogo izdvojenih muškaraca i djece starije od 12 godina.

Nedaleko od Potočara bila je još jedna poveća grupa izdvojenih muškaraca. Iz obližnje šume čuli su se rafali.

U blizini Nove Kasabe autobusi su zaustavljeni. Četnici su protivavionskim topom (pragom) tukli po rejonu Pobuđe, gdje su u šumama bili naši ljudi. Pored asfalta bilo je ubijenih. U neposrednoj blizini, rovokopač je zagrtao masovnu grobnicu sa leševima naših pobijenih muškaraca. Obarala sam pogled od tih užasnih prizora i srećom u nesreći stigla do slobodne teritorije".

Izjava 6

A. M. iz sela Tegare nedaleko od Bratunca, rođen 1973. godine. 16. maja 1992. godine protjeran je iz svoje kuće i utočište nalazi u Srebrenici. Učestvovao u odbrani ovoga grada sve do aprila 1993. godine kada je Srebrenica demilitarizovana. Poslije okupacije Srebrenice 11. jula 1995. godine kreće na put do slobodne teritorije Tuzla i Kladanj.

"Krenuo sam sa petnaest hiljada ljudi sa Buljima (mjesto odakle je krenula velika kolona u proboj ka slobodnim teritorijama pod kontrolom bosanske armije). Ujutro, 12. jula nailazimo na prvu četničku zasjedu gdje je ubijeno 11 a ranjeno 8 ljudi. Tu sam i ja ranjen, ali sam uspio poslije proboja doći u rejon Konjević-Polja i Cerske. Istog dana, oko osam sati uveče, napravljena je nova zasjeda i tada je, po mojoj procjeni, stradalo oko 600 ljudi. Sakrivajući se u blizini mjesta pogibije mojih saboraca proveo sam četrnaest dana. 26. jula vraćam se nazad prema srebreničkim selima. U povratku sam nailazio na masakrirane i ubijene ljude. Jedan mi je ranjenik ostao u sjećanju. Bio je ranjen u obje ruke i noge. Poznavao sam ga. Bio je to dvadesetogodišnji Almir Sućeska iz Višegrada. Umro je 25. jula, trinaesti dan nakon prve zasjede. Jednog čovjeka iz sela Jagodnja kod Bratunca vidio sam zaklanog. Grkljan mu je bio presječen, a na lijevoj ruci je imao 14 rezova nožem.

Uz puno muka vratio sam se u selo Sućeska, a već 10. avgusta vidio sam četničku raciju u kojoj je ubijeno 8 ljudi. Velid Delić i Dževad

Tepić, koje sam poznavao iz Srebrenice, ubijeni su u blizini vodenice, pošto je na nju ispaljena zolja, a kasnije je otvorena rafalna vatra iz automatskog oružja.

U petak 18. avgusta bio sam u selu Pale nedaleko od mjesta Potočari. Te noći sa još tridesetak ljudi prisustvovao sam dogovoru o organizovanju proboja. Oko kuće smo postavili stražare, njih šestoricu. Oko 23,30 sati jedan od tih stražara uletio je u kuću sa zabodenim nožem u leđima. Nije uspio ni izgovoriti - četnici, a već je pao na pod mrtav. Bio je dva puta izboden nožem u stomak i u desnu butinu. Svi smo znali o čemu je riječ. Bili smo opkoljeni sa svih strana. Počela je pucnjava i borba prsa u prsa. Od zapaljivih metaka i zolja kuća je počela gorjeti. Nakon pola sata borbe uspjevam se izvući sa još šest ljudi. Nismo imali oružje pa smo morali tražiti spas bijegom preko rijeke u šumu. U povlačenju do šume, još trojica ljudi su poginula. Dva dana poslije ovog događaja trajala je racija po terenu. Poslije toga vratio sam se na Pale. Svi ubijeni ljudi, od prije par dana, bili su izmasakrirani.

Ponovo smo otišli za selo Sućeska, da bi 1. septembra krenuli ka Tuzli i slobodnoj teritoriji. Na putu smo naišli na šestočlanu grupu iz Žepe i Srebrenice koja se vraćala. Kažu, i ako su imali kartu, da nisu mogli naći puta ni linija fronta, kako bi izašli prema Olovu.

Put bez povratka

Pošto nismo imali dovoljno hrane i mi se vraćamo nazad u selo. Nakon pet-šest dana pomenuta šestočlana grupa naišla je na zasjedu, tako da su svi mučki pobijeni u okolini Spasinog Dola blizu Žepe.

1. septembra naišao sam na njihova tijela koja su već bila u raspadanju.

Od tada smo bili maksimalno oprezni. Smanjili smo kretanje, pogotovo u zoru ili kasno poslijepodne. Kretali smo se samo noću. 18. septembra krećemo ka Tuzli. Bilo nas je deset u grupi. Na putu smo proveli devet dana, bez odjeće, obuće, hrane i lijekova. Izbjegli smo dvije četničke zasjede i obišli dvije njihove kasarne. Na putu smo nailazili na mnogo leševa naših ljudi koji nisu uspjeli izaći na slobodnu teritoriju. Neki su stradali svega nekoliko kilometara do slobodne teritorije. Kasno naveče 26. septembra, poslije 75 dana prešao sam na slobodnu teritoriju u blizini Kladnja".

Izjava 7

S. B. iz sela Ljeskovik (opština Srebrenica). Rođen 1966. godine. Protjeran iz rodnog sela u Srebrenicu gdje je živio do pada Srebrenice u julu 1995. godine. Na putu do Tuzle bio zarobljen, ali je uspio pobjeći i poslije 15 dana doći do slobodne teritorije u Kladanj.

"Poslije prve zasjede i pogibije više ljudi iz grupe primijetio sam da se nalazimo između dvije grupe četnika. Pucali su na nas sa obje strane, ali smo nastavili dalje dok se kolona nije prekinula. Našao sam se u grupi od šest ljudi i bili smo u dilemi gdje da krenemo. Da li prema glavnom putu ili naprijed kroz šumu. U tim momentima iza mojih leđa odjeknula je jaka detonacija i nastala je pucnjava. Bilo je najmanje dvadesetak ranjenih i mrtvih. Prikupili smo snage i ponijeli ranjenike. Sreo sam komšiju Aziza koji mi je dao rakije da se napijem jer je voda već bila zatrovana. Na sljedećem odmoru naišao sam na moje rođake.

Bilo je oko pola devet uveče kad smo riješili krenuti dalje, ali čuli smo nešto kao huku koja dolazi kroz šumu. Uspio sam samo leći na zemlju. Pucnjava se čula na sve strane. Kad se smirilo opet smo ponijeli ranjenike na Kameničko brdo. U mraku smo pitali jedni za druge, dozivali se. Međutim, četnici su se već ubacili u našu kolonu. Prije nego što će me zarobiti, prišao mi je komšija i kaže, da u potoku imaju dvojica ranjenika iz našeg sela, Mirso i Vahid. Mirso je bio ranjen

u nogu. Sišao sam dolje, dozivao ih, ali se samo Mirso pojavio. Vahida nije nigdje bilo. Pri povratku nazad bili smo opkoljeni od četnika.

Jedan od četnika je sjeo na stolicu i kaže:

- Ja sam vojvoda od Mostara. Pored njega je stajalo još 8 četnika, dok je jedna žena u uniformi stajala na rubu šume. Onda su dvojica prišla, noseći neke tablete i flašu napunjenu sa meni nepoznatom tečnošću. Kada bi neko od ranjenika zatražio da pije, oni bi namočili gazu sadržajem iz flašice i namazali bi usne ranjeniku. Taj bi odmah zaspao.

Odjednom su se izmakli i počeli bacati bombe na nas. Pao sam i od šoka se onesvijestio. Tada sam bio ranjen u obje noge, a moj amidžić u stomak. Njega su prenijeli kod ranjenika, a mene su previli. Njemu su takođe namazali usne onom tečnošću i on je zaspao. Oči su mu ostale otvorene.

Četnici su naređivali da uzmemo ranjenike i nosimo prema putu. Kako bi koja grupa silazila, tako bi se čuli rafali. Pet - šest grupa su tako pobili, govoreći da to pucaju Muslimani. Digao sam se na noge, da vidim mogu li hodati. Osmorica četnika su bili ispred mene i gledam kako jedan od njih vadi nož iz čarape. Pogledom na drugu stranu dvojica naših bježe niz livadu. Odlučio sam da pobjegnem i u tom momentu onaj s nožem je uhvatio jednog našeg za kosu. Šta se dalje s njim desilo ne znam, jer sam već bio u bijegu. Popeo sam se na grabovo drvo sa gustim granama. Drvo je bilo na polovini presječeno od gelera granate. Nije prošlo ni petnaest minuta četnici su došli ispod drveta gdje sam se sakrio. Petnaestak centimetara od mojih nogu jedan je stao, ali nije podizao glave. Počeli su onda dozivati muslimanska imena. Ako bi se ko javio iz šume i grmlja, oni bi došli do njega i više se ništa nije čulo. U rasponu od pedesetak metara oko mene bila su još dvojica. Zvali su jednog čovjeka da siđe s drveta i pitali su ga kako se zove i odakle je. Slušam. Taj im reče da je Alić Sado iz Rađenovića. Opalila je puška i čula se bomba. Onda su krenuli prema meni i došli desetak metara do drveta. Tada sam skočio i potrčao niz brdo.

Pobjegao sam u potok i zavukao se u oborenu šuplju bukvu. Čitav dan sam tu proveo. Žeđ me natjerala da sutradan izađem. Bilo je poslijepodne oko pet sati. Čitavo vrijeme od zarobljavanja bio sam bos, da bi kasnije sebi našao cipele. Sreo sam šestoricu ljudi. Pitam ih, mogu li s njima? Odgovoriše da može. U toj grupi bili su dva brata iz Konjević-Polja, trojica momaka iz Osata, jedan iz Đozića. Svi su na kraju uspjeli preživjeti.

Prije nego smo pošli, ja sam sišao pedesetak metara niže da se napijem vode. Pred mene su iz šume izašla dva čovjeka. Jedan od nekih pedesetak godina. Imao je na sebi vojno odijelo od bivše JNA, a drugi je bio mlađi, od nekih 25 godina i bio je u civilnom odjelu. Pozdraviše me i pitaju: kako se zoveš?

- Sulejman, odgovorio sam.

- Kako se vi zovete? Upitao sam. Mlađi je rekao da se zove Dragan.

Kuda si pošao? Pitao je. Odgovorio sam da ni sam ne znam kuda sam pošao. Na kraju razgovora, djelimično sam razumio, kaže da ne idem pravo već da se vratim. Ništa nisam poduzimao. Vratio sam se nazad i vidio sam da se i oni vratiše prema putu.

Prekinuto djetinjstvo

Nešto kasnije istog dana gledali smo kako se naši masovno predaju u Lolićima. Jedna velika grupa je krenula da se preda, ali su četnici počeli da ih gađaju iz prage i sa transportera. Ljudi su se razbježali. Jedan od momaka koji je bio sa mnom u grupi primijetio je četnike nama iza leđa, na nekih pedesetak metara.

Mogli su nas pobiti, ali su vjerovatno mislili da nas žive uhvate. Razbili smo se u dvije grupe i pobjegli.

Šestočlana grupa je zatim duže vrijeme lutala vraćajući se nazad prema Srebrenici. Oko 17. jula bili su u selu Burnice, gdje su se spojili sa velikom grupom ljudi. Svjedok S. B. vidio je strijeljanje ljudi u blizini mosta na Kaldrmici. Strijeljanje je trajalo od 10 - 15,30 sati. Tri autobusa i kamion bili su puni zarobljenika koji su se prije predali. Svi su strijeljani pucanjem iz PAM-a. Kod škole u Burnicama takođe je dosta ljudi zarobljeno i za njih se ništa nije čulo. Kod plave zgrade na Kaldrmici strijeljano je 25 - 30 momaka. Još oko stotinjak ljudi na tom mjestu bilo je ubijeno i zamotano u deke u vrijeme dok je S. B. boravio na tom terenu".

Izjava 8

I. P. rođena 1963. godine u Cerskoj, opština Vlasenica. Do 1993. godine živjela je u Cerskoj sa mužem i dvoje djece. U ratu izgubila muža Rahmana i šestogodišnjeg sina. Krajem februara 1993. godine izbjegla iz Cerske u Srebrenicu, a poslije toga u martu 1993. godine sa konvojima UNHCR-a prešla je u Tuzlu. Na tom putu desila joj se najteža tragedija.

"Februara 1993. godine preživjeli smo najteže četničke ofanzive na Cersku i morali smo krenuti prema srebreničkoj slobodnoj teritoriji. Prvo smo došli u Konjević-Polje gdje smo prenoćili. Sutradan je stigao francuski general Filip Morion sa svojom pratnjom. Četnici su granatirali mjesto gdje se nalazilo mnogo naroda. Granata je jednom čovjeku odrubila glavu, a bio je to Avdo Huseinović. Malo je falilo da mi djeca tu izginu. Kćerka Rešida Ćelebića je poginula od gelera granate. Dijelovi njenog tijela su prskali po narodu. Mislim da je tada ranjen i jedan vojnik iz Morionove pratnje. Do noći smo našli sklonište, a već oko 22 i 30 krenuli smo u Srebrenicu. Rano ujutro stigli smo u Srebrenicu i nismo imali gdje da se sklonimo sa ulice, jer je bila velika gužva. Oko Srebrenice su se vodile borbe.

U Srebrenici sam provela 21 dan sa mužem, dvoje djece, svekrom, svekrvom i djeverovima. Konvoji koji su dovlačili hranu, počeli su voziti narod u Tuzlu. Tek poslije dva dana uspjela sam se ukrcati u kamion sa dvoje djece. Bila je velika gužva, na hiljade ljudi su okruživali

kamione. Gotovo da se ugušiš. Činilo mi se da nas je hiljadu bilo na kamionu. Muž me je uspio ubaciti na kamion i reći: "Neka ti je sa srećom!"

Na prvoj barikadi sam vidjela 12 četnika koji su počeli vikati na nas, psovati nam muslimansku majku i prijetiti nam da će nas naći u Tuzli. Na kamionu nisam nikoga poznavala, jer bile su tu uglavnom žene sa sela Osmače. Kamion je povremeno kočio i trzao, pa su žene padale jedna preko drugih. Starijeg sina, sam u toj gužvi izgubila. Pao je pod noge ženama, ali uspjela sam ga izvući. Međutim, tada sam izgubila manjeg sina. Nisam imala nikoga da mi pomogne da ga spasim iz te gužve. To se sve dešavalo u okolini Bratunca. Šestogodišnji sin mi se ugušio dok sam ga izvlačila ispod nogu. Na rukama mi je umro ispuštajući zadnji dah. Poslije toga ja više nisam ništa znala za sebe. Hladili su me vodom.

U Bratuncu su žene Srpkinje izašle na put pred kamione. Neke su imale noževe u rukama i vikale su na nas da će nam poklati djecu. Kad smo prošle kroz Bratunac iz drugog kamiona je uspjela preći moja snaha i uzeti sa sobom starijeg mi sina.

U Zvorniku je toga dana bila pijaca i tu su nam prijetili da će nas pobacati u Drinu. Dvanaest četnika se popelo na kamion i tražili pare i zlato od žena. Ja sam još uvijek moje mrtvo dijete držala na rukama. Na kamionu se ugušila dvadesetogodišnja trudnica sa Osmača, jedna starija žena i sedmogodišnja kćerka Senaida Šiljkovića. Ukupno je četvoro ugušeno na kamionu gdje sam ja bila.

Nismo imali ni hrane ni vode na tom putu. Do prelaska na slobodnu teritoriju su nas još nekoliko puta zaustavljali i vrijeđali. Kad smo stigli u Tuzlu bilo je poslije podne. U Tuzlu su nas lijepo dočekali. Iznosili su pred nas sokove, narandže, hljeb i svega ostalog, ali meni nije bilo ni do čega. Da sam imala nož u tim momentima bih se sigurno ubila. Vidjela sam kad su mi s kamiona skinuli starijeg sina Edina, a mlađeg mrtvog sina, dvojica ljudi u uniformama su stavili na nosila i odnijeli. Poslije toga, ja moje dijete više nisam nikada vidjela. Mene su dvojica odnijeli u Mejdan gdje sam primila četiri injekcije. Tek sam ujutro oko sedam došla svijesti, našla sam starijeg sina kod snahe.

Muž Rahman i druga mnogobrojna rodbina nisu, nikad došli iz Srebrenice".

Izjava 9

F. O. iz Cerske, rođena 1956. godine. Majka četvoro djece. Od marta 1993. godine živjela je kao izbjeglica u Srebrenici sve do njenog pada. Suprug Mujo je nestao u julu 1995. godine.

"Predali smo se UNPROFOR-u u Potočarima u nadi da će nas zaštititi od zločina i maltretiranja. Prvi dan u Potočarima doživjela sam poniženje od četničkih vojnika. Prilikom odlaska u jednu kuću da donesem ćebe, četnici su me uhvatili. Jedan mi je stavio pušku pod vrat i natjerao da s njim uđem u kuću. Tražio je od mene novac, kad sam rekla da nemam novaca, počeo me pretresati. Novac nije našao, nego mi je zapovjedio da skinem obuću, da bi me zatim dograbio za prsa i izbacio na stepenice. Rekao mi je na kraju, da o ovome što se desilo ne smijem nikome pričati, jer će me naći među narodom i zaklati.

Prepoznala sam toga četnika što me pretresao i maltretirao. Bio je to sin Drage Gajića. Pitao me je odakle sam i kad sam odgovorila da sam iz Cerske, rekao je da je na mjestu Grobić stradalo dosta njihovih i da će oni iskorjeniti "muško uho" u Cerskoj zbog toga. Poslije toga događaja u kući, ja sam se toliko uplašila da nisam znala gdje se nalazim. Vratila sam se među naš narod, gdje su me pitali:

- Fato, šta si to ti tako preblijedila?

Ispričala sam šta je bilo. Svojoj djeci sam spremila hljeba, a moj suprug je gledao kako jedu sluteći šta će biti, rekao je:

- Jedite, možda više nikad nećemo zajedno jesti!

Krenuli smo poslije prema barikadi na kojoj sam među četnicima poznavala Dušana Golića, učitelja iz Cerske, a rodom je bio iz Milića. Pravio se da nikoga ne poznaje i okretao je glavu. Supruga Muju su mi odvojili i ja sam sama krenula sa djecom prema autobusima. Nikad ništa nisam čula o njemu poslije toga dana. Danas kad počne priča o tim zbivanjima, mene hvata jeza i strah. Vidjela sam Zuhdiju Turnadžića kako bježi preko livade, a četnici pucaju za njim i viču: Stoj! Onda su mu dvojica prišla i naredili da digne ruke uvis. Odveli su ga u kukuruz, a kad su se vratili, vidjela sam kako jedan četnik briše nož o listove kukuruza.

U Potočarima sam vidjela još jednu užasnu scenu. Na kraju jedne livade leže poklani ljudi i žena, pored njih četnik u bijelom mantilu kolje kravu. Prišla mi je još jedna žena i onda se četnik okrenuo prema nama, opsovao nam Boga i rekao:

- Šta gledate? Isto je ova krava pustila krv, kao i ovi što leže. Vidjela sam dosta starijih iz Cerske koje su četnici odvojili u Potočarima: Hamida, Šabana, Begu Ibrahimovića i Rahmana Baltića".

Izjava 10

K. S. iz sela Tegare, opština Bratunac, rođen 1980. godine. Poslije pada Srebrenice kreće sa muškarcima preko šume za Tuzlu. Taj njegov put do slobode trajaće devet mjeseci.

"U prvim danima egzodusa Srebrenice vidio sam mnoge ubijenih masakriranih i ranjenih od Buljima do Udrča. Ljudi su se predavali živi četnicima, jer su bili na kraju snage. Sa dvojicom ljudi sam se uputio na planinu Udrč. Tu smo našli dvadesetak momaka koji, kao i mi nisu poznavali put do Tuzle. Ipak, krenuli smo prema Snagovu. Uz put smo sretali naše ljude koji nisu uspjeli proći. Bili su izmasakrirani i više se nisu mogli prepoznati. Gotovo da i nisu ličili na ljude. Došli smo blizu linija fronta na Baljkovici. Tu je takođe bilo dosta leševa. Sam ne možeš da vjeruješ u to što vidiš. Rođenog brata ne bih mogao prepoznati.

Izviđali smo teren kako bismo mogli proći na slobodnu teritoriju, ali od toga ništa nije bilo. Naišla je četnička patrola. Mi smo bili jako uzbuđeni i zavladala je panika. Četnici su zapucali na nas i počeli smo bježati nazad. Neki su ranjeni, a neki su poginuli, od nas dvadesetak koliko je bilo u grupi. Putem kojim smo došli, vratili smo se nazad. Na Udrču smo zatekli još stotinjak ljudi. Bio je 20. juli.

Za preživljavanje smo koristili puževe, gljive i voće koje smo mogli naći. Druge hrane nismo imali. Tu smo se zadržali oko mjesec dana. Četnici su nas primijetili i opkolili su Udrč, a mi smo se povukli

dublje u planinu. Izvršen je pretres terena. Koliko sam ja vidio, dvojica ljudi su ubijena, a sedmorica su zarobljena. Mi smo se onda razdvojili u grupe. Neki su odlazili u pravcu Tuzle, a neki na drugu stranu. Ja sam se udružio sa pet ljudi. Bili su to uglavnom mlađi ljudi. Bekir Huseinović iz Glogove 1979. godište, Rasim Jahić 1978. godište, Dašan Orić 1953. godište, Adnan Spahić 1976. godište iz Bratunca i Muhamed Smajić.

Vratili smo se prema Kamenicama, mjestu gdje je bila prva zasjeda i gdje je najviše ljudi poginulo. Na tom mjestu istruhla tijela su bila razbacana na sve strane. Nismo imali hrane, tako da smo od tih mrtvih kupili ostatke soli i šećera. Ne možeš hodati, a da ne gaziš po tim tijelima. Jednom iz naše grupe palo je na um da izbrojimo leševe. Razišli smo se na strane, ali nismo smjeli daleko hodati. Tada smo izbrojali oko 500 leševa. Nailazili smo i na odijela bez tijela, na dokumente sve je razbacano.

Odatle smo riješili da se vratimo prema Srebrenici. Sela oko Srebrenice su još uvijek gorjela. Vidjeli su se četnici kako pljačkaju po kućama. Obilazili smo taj teren, sakrivajući se od patrola.

Zima se već približavala i riješili smo da napravimo zemunice u selu Sućeska kako bi opstali i preživjeli. Obilazili smo po drugim selima tražeći hranu, brašno. Naišli smo na prelu i radio u jednom selu. Osposobili smo radio i slušali smo vijesti. Tako smo se orijentisali za dane i mjesece. To nam je dobro pomoglo. Slušali smo vijesti i čuli smo za Dejtonski sporazum. Bili smo i dalje u strahu. Dvoumili smo se i nismo znali možemo li krenuti ka Tuzli. Ostalo nam je još malo hrane. Bila je zima i snijeg, a u nas slaba obuća.

Oko 1. marta četnici su nas primijetili. Morali smo bježati iz tih zemunica. Oni su sve porušili i pobacali nam hranu koju smo bili sakupili. Povukli smo se oko pet kilometara u selo Lehoviće gdje smo se patili sa hranom. Nismo se gotovo nikako kupali. Jeli smo neposoljen kukuruz i krompir. U tim drugim zemunicama smo se zadržali oko dvadesetak dana. Kada smo opet bili primijećeni, odlučili smo da krenemo za Tuzlu. Potpuno iznemogli i bez hrane krenuli smo na put 26. marta 1996. godine. Vrijeme je bilo loše, padao je snijeg i kiša. Sporo smo se kretali i put je trajao 11 dana.

Došli smo u blizinu slobodne teritorije i ugledali smo vojnike, IFOR-a. Čuli smo za njih na radiju. Odlučili smo bili da se predamo njima, ali opet

nismo smjeli. Dvojica su otišla da izvide, ko su ti vojnici. Ništa više nismo vjerovali, jer smo već u Srebrenici imali problema sa UNPROFOR-om.

Naša civilna policija je prihvatila onu dvojicu, a mi ostali smo počeli bježati kad su krenuli prema nama. Sa druge strane bile su mine. Stali smo, policija je došla do nas i tek smo onda povjerovali da smo se spasili.

Kad sam prešao na slobodnu teritoriju i konačno se spasio sa svojih šesnaest godina izgledao sam kao starac u odnosu na svoje vršnjake. Ruke su mi bile kao u starog čovjeka. Dolazilo mi je da se ubijem kad pomislim šta sam sve preživio, ni kriv ni dužan".

Egzodus je počeo

Izjava 11

S. H. iz Cerske, opština Vlasenica, rođen 1932. godine. Krajem marta 1993. godine poslije pada Cerske izbjegao u Srebrenicu. U ratu izgubio sina i unuka, a sam preživio strijeljanje u Karakaju.

"U koloni koja se kretala kroz šumu bio sam na začelju, vodeći konja u pratnji ranjenika. Idući u koloni vidio sam da je nekom ispao Kur'an-hamajlija. Kažem ranjeniku:

- "Ja ću uzeti ovu hamajliju!" Sagnem se i uzmem je. Mislim da me ona na kraju i spasila.

Ljudi su poslije počeli puštati konje, tako sam i ja pustio svoga. Četnici sa puta viču da se predamo:

- Čekaju vas kamioni pa ćete s njima u Tuzlu. Ako nećete po-bićemo vam žene, natjeraćemo bagere preko njih. Prijete nam i zovu da se predamo.

Predaje se narod i ja rješih da se predam, ali ovi što su bili sa mnom ne daju. Kažu: "Ti znaš teren, ti si sa ovog kraja, pa nas vodi". Nude mi i pare da ih prevedem, ali ja ne znam ni gdje se nalazim, niti kuda da idem. Ne mogu ništa da prepoznam. Potpuno sam bio izgubljen, samo mi u glavi misli, kako ću se predati, pa ću se onda voziti kamionom u Tuzlu.

Pojavi se zatim jedan momak iz Vrsinja, zvao se Hamdo, bio mi je rođak.

- Imaš li da zapalimo? - "Imam", rekoh i dadoh mu duhana. On se sav strese i kaže: "Hoću da se ubijem!" Izvadi iz džepa 400 maraka

i kaže mi da uzmem, ako pređem trebaće mi. Nisam uspio ni izustiti riječi, a on baci novčanik na stranu. Sageo sam se da dohvatim novčanik, a on već izvrši samoubistvo.

Iako su me nagovarali, ja sam se ipak predao. Čim sam sišao na glavni put tražili su marke i zlato. Ja sam u putu našao ruksak, a u njemu je bio veliki nož, nove cipele i odijelo. Kad je četnik vidio nož kaže mi da će me njime zaklati. Onda je vidio hamajliju, ali je nije htio oduzeti. Prebacili su nas na fudbalsko igralište u Novoj Kasabi. Stadion je bio pun naroda, najmanje tri hiljade ljudi. Tu je došao i general Ratko Mladić i pričao nam je kako će mlađe razmijeniti, a starije poslati kamionima za Tuzlu. Ili je prijetio da će se osvetiti.

- "Glava jednog mog vojnika koštaće 1000 glava vaših ljudi", rekao je tada Mladić.

Došao je kamion - šleper. Onda smo se popeli na kamion, a četnici su od nas uzimali lične podatke. Oko 300 nas je bilo na kamionu. Odvezli su nas u Bratunac. Proveli smo cijelu noć na kamionu bez hrane i vode. Uveče se jedan stariji čovjek pokušao objesiti pertlama od cipela, ali smo ga skinuli u zadnji čas.

Iz Bratunca su nas odvezli za Karakaj. Morali smo sve sa sebe poskidati i ostali smo samo u majicama. Strpali su nas u sportsku salu u Karakaju. Bila je duga 60, a široka 40 metara. Najmanje dvije i po hiljade ljudi bilo je u sali. Na mjestu gdje sam stajao ljudi su morali prolaziti pored mene kako bi izašli. Prepoznao sam Adema i njegovog sina Abida iz Hakašala, Bajru Fehratovića, Mehmedaliju Velića, Salku Hrnjića.

U toj sali sam vidio i oca onog momka što se ubio u šumi. Pitao me: - "Jesi li mi vidio sina"? Nisam imao snage da mu kažem šta se zbilo. On se predao u Potočarima i kaže da su ih tamo tukli.

Po tri reda su izlazila da piju vodu. Na silu su nam sipali vodu u usta. Dvojica te drže, a jedan sipa. Kad je piješ, ništa se ne osvježiš, a mi smo bili tako žedni! Poslije, kada su nas potrpali u kamione počeli smo kihati i kašljati. Jedva gledaš na oči. To je bila sigurno neka droga. Oko devet sati, u petak naveče poveli su i mene u jednoj grupi na strijeljanje. Okrenuo sam se i pogledao iza sebe, sala je bila prepolovljena. Vezali su nam oči i strpali su nas na kamion. Išli smo makadamskim putem, a iza nas auto. Svukao sam malo povez sa očiju i vidio u autu Ratka Mladića u pratnji dvojice četnika. Vidjeli su da ih gledam i zapucali su u vazduh. Mislio sam da je došao kraj života.

Kad smo došli na mjesto strijeljanja, skočio sam s kamiona i svukao povez s očiju. Vidim livada je puna strijeljanih ljudi. Dovedoše i nas do tih mrtvih. U dva reda smo bili poredani i okrenuti leđima od četnika. S lijeve strane je stajao bager žute boje. Ja sam stao do onih strijeljanih. Uhvatio sam se rukom za hamajliju i prije nego što su zapucali, pao sam među mrtve. Oko mene vika i galama na sve strane. Čujem komande: - Pali, pa opet - pali! Mlađi su dozivali roditelje, stariji su dozivali djecu. Pomoći nije bilo.

Ležao sam nepomično između leševa, kad čujem četnici pitaju: - Imali ko ranjen, da ga vozimo u bolnicu? Kako bi se ko javio oni bi prilazili i dokrajčili ga. Ja sam šutio. Onaj što je pao preko mene bio je još živ. Prišli su i dokrajčili ga. Trzao se i zbacio mi cipelu s noge. Prestali su pucati. Čujem kako se smiju i pričaju. Došao je ponovo kamion a onda se upalio bager i počeo zgrtati i drobiti mrtve. Došao je gotovo do mene i mislim sad će me zdrobiti. Bolje bi bilo da su me metkom ubili. Najednom, bager stade i iz njega izađe visok, krupan čovjek i zapali cigaru. Ja sve vidim, jer obasjava svjetlo od reflektora. Okrenu se i ode prema grupi četnika koji su strijeljali novu grupu. Pomislim, sad je pravi čas. Skinuo sam jednog sa sebe i našao cipelu, te počnem

Trenuci beznađa

puzati prema šumi, sve preko mrtvih. Dopužem tako do žičane ograde, ali što je najgore, ne mogu, prestati kihati i kašljati od vode što sam pio u sali.

U šumi me primijeti patrola četnika, ali sam se ipak nekako uspio sakriti. Lutao sam kroz šumu sve do pruge Zvornik - Tuzla. Opet su me primijetili i pucali za mnom. Sreo sam sutradan Hurema Suljića iz Sućeske i on je pobjegao sa strijeljanja. Kasnije su nam se pridružili Rifet Hajdarević i Mevludin Orić. Jedanaesti dan od pada Srebrenice uspjeli smo preći na slobodnu teritoriju u selu Nezuk. Prešli smo nas trojica, Hurem, Mevludin i ja. Rifeta smo izgubili u blizini linije".

Izjava 12

S. S. rođena 1970. godine u Srebrenici, studentica poljoprivrede. Rat ju je zadesio u Sarajevu na studijama. Posljednjim autobusom koji je izlazio iz Sarajeva, na liniji za Novi Sad, izlazi iz grada u kojem je rat već bio počeo. U Srebrenicu se vraća 12. aprila 1992. godine gdje provodi četiri ratne godine sa porodicom, ocem, majkom i bratom. Poslije okupacije Srebrenice sa grupom od petnaest hiljada ljudi, kao jedna od desetak žena, kreće kroz šumu do Tuzle.

"U pola tri poslije podne, 19. jula, izašla sam iz Srebrenice. Sutradan, prije prve zasjede, negdje oko podneva, srela sam Kemu i Edina Hajdarevića, oca i sina, moje rođake. Ja sam, kao i većina Srebreničana, imala osjećaj da nam se na ovom putu neće ništa desiti. Naivno sam vjerovala da će kolona od petnaest hiljada ljudi biti puštena da prođe. Pored toga mislila sam da će put trajati svega 24 sata. Tog popodneva već smo padali od umora jer prije toga nismo sedam dana spavali, niti jeli. Kada sam, tokom odmora, pitala jednog čovjeka koji poznaje teren - za koliko ćemo vremena stići do Tuzle, u nadi da će mi kazati da će to biti sutra, on me pogledao, nasmijao se i rekao:

- Sanela pa mi smo tek krenuli!

Petnaestogodišnji Edin imao je kačket na glavi i bio je vedar i nasmijan. Tada sam imala osjećaj da je sav sretan jer prvi put učestvuje u nečemu velikom što je do sada mogao gledati samo na filmu. Bilo je

to otprilike tri sata prije njegove pogibije. Prve granate koje su pale na grupu ubile su Srebreničane. Tu je poginuo Nino Avdić iz Petriče i Edo Hajdarević. Mnogi su bili ranjeni. Kada su te granate, tokom našeg odmora, počele padati, mislila sam da nas četnici nesumice granatiraju iz velike daljine. Ali, onda je počela pucnjava sa puta Bratunac - Konjević-Polje - Nova Kasaba. Bili smo u okruženju. Počela je panika.

Naišla sam na Kemu koji je bio ranjen u obje noge. Ispričao mi je da je Edin poginuo od granate. U jednom momentu, u čitavoj toj gužvi, iza Keme, kojeg su ranjenog nosili umotanog u deci, kao da se stvorila povorka. Pomislila sam - Bože, isto kao da mu idemo na sahranu.

Pitala sam ga: - Kemo, gdje je Edo? Suze su same tekle niz obraze, ali to nije bilo kao obično plakanje. Jednostavno tu si, sve se oko tebe dešava i nemaš vremena da glasno izraziš svoje emocije, da vrištiš ili galamiš. Gotovo sve što je nenormalno, postaje u tim momentima normalno. Riječi su zaista nedovoljne da objasne i izreknu sva ta zbivanja.

- Znaš sine, tako me oslovio, nemoj plakati. Njega više nema, ali biće sve u redu, ponovio je više puta.

Pogledao me još jednom i onda se tako snažno zubima ugrizao za donju usnu da je iz nje potekla krv. Pogledao je zatim u nebo i tada sam imala osjećaj da on više nije sa nama, tu u toj šumi. Činilo mi se kao da u glavi premotava film od rođenja sina, prvih igrački i koraka Edinih, svih životnih i tuga, do posljednjeg oproštaja sa sinom kada ga je mrtvog držao na rukama.

Oko sedam sati, petnaestak minuta poslije ovog susreta, krenuo je pravi četnički napad na nas sa svih strana. Kasnije sam čula da je Kemo, u velikoj gužvi koja je nastala, bio pregažen u stampedu.

Brata sam srela na početku puta, na Šušnjarima. Nismo išli zajedno. Drugi put sam ga vidjela za vrijeme odmora kako leži i spava. Bio je potpuno iscrpljen. Pored toga, vidio je Edina mrtvog i bio blizu mjesta gdje je mnogo ljudi poginulo od granata. Molila sam ga da me prati i bude u mojoj blizini. Kasnije sam saznala da je on bio riješio, ne govoreći mi, da se mi razdvojimo, kako bi makar jedno od nas došlo živo.

Poslije tog susreta, za Bracu ništa nisam čula tokom puta, iako sam se raspitivala kod svih onih koji su izašli iz okruženja. U blizini prelaza na slobodnu teritoriju, noć prije, izgubila sam tašnu u šumi".

Sanela Siručić u jednoj od prvih grupa uspjela je izaći na slobodnu teritoriju i spasiti se. Sa majkom se srela u Tuzli, ali je otac ostao zarobljen u Potočarima sa preko 3000 muškaraca. O njegovoj sudbini ni danas se ništa ne zna. Neizvjesnost za bratov život je rasla iz dana u dan, sve do polovine avgusta 1992. godine.

"Ta šuma gdje sam izgubila tašnu bila je jako mračna. Braco je dvadesetak dana poslije mene prošao istim putem pored mjesta gdje je bilo 4-5 leševa. Kao da mu je neko rekao - Vrati se i pogledaj! On se vratio i na tom mjestu našao moje slike. Sve su bile pocijepane napola. Tada je dobio novu nadu i znao je da sam živa. Inače cijelim putem do Tuzle on je imao takav osjećaj kao da ga neko vodi za ruku i pokazuje mu kuda će se kretati. U kritičnim situacijama i zasjedama uspijevao je naći izlaza, iako puta nije poznavao.

Mjesec dana od mog dolaska u Tuzli po prvi puta sam otišla na pijacu. Zastala sam kao ukopana pored jedne debele Ciganke koja je gledala u karte plavoj djevojci.

- Sve mi pogađa, govorila je plavuša.

- Koliko košta, upitala sam. - Pet maraka, odgovorila je Ciganka. Pogledam u novčanik, vidim tri marke. - Može li za tri?

- Može, odgovori Ciganka, razbaci karte i kaže:

- Otac ti je zarobljen i neće dugo vremena doći, a brat ti je na putu. Dvojica crnih muškaraca su mu pomagali i on je već stigao u Tuzlu.

- Ženo, nemoj me lagati i onako mi je već dosta svega, rekla sam.

- Ne, ne lažem te. Tebe kod kuće čeka glas o bratu, rekla je i ja sam otišla. Kod kuće sam počela pričati majci i tetki šta mi se desilo na pijaci. Nisam sve ni završila, zazvonio je telefon. Prijatelj mi javlja:

- Sanela, brat ti je stigao u Tuzlu!"

Izjava 13

E. O. iz Srebrenice, rođena 1972. godine. Rat je provela u Srebrenici i bila svjedokom ubistva i paljevina prvih dana okupacije Srebrenice u aprilu 1992. godine.

"Oko podneva 18. aprila 1992. godine paravojne formacije arkanovaca i šešeljevaca iz Srbije ušle su u Srebrenicu. Njih su vodili srebrenički Srbi: Goran Zekić, Đuro Zekić i njegov sin Mišo, Zekić Vojo i Dragan, Mandić Duško, milicionar, Bato Vukosavljević i njegov sestrić Rastko Reljić zv. "Raco" i Jovanović Dragan zv. "Tanto", te nekoliko drugih Srba iz Srebrenice i okoline. Tog dana su na Stanicu policije objesili srpsku zastavu i stavili ćirilični natpis. Uz veliku pucnjavu i šenlučenje počela je pljačka, obijanje stanova i kuća i odvoženje opljačkane robe.

Goran Zekić je pomoću megafona pozivao naše muškarce da predaju oružje i da slobodno izađemo, jer nam neće niko ništa učiniti. Sutradan su dovukli kamion hljeba i pozivali nas da kupujemo hljeb. Pošla sam kupiti hljeb i prolazeći pored Stanice policije vidjela sam mnogo oružja i uniformi koje su dijeljene domaćim Srbima iz Srebrenice i okoline.

Tih dana uveden je policijski sat od 20 sati do 7 sati ujutro. Pred 1. maj zapaljena je kuća Aziza Muića, a sutradan naveče kuća Memnune Hadžiarapović. U narednim danima broj paljevina se povećao. Gotovo da su počeli redom gorjeti muslimanske kuće i objekti. U staroj zgradi

"Drine" izgorjeli su dvoje staraca Esed i Izeta Fazlić. Njihovi krici su odjekivali pustom Srebrenicom. U ulici Hrid zapaljeno je nekoliko kuća i u njima su živi izgorjeli Meho i Muša Vejzović, Avdo i Behka Jelkić, a Redžepa Redžepovića starca od preko 80 godina koji je pošao gasiti požar u kući svoje sestre Meve, četnici su zaklali u samoposluzi. U ulici Reufa Selmanagića u svojim kućama su zapaljeni Avdo Dautbašić, Mehmed i Meva Salimović. Svi oni su bili starije osobe i nisu mogli bježati u okolne šume kako bi se sakrili od četnika. Još 18 osoba je ubijeno u Srebrenici tih dana.

U ovim paljevinama i ubistvima su učestvovali Goran Zekić, Rada Milovanović, Tanto, Raco i nekih puno imena i prezimena koje nisam poznavala. U Srebrenici je ukupno zapaljeno 88 kuća. Dok su kuće paljene, nas oko dvadesetak su odveli u stanicu policije. Uopšteno su nam postavljali pitanja o tome gdje je naša vojska i ko je glavni. Rekli su da će nas sve pobiti, ako naši ne isporuče tijela četvorice ubijenih četnika. Između nas su izdvojili Jakuba Abdrahmanovića i Safeta Kulaglića. Safeta su odmah izveli, a Jakuba su pitali tri puta:

- "Šta su ti Atan i Akif Ustić?" On je šutio. Udarili su ga smotanim šatorskim krilom i rekli: - "Progovori sad ili nećeš više nikad progovoriti!" Onda su ga odveli, a nas su pustili. Nismo znali šta su s njima uradili sve dok se četnici nisu povukli iz Srebrenice, a onda saznajemo da su mučki ubijeni.

Krenuli smo da pokupimo mrtve jer smo znali da ih ima po gradu, a takođe da izgorjele ljude izvučemo iz ruševina i sahranimo. To je bilo nekoliko dana pošto su oni umrli na najstrašniji način. Prizor je bio jeziv.

Jakuba i Safeta smo našli u Stanici policije u podrumu. Došla je Šehida, Jakubova supruga i zvala nas da joj pomognemo pri sahrani. Bili su izrešetani rafalima i na tijelu im je bilo urezano slovo "U". U parku smo pronašli Muharema ubijenog metkom, a u ulici Reufa Selmanagića Mušku i Sulju Suljića, te njihova dva sina Nezir i Nisvet koji su bili ubijeni u svome stanu. Njihova kćerka Sanela uspjela je pobjeći i spasiti se. Ostala je sama bez igdje ikoga".

E. O. u julu 1995. godine naći će se u masi izbjeglica u bazi UN-a u Potočarima sa jednogodišnjim sinom u majkom.

"Iako su četnici ušli u grad 11. jula ja sam se još uvijek nadala da Srebrenica neće biti predana četnicima. Nisam mogla vjerovati da je

došao kraj. Muž mi je rekao da moram u Potočare, a on je riješio krenuti preko šume. Taj rastanak mi je bio najteži u životu. Jednogodišnji sin se nije moga odvojiti od oca, a otac od njega. Stajali smo sve troje zagrljeni i kao kopani. Rastali smo se, bez nade da ćemo se ikada više vidjeti i sastati.

Sa sinom i majkom krenula sam prema Potočarima. Na putu sam uspjela previti jednog čovjeka i ženu ranjene od granate. Smjestili smo se u zgradi Transportnog preduzeća "Srebrenica-ekspres" u Potočarima i tu prenoćili. Ujutro sam vidjela kako gore muslimanska sela Đogazi i Dugo Polje. Četnici su ušli među nas. Jedni su govorili da će nas voziti autobusima za Kladanj i Tuzlu, a drugi "Babi za Kladušu".

Sljedeću noć smo prenoćili u starom i pokvarenom autobusu. Do zore se, u tri navrata čula vriska i krici. Skakali smo na noge, ne znajući o čemu se radi. Jedan stariji čovjek je počeo dozivati sina:

- "Hedibe, sine, babo je gledao kako su te zaklali! Narode, znate li šta vas čeka? UNPROFOR nas je izdao!"

Tad su se pojavili četnici u uniformama UN. Uhvatili su tog čovjeka, zamotali ga u ćebe i dali mu injekciju. Sutradan kad smo krenuli prema autobusima vidjela sam tog čovjeka zaklanog. Preko njega je bilo prebačeno ćebe.

Kolone očajnika

Četnici su dovezli dva transportera i napravili stazu kuda ćemo se kretati do autobusa. Odvajali su sve muškarce. Žene su vrištale, ali pomoći nije bilo. U mjestima Kravica i Nova Kasaba vidjela sam puno zarobljenika pored ceste. Ruke su držali iznad glave. Neki su bili goli, a neki samo u majicama. U Novoj Kasabi zaustavljeni su autobusi i bilo nam je rečeno da izađemo i zovemo naše ljude da izađu iz okolnih šuma. U Tišći su četnici odvojili nekoliko muškaraca i mlađih žena. Oni nisu stigli do Kladnja. Na putu do Kladnja bilo je puno iznemoglih, starih i ranjenih koji su tražili pomoć. Ko nije ništa nosio, pomogao bi tim ljudima. Koliko ih je ostalo na putu ni sama ne znam".

Izjava 14

S. M. rođen 1979. godine u Srebrenici. Četiri ratne godine proveo u opkoljenom gradu. Kao šesnaestogodišnjak bio odvojen u Potoča-rima od majke. Taj događaj i kasnije putovanje do Kladnja pamtiće do kraja života. Svoju najtežu životnu priču sam je napisao.

"Prvi dani mjeseca jula 1995. godine duboko su urezani u bolna srebrenička srca. Svaki Srebrenčanin ima vlastitu arhivu tragedije Srebrenice sakrivenu u krhkoj i pomalo ranjenoj duši koja je ipak puna ljubavi i života. Tako se i u mojoj duši krije mnogo priča o voljenom gradu Srebrenici koje su jače od straha da ih neko ne izbriše.

Od 8. jula počinje krvava četnička ofanziva, ne na grad, nego na nedužne ljude kojih je svaki dan bilo manje i manje. Granatiranje se nastavilo u naredna tri dana. Bez prestanka. Srebrenica je bila proglašena "zaštićenom zonom" pod kontrolom UN-a, tako da je narod mislio da će ih UN zaštititi. Međutim, povjerenje u UNPROFOR je slabilo iz dana u dan. Gornji dio grada je 9. jula već bio pust i sav u dimu kojeg su stvarali četnici svojim granatama i paljevinama. Morali smo krenuti ka bazi UN-a Potočarima.

Put do Potočara bio je pun neizvjesnosti i straha. Granate su padale oko kolone nedužnih ljudi. Neki su padali, a neki nastavljali put. Potočari su za mene bili pravi "logor smrti", jer su u jednoj fabrici izvršeni mnogi masakri.

Dan poslije našeg dolaska u Potočare 12. jula, četnici su došli i okružili nas crvenom trakom. U okolini mjesta gdje sam se nalazio

bile su kuće. Ja sam sa rođakom otišao po vodu. Dok smo točili vodu slučajno sam digao pogled i vidio sam četnika na pedesetak metara od nas. Uspio sam samo reći: - Pazi! i potrčao sam nazad. Nismo se odmakli ni deset metara, a kuću je pogodila "zolja" (ručna raketa). Bili smo posuti zemljom, kamenjem i prašinom. Četnici su počeli pucati po nama. Imali smo sreću i uspjeli smo pobjeći među narod. Pri tom bijegu pogled mi se zaustavio na stablu na kojem su visila dvojica obješenih ljudi.

Još dva dana smo proveli u Potočarima i došlo je vrijeme da se ukrcamo na kamione. Oko kamiona su stajali četnici sa uniformama UN-a. Prebirali su ljude kao kamenčiće. Prekoračio sam preko trake koja je odvajala ostatak grupe. Sa mnom su bili majka i sestra. Tek što sam krenuo prema kamionu osjetio sam grub stisak ruke na ramenu i riječi:

- Ovog malog odvojite!

Četnik me je povukao sebi, ali sam onda osjetio i nježne ruke gotovo mokre od znoja. Bile su to ruke moje majke. Vukli su me s kraja na kraj ulice. Čuo sam i vrisak moje sestre koja me dozivala. Sav premoren rekao sam majci da me pusti. Mati je molila četnike:

- Pustite ga, molim vas, nemam više nikoga osim njega!

U blizini tih zbivanja bio je jedan četnik, srednjeg rasta, smeđ i proćelav. Imao je oko četrdesetak godina. Pritrčao je i opsovao "Boga" ovome što me vukao govoreći: "Pusti ga zar, ne čuješ da žena nema nikoga osim njega a, i ionako je dijete." Tako smo se uspjeli provući do kamiona.

Tokom cijelog puta molio sam dragog Boga za pomoć i bio sam mu zahvalan što me prije toga spasio. Imao bih želju upoznati onog čovjeka u četničkom odijelu, što mi je pomogao, jer mislim da je čista srca? U Kravici se kamion zaustavio i jedan četnik je ušao među nas sa nožem u ruci. Tražio je pare. Tek što je jednom nogom zakoračio da izađe, drugi je bio pošao na kamion. U tom trenutku vozač je krenuo, tako da su obojica pali s kamiona. U tom bijesu počeli su pucati, ali na svu sreću, nikoga nisu pogodili.

Stigli smo do mjesta Tišća, nedaleko od naše slobodne teritorije. Bacio sam pogled ispod poderane cerade i ugledao dvadesetak četnika pod maskama i u crnim rukavicama. Imali su noževe i sjekirice u rukama. Od tog prizora sam se preznojio. Morali smo zatim da idemo

do slobodne teritorije. Imao sam osjećaj da su iza mene ostajali vlažni tragovi, toliko sam bio mokar. Tih par kilometara i hoda trajali cijelu vječnost. Nakon pet minuta zaustavila su nas dvojica četnika i kažu:

- "Ovog malog odvojite, on je za babe u Kladuši!" Majka je tada rekla da su me pustili u Potočarima i da su joj dali neku potvrdu da mogu proći. Pustili su me i iako te navodne potvrde ni u snu nije bilo.

Kada sam ugledao neke poznate ljude, nisam mogao vjerovati da je sve gotovo. Vrisnuo sam iz sveg glasa kao da će mi to pomoći. Nisam ni osjetio da mi suze same teku niz lice - suze radosnice".

Gdje i kuda dalje

Izjava 15

Z. M. iz Srebrenice, rođena 1952. godine. Cijeli rat sa porodicom provela u Srebrenici. Poslije pada Srebrenice nestali joj suprug i sin.

"Najcrnji dani za narod Srebrenice došli su početkom jula 1995. godine kada su četnici ponovo napravili ofanzivu da bi zauzeli Srebrenicu. Znali su da im to neće biti teško, pošto je narod Srebrenice bio razoružan od strane UN-a. Sve do 11. jula smo očekivali pomoć od svijeta, ali pošto je pomoć izostala i pošto su se holandski vojnici počeli povlačiti ispred četnika, shvatili smo da nam nema pomoći. Tog dana krenuo je narod ka bazi UN-a u Potočare u nadi da dobije bilo kakvu pomoć.

Došao je trenutak da sa svojom porodicom krenem iz kuće. Odlučili smo se, ko će ići na koju stranu. Muž i jedan sin su odlučili da idu šumom, a ja sam sa drugim sinom i šestogodišnjom kćerkom krenula prema bazi UN-a. Taj rastanak se teško može opisati onome ko to nije doživio. Svima im je bilo najteže kada su se opraštali od male Cice. Nisam vjerovala da ćemo se ikada više sastati, jer se na put dug 100 kilometara kroz šumu do Tuzle ni jedna vojska na svijetu ne bi mogla probiti, a pogotovo goloruk narod.

Došle smo do baze UN-a kod Vezionice, gdje nam nisu dali pristup holandski vojnici. Govorili su: "Potočari, Potočari!" Mi nismo htjeli krenuti dalje, dok nam ne izvuku ranjenike iz bolnice. U

međuvremenu, četnici su počeli granatirati Srebrenicu i samu bazu UN-a, tako da je među Holanđanima nastala panika i oni su počeli kamionima da se povlače prema Potočarima. Cijelim putem do Potočara četnici su granatirali masu, tako da je puno naroda ranjeno i poginulo.

Kad smo stigli u Potočare već je masa ljudi preplavila bazu UN-a, i sve okolne livade su bile pune. Ja sam sa djecom pokušala naći mjesta u Fabrici za pocinčavanje, međutim to nije bilo moguće. Počeli su granatirati taj dio. Prešli smo preko puta u garaže prevoznog preduzeća "Srebrenica-ekspres", ali nismo ulazili unutra, nego smo prenoćili napolju prostrvši sebi sijeno ispod ćebadi.

Četnici su u toku noći obilazili između naroda sa baterijama. Govorili su da je sigurno i bili su u odijelima UN-a. Osvanulo je jutro i počela je evakuacija. Napravljena je staza kuda trebamo proći do autobusa. Kako je narod prilazio autobusima, četnici su počeli odvajati muškarce, a nisu poštedjeli ni starce. UNPROFOR-ci su sve to nijemo posmatrali. Došla sam na red da sa svojom djecom uđem u autobus. Prolazeći kroz živi zid desilo mi se ono najgore, malu sestru koju je nosio moj sin, četnici su istrgli iz njegovih ruku, bez imalo milosti. Na njenu vrisku: Brate, brate! Pustite ga! Ostavite mi brata, oni su je samo bacali među grupu žena, a dvojica četnika su njega odvela prema jednoj kućici, koja je ličila na portirnicu. Ja sam ostala nijema, samo brojeći njegove korake do te portirnice. Čula sam njegov glas:

- "Čuvaj mi sestru, majko!"

Bila sam u šoku, tako da ne znam kako sam ušla u autobus. Na putu do Tišće vidjela sam velike kolone tenkova i vojske i shvatila sam da nema nade za one u šumi. Od svega mi je ostala samo nada i želja da se sazna istina o nestalim ljudima Srebrenice".

Izjava 16

I. H. iz Srebrenice, rođen 1972. godine. U aprilu 1992. godine prije okupacije Srebrenice izbjegao u Tuzlu. U decembru 1992. godine sa grupom od stotinjak ljudi, kroz snijeg i mećavu kreću na put za Srebrenicu. U snijegom zametenim putevima planine Birač četnici su ovoj grupi napravili zasjedu. Ovo je priča o tim zbivanjima i ljudima koji su nestali decembra 1992. godine u pokušaju da pomognu Srebrenici.

"U Kladnju su izvršene posljednje pripreme za put ka Srebrenici. Poslije nekoliko sati pješačenja po snježnoj mećavi morali smo se vratiti nazad, jer nekoliko starijih osoba nije moglo izdržati put.

Nakon nekoliko dana odmora 9. decembra 1992. godine grupa od 101 muškarca i 3 djevojke ponovo kreće iz mjesta Starić kod Kladnja. Put je trebao trajati oko tridesetak sati hoda, prema procjenama vodiča puta. Pješačili smo cijelu noć i sutradan smo stigli u rejon Igrišta (skijališta iznad Vlasenice). Snijeg i susnježica nas prate čitavim putem. Na Igrištima smo sačekali sumrak, da bi prešli preko magistralnog puta Vlasenica-Han-Pijesak. Grupu su predvodili Nurija Memišević, Džemail Mandžić, Meho Efendić i Salih Salihović.

Na dijelu magistralnog puta ispod tzv. "Ružine vode" prešli smo put, ali već smo tada bili primijećeni od stražara iz baze za održavanje puteva. Vidjeli smo kako stražar upaljenom baterijskom lampom obilazi mjesto prelaska na putu. Mi smo nastavili dalje. Snijeg je postajao sve

dublji, jer smo već bili duboko u planini Birač. Prešli smo Partizansko Polje u nadi da se domognemo rejona Sućeska na srebreničkoj opštini. Međutim, vjerovatno zbog velike hladnoće i snijega primijetio sam da smo se počeli vrtiti u krug. Sutradan, 11. decembra poslije odmora kraj jednog šumskog izvora, u predjelu Crne rijeke, četnici su iz zasjede otvorili paljbu po nama.

Imali smo tada jednog ranjenog. Osim desetorice ljudi koji su otišli u proboj na čelu sa Nurijom Memiševićem, mi ostali smo bili svi na okupu. Spušta se noć i poslije ponovnog okupljanja grupe zapovjeda se pokret. Tada smo izgubili trag glavnog vodiča, a mnogi od nas nisu poznavali teren. Počinje lutanje u manjim grupicama, dok četnici dovlače pojačanje, transportere i pse. Svjetleće rakete šaraju nebo. Odjekuju rafali na sve strane.

Prsti na nogama su mi već bili zaleđeni, tako da ih nisam ni osjećao. Imao sam halucinacije, misleći da mi mati donosi palačinke. Neki su se smrzli na tom putu, dok su većinu zarobili četnici. Pet dana i noći sam lutao sa još osmoricom ljudi. Izbjegavali smo četničke patrole da bi u blizini kasarne na Žep planini (rejon tzv. "Vučije jame" koja je bivša JNA, a kasnije Ratku Mladiću, ratnom zločincu, služila kao atomsko sklonište i komandno mjesto), sreli još šestoricu Srebreničana. Prošli smo kroz srpsko selo i došli do naše slobodne teritorije i uspjeli se spasiti. Mjesecima poslije toga u Srebrenici, koja je preživljavala najteže dane gladi i neprijateljskih ofanziva, nisam mogao normalno hodati od zadobijenih promrzlina. U ljeto 1994. godine gotovo istim putem se I. H. vratio u Tuzlu.

U Srebrenicu je uspjelo doći ukupno 40 ljudi iz grupe. Jedna osoba je kasnije razmijenjena, dok se ostali vode kao nestali. Od ukupno 22 tijela, koja su u novembru 1994. godine razmijenjena, samo tri su identifikovana od članova njihovih porodica, a uz pomoć stručnjaka Zavoda za sudsku medicinu i patološku anatomiju KMC Tuzla.

Spisak nestalih iz decembra 1992. godine u rejonu Birča - Partizan Polje: Džemail (Idriza) Mandžić, rođen 1960. godine Mirzet (Ismeta) Efendić 1965. godine, Sabit (Redžepa) Hađibulić 1969. Suljo (Edhema) Bektić 1970. Sadik (Ibre) Selimović 1967. Irfan (Hadže) Jukić 1958. godine, Zaim (Huse) Alić 1961. Farid (Husejna) Hodžić 1960. Fikret (Atifa) Kadić 1955. Mirsada (Junuza) Mustafić 1953. Midhat

(Avde) Lejlović 1958. Sadik (Salke) Efendić 1958. Ismet (Abida) Hukić 1971. Alija (Alje) Nuhanović 1960. Fahrudin (Zulfe) Malkić 1967. Latif (Sejdalije) Sejdinović 1969. Nijazija (Muje) Smajlović 1969. Hedib (Ahmeta) Musić 1972. Mujo (Ahmeta) Orić 1950. Nail (Šabana) Mehanović 1965. Zaim (Bekte) Mehenović 1956. Ferid (Ahme) Lemeš 1967. Muhidin (Mehe) Hasanović 1960. Malik (Ramiza) Džananović 1961. Nazif (Hasana) Bektić 1973. Fadil (Jusufa) Malkić 1966. Suad (Saliha) Suljić 1974. Salko (Ejuba) Beganović 1972. Salih (Muje) Salihović 1945. Esmir (Fikreta) Sulejmanović 1974. Meho (Meše) Efendić 1950. Hamdija (Hameda) Smajlović 1966. Ekrem (Bekira) Alić 1971. Elvedin (Hakije) Divović 1976. Hamed (Jusufa) Osmanović 1957. Munib (Reufa) Ibrahimović 1968. Džanan (Jusufa) Salihović 1964. Alija (Rešida) Malkić 1967. Mujo (Ibrahima) Omerović 1955. Mehmedalija (Alije) Nuhanović 1968. Edhem (Husejna) Sulejmanović 1952. Rešid (Nurije) Hodžić 1972. Zijad (Ramiza) Hasanović 1969. Mesud (Sakiba) Salihović 1968. Ramo (Zaima) Porobić 1957. Hajrudin (Alije) Nuhanović 1969. Edhem (Hilme) Omerović 1956. Naser (Hameda) Siručić 1959. Avdo (Muje) Bakalović 1953. Asim (Smajla) Bečić 1949. Dževad (Vejsila) Hodžić 1964. Mesud (Avde) Nukić 1973. Zahir (Bekte)

Ko da pruži pomoć

Mehanović 1968. Midhat Mustafić, Idriz (Adema) Salkić 1969. Munir (Muje) Jusić 1970. Sead Bajramović, Ramiz Mekanić, Ibrahim Muratović".

Izjava 17

M. Č. domaćica rođena 1958. godine u selu Joševa. Udata u selo Karačići, majka četvoro djece. Poslije protjerivanja iz Karačića živjela je u Srebrenici od proljeća 1993. do ljeta 1995. godine.

"Dana 11. jula 1995. godine istjerani smo iz Srebrenice u kamp UN-a u Potočare. Suprug, braća i amidža su otišli preko šume sa vojno sposobnim muškarcima. Četnici su razoružali Holanđane i u njihovim uniformama su hodali kroz narod, govoreći da nam neće niko ništa.

U srijedu 12. jula pojavio se Ratko Mladić. Počeo je dijeliti djeci sokove, bombone, a narodu bacati hljeb. "Ne bojte se, neće vam niko ništa", govorio je" Malo se zadržao i otišao. Odmah poslije njegovog odlaska četnici su počeli izvoditi iz grupe muškarce. Birali su koga hoće. Odvodili ljude, pa vraćali. Neki se nisu nikad ni vratili. Vidjela sam kad su ispred mene, odveli Nezira iz Tokoljaka, koji je u Srebrenici stanovao na Učinoj bašći. Poslije petnaestak minuta su ga vratili. Pred mrak, toga dana, opet je odveden i više se nije vratio. Svu noć se čula vriska i pomaganje. Jedan je čovjek dozivao sina, kome se nije moglo tačno razaznati ime. Tada sam sa svojim kćerkama, svekrvom, sestrom i njenom djecom i svekrom, odlučila da ustanemo oko pet sati. Više nismo sjedale, dok nismo ušle u autobus.

Desetak-petnaest metara od autobusa i kamiona držale smo se za ruke kako bi prešli kroz gužvu i kako se ne bi odvojile jedne od druge. U prvom pokušaju nismo uspjele ući u autobus. Takva je gužva

bila da se nije moglo izdržati bez vode. Krenula sam po vodu do jedne kuće prema Budaku. Bilo je oko osam, pola devet ujutro. Sunce je dobro ugrijalo. Ulazi narod u tu kuću i sipa vodu. Bilo je okolo i četnika koji viču:

- Hajte, hajte, sipajte vodu!

U kući je bilo toliko krvi po patosu, rekla bih gotovo do koljena. Bilo je razbacanih crnih kaiševa. Četnici su vjerovatno namjerno baš tu kuću otvorili da možemo sipati vode kako bi vidjeli taj užas.

Nasula sam vodu, ali sam se toliko uplašila da sam sva drhtala. Sišla sam nazad među narod. Moje kćeri i svekrva su počele plakati i vrištati bojeći se da se nećemo izgubiti u gužvi. Prvo smo bile krenule da se popnemo na kamion, ali su nam kasnije rekli da idemo u autobus. Gotovo sve muškarce su odvajali pri dolasku do autobusa i kamiona, rijetko koga su pustili.

Korak do slobode

U Bratuncu je ušao jedan srpski vojnik i sa nama se vozio sve do Kravice. Kad su stali u Kravici, da on izađe, mene je hvatao strah, jer sam sjedila kod zadnjih vrata sa svojim curama.

Bojala sam se za njih. Na dva tri mjesta su bile kamare ruksaka i vreća od naših zarobljenih muškaraca. Muškarci su bili goli do pojasa ili u majicama. Oni u šarenim odijelima su ležali na drugoj strani. Ne znam jesu li bili mrtvi ili živi.

Jedan je četnik rekao:

- Poznajete li vaše muževe? Ja glave više nisam dizala, niti sam mogla gledati. Do Milića sam bila u šoku. Usput, dok smo prolazili kroz Miliće bacili su na nas kamenje i psovali se.

Kad smo stigli u Tišću iz barake je izašlo desetak četnika i uz psovanje su komentarisali: "Koji ste, ne možemo vas poklati ni do Nove godine?"

Prešli smo na našu teritoriju u Kladanj, a onda na aerodrom Dubrave. Žene su plakale i vrištale jer se tada vidjelo da sa nama nema muškaraca koji su bili u Potočarima. Stiglo je troje - četvoro djece. Jedan osmogodišnji dječačić bio je zajedno sa ocem uhvaćen i odvojen u Potočarima. Njega su pustili, a oca mu zadržali. Sin Seada Krdže sa Osmača, takođe je došao, a otac mu je ostao u Potočarima. Od mojih muških članova porodice koji su otišli preko šume, niko nije došao".

Izjava 18

M. M. iz Voljavice opština Bratunac, rođen 1937. godine. Radio u Rudniku olova i cinka u Sasama. Otac četvoro djece. Danas penzioner, veoma slabog zdravlja.

"Poslije četničke ofanzive 1992. godine protjeran sam iz Voljavice u Poloznik, a zatim u Stožersko i na kraju u Srebrenicu, gdje sam živio do njenog pada. Četnici su nas istjerali u Potočare gdje sam proveo dvije noći i dva dana, do četvrtka 13. jula 1995. godine. Već prve noći su počeli odvoditi muškarce. Među odvedenim bio je Aziz Mujić iz Srebrenice i Zekir Karamujić, autoprevoznik iz Bratunca. Zekira je odveo Zoran iz Bratunca, koji je inače stanovao u Podgracu.

Drugo veče je takođe bio haos. Četnici su u uniformama UN-a hodali kroz narod tražeći muškarce. Svi smo skakali na noge od straha. Te noći sam sjedio petnestak metara udaljen od ceste i pušio kada su prema Bratuncu počeli prolaziti kamioni. Pet puta u toku noći prolazio je crveni kamion marke "Mercedes" sa žutom ceradom, a za njega je bio prikačen kamion FAP-18 na kojem su bili natrpani leševi ubijenih. Šta je bilo ispod cerade Mercedesa, nisam mogao vidjeti.

U vojnim kolima došao je Ilija sa Špata, koga su zvali četničkim vojvodom. Imao je brkove duge kao dvije metle i dugu bradu, nosio je pušku u ruci. Poznavao sam ga od ranije, pa sam se zaklonio iza kamiona, jer da me je vidio sigurno bi me ubio.

Probudio sam ženu u tri sata u četvrtak i krenuli smo prema barikadi kod klaonice u Potočarima. Na asfaltu su dva transportera sužavala put. Pored transportera četnici su napravili živi zid i nisu dozvoljavali narodu da prođe, ali su ga neki uspijevali prekinuti i proći prema autobusima kod "Fabrika akumulatora". U Asimovoj bašti, preko puta, bilo je možda pedesetak četnika, neki su sjedili, neki ležali. Ja sam prošao bez problema, nije me niko dirao. Četiri autobusa su bila puna i ja sam došao do petog na kojem je pisalo "Loznica-trans". Onda me je iz autobusa zovnuo neki čovjek, koga sam poznavao od prije. Bio je to Milan iz Ljubovije.

- "Hajde ulazi šta čekaš", pozvao me je i ja sam ušao sa ženom i sjeo na prvo mjesto. Odmah je upalio autobus i krenuli smo ka Bratuncu. Ponudio me je cigaretom partner. Zapalio sam. Još su neki uzeli od njega cigaretu. Prije nije imao ožiljaka na licu, a sada su mu bila dva ispod brade, na vratu i na lijevom obrazu.

- "Vidi šta je bilo sa mnom? Ovo sam zaradio na Višegradu", rekao mi je.

Kod Žutog mosta nedaleko od Bratunca, usporili smo jer je bilo suženje puta. Niže mosta stajala su dva kamiona, sa našim ranjenicima okrenuta prema Srebrenici. Na kamionu sam poznavao Senahida iz Voljavice. Kad smo prolazili kroz Bratunac vidio sam Neđu iz Zalazja koji je radio sa mnom u rudniku, držao je na ramenu automat i maše mi objema rukama. Kod autobuske stanice u Bratuncu na trotoaru je stajao Ratko Mladić sa sedam-osam vojnika. U blizini veterinarske stanice pred autobus su izašle žene srpkinje, hoće da nas linčuju, ali vozač nije zaustavljao autobus. Iza Veterinarske stanice na lijevoj strani bio je parking prevoznog preduzeća "Vihor" iz Bratunca. Tu sam vidio sedam ljudi na ražnju. Ispod njih je bio posut žar, a oni su bili u kratkim pantolonama. Vezani su za ražnjeve. Oni što su ih okretali gledali su u nas dok smo prolazili. Udaljenost između njih i autobusa bilo je svega par metara. Ljudi na ražnju su bili živi, ali vezani i nisu se pomjerali.

Bilo je oko devet sati ujutro kad smo tuda prošli. Kod magacina otkupa u Kravici pored nas su prošla dva crna kamiona, a iza njih je išlo stotinjak naših zarobljenih ljudi sa rukama iznad glave. Na prelazu preko uzvišenja u Sandićima stajao je tenk. Tu sam prepoznao Miloša iz Kravice.

- “Isporučite njega i njegove marke”, vikao je i pokazivao na mene!

Na putu prema Konjevič-Polju vidio sam grupu od oko 40 zarobljenih naših ljudi. Među njima sam prepoznao Eneza Omerovića iz Voljavice Bekriju i Zaima iz Sikirića, Kirama Jagonjca, koji je radio u Rudniku Sase. Oni su gledali kako su četnici jednog momka svezali za panj i pucaju oko njega. Na desnoj strani bilo je stotinjak zaklanih muškaraca u šarenim odijelima. Preko ceste su bili tragovi krvi.

Na raskršću u Konjević-Polju bilo je mnogo četničke vojske u crnim uniformama. Autobus je išao veoma sporo kroz tu masu. Jedan četnik je počeo udarati u prednja vrata autobusa i vozač mu je otvorio. Pomislio sam da je gotovo. Pitao je vozača, što nije povukao djevojke, a ne babe. Zatim je iskočio iz autobusa. U Konjević-Polju je bilo tridesetak crnih kamiona okrenutih prema Bratuncu.

Kod Kaldrmice su autobusi stajali nekih dva sata. Naprijed se čula vriska i plač. U autobus je ušao jedan mlađi četnik i pitao nas ima li neko iz Drinjače? Mi smo šutjeli.

“Pokazaćemo mi vama gdje je Drinjača”, rekao je i ja sam mislio da će nas pobiti i pobacati u rijeku koja se zove Drinjača. Nisam znao

Put u neizvjesnost

šta se dešava naprijed dok nismo krenuli. Na krivini prije igrališta u Novoj Kasabi bilo je mrtvih na sve strane. Na asfaltu su ležali ubijeni, a autobusi su prelazili preko njih. Pored puta u bijelim majcama, sa rukama iznad glave sjedili su mladići od nekih 16 - 20 godina. Gledali su u autobuse koji prolaze. Na braniku pored puta jedna djevojka i dva mladića bili su svezani i isječeni po tijelu i još uvijek živi.

Pored igrališta u Novoj Kasabi bila su parkirana dva kamiona-šlepera u koje su se penjali zarobljeni muškarci. Igralište je bilo prepuno ljudi. U Novoj Kasabi, Milićima i Vlasenici vidio sam par naših ljudi. U Tišći na kraju vožnje autobusima, opet su odvajali muškarce. Izašao sam iz autobusa i krenuo prema našoj slobodnoj teritoriji. Niko me nije zaustavljao".

Izjava 19

R. M. rođen 1964. godine u selu Trubari, opština Srebrenica. Radio u Bratuncu. Na početku rata Trubari su zapaljeni, pa se Rešid sa porodicom sklanja u Srebrenicu. U julu 1995. godine bio je zarobljen i odveden u logor Batkovići, gdje je proveo pet mjeseci.

"Iz Srebrenice sam krenuo 11. jula 1995. sa dva brata na Buljim. Tu sam se sa njima rastao i više ih u putu nisam vidio. Na prvoj zasjedi, gdje je eksplodirala bukva, tražio sam braću među mnoštvom mrtvih, ali ih nije bilo. Sa ostalima iz grupe krenuo sam poslije okupljanja i spustili smo se u neku rijeku. Sa mnom su bila tri momka, jedan iz sela Pajići, drugi iz Osata i treći iz Dobraka. U toj rijeci prišla su, nam dvojica ljudi, mislili smo da su naši, ali kad su počeli pričati, ja sam primijetio da govore ekavski. Pitali su nas odakle smo a onda su odveli dvojicu. Ja sam ostao sjedeći. Ispred mene je bio momak iz Dobraka, ali i njega su odveli. U međuvremenu jedan četnik je skočio na mene i ubo me nožem u leđa. Noć je pala i sišao sam u rijeku. Nema nikoga od onih što su bili sa mnom. Rana mi je krvarila, a četnici su mislili da sam mrtav, te su me ostavili. Majica mi se zalijepila za ranu i tako zaustavila krvarenje.

Ujutro, oko osam pola devet, naišao je neki čovjek i poveo me sa sobom. Krenuli smo preko šume, a iza nas je neko počeo zviždati. Počeli smo bježati i razdvojili smo se. Opet sam ostao sam. Taj čovjek što je bio sa mnom zvao se Safet Hodžić iz Trubara. On je tada nestao.

Od prije sam znao da se treba kretati prema planini Udrč, tako da sam se držao tog pravca. Sam sam lutao šumom, prelazio asfalt i vraćao se nazad. Bio sam izgubljen i iscrpljen. Došao sam u selo Hrnčiće, a zatim sam sa jednog brda vidio jezero na Drini i morao sam se vratiti. Nisam imao ništa jesti, niti piti, a smrti nema. U tom očaju pomišljao sam da se ubijem.

Nekako sam nabasao na planinu Udrč i vidim trag kuda je prošla veća grupa ljudi. Na kraju livade, blizu šume, stoje dvojica ljudi. Krenuo sam pravo prema njima. Na sreću bili su iz Srebrenice. Usmjerili su me da idem za jednom grupom, a oni su ostali. Udružio sam se sa grupom iz Sućeske i uspjeli smo preći rijeku Drinjaču na mostu. Tu su stigle i druge grupe. Na raskršću puteva trebalo je preći preko asfalta, a niko ne smije. Ostalo nas je jedanaest i krenuli smo dalje kroz šumu, zaobilazeći četničke rovove. Na jednom brdu sam vidio trojicu ubijenih.

U tom lutanju nabasali smo na selo Memići. Po ostacima od ruševina poznali smo da je to bilo muslimansko selo. Jedan momak iz Voljavice predložio je da idemo prugom na zapad do Kalesije i slobodne teritorije. Krenuli smo uveče oko deset sati idući po tragovima. Bio sam treći u koloni. Samo nas je mrak skrivao u otvorenom polju. Otkrili su nas i zapucali. Rafal je zakačio zadnju trojicu u koloni i oni su pali. Nas osam se sakrilo u kanal. Tu smo ostali cijelu noć. Nismo više znali gdje se nalazimo, ni naprijed ni nazad nismo mogli. Ujutro smo se sakrili u visoku paprat. Četnici su već bili oko nas sa psom. Otkrili su nas i mi smo se morali predati. Nismo imali nikakva naoružanja. Pretresli su nam ruksake. U njima nije bilo ništa osim soli, gljiva i jabuka što smo jeli. Usne i zubi su pocrnili od jedenja jabuka i nisi mogao gledati u čovjeka kako je ružno izgledao. Tražili su od nas marke. Ko je imao, dao je. Tako su iskupili oko 240 maraka i onda je njihov komandir dao vojsci te pare da kupe cigare. Bio je to 16 dan od polaska iz Srebrenice.

Odveli su nas u Osmake u zatvor. Tamo smo zatekli onu dvojicu što su bila sa nama u grupi. Uzeli su nam lične podatke i onda su po jednog prozivali da uđe u sobu. Kad sam ušao u sobu, vidio sam momka što je ušao prije mene, kako leži na podu. Mene je policajac udario nogom u stomak i ja sam pao preko stola sa hranom.

"Nisam dobro pao", rekao mi je i opet me udario pendrekom po glavi. Onesvjestio sam se i pao na pod preko onog momka. Kako je

ko ulazio dobijao je batine. Poslije su nam dali neke čorbe da jedemo, a djeca, žene i starci su dolazili do prozora da nas gledaju. Jedan četnik nam je naredio da pjevamo. Neki stariji čovjek je predlagao da nas odvedu u štalu i zapale. Šutjeli smo bespomoćni.

Odatle smo kamionom prebačeni u Šekoviće, a sutradan su nam vezali ruke žicom i popeli nas na kamion. Bacili su za nama dvije flaše vode i malo hljeba. Vezanih ruku nismo mogli jesti, nego smo jedan drugom dodavali hranu i vodu. Cerada na kamionu je bila spuštena, tako da smo se počeli gušiti od vrućine i sparine. Počeli smo galamiti, pa je jedan policajac otkrio ceradu i dao nam malo vode.

Došli smo u logor Batkovići kod Bijeljine. Tamo je bilo mnogo naših ljudi koje su ranije zarobili. Mislim da smo mi bili jedna od zadnjih grupa koje su tu doveli. Nisam smio nikome reći za ranu na leđima, jer se ne bih mogao opravdati kako sam je dobio. U logoru smo spavali na daskama pokrivajući se jednim ćebetom. Morali smo svakodnevno raditi, bez obzira na vrijeme i doba dana. Najčešće smo išli na Majevicu da siječemo i utovaramo drva. Pedeset dana sam radio taj posao u pratnji stražara.

U logoru Batkovići bio sam pet mjeseci. Stalno se pominjala razmjena. Jedan dan došao je Međunarodni crveni krst i nas 130 je razmjenjeno".

Dolazak ranjenika

Izjava 20

Z. M. rođena u selu Ljeskovik, opština Srebrenica. Udata u Sase. Majka četvero djece. Poslije pada Srebrenice nestao joj suprug. Danas sa djecom, majkom i snahom, živi kao izbjeglica u Lipnici.

"Iz Sasa smo protjerani 12. jula 1992. godine u Srebrenici, gdje smo živjeli do njenog pada. Sa ostalim ženama krenula sam prema kampu UN-a Potočari. Prvu noć smo prenoćili iznad "Fabrike akumulatora", u strahu šta će se desiti. Četnici su upali među narod. Pitali su za neku ženu iz Dugog Polja, po imenu Jasmina. Narod je bio uplašen, a moja djeca su se skupila oko mene, drhteći u strahu. Okolo se čulo pucnjava i granatiranje. Izvodili su muškarce i tukli ih.

Drugog dana boravka u Potočarima, u srijedu ujutro oko 10 sati, krenula sam po vodu. Djecu sam ostavila kod majke. Pošla sam do jedne dvospratne kuće sa potkrovljem ispred koje je bila njiva sa kukuruzom. Morala sam proći kroz njivu da bih došla do pumpe sa vodom. U žitu sam vidjela stravičan prizor.

Sa obje strane puta kroz žito, bili su leševi. Svi su bili zaklani i krvavi, da ne možeš poznati nikoga. Najmanje stotinjak mrtvih. Trupovi su bili bez glava. Sve je bilo izmješano i na kamari. Pored odraslih muškaraca bilo je i zaklane djece, nešto starije od deset godina. Kad sam se vratila nazad, bojeći se za svoga sedmogodišnjeg sina, stavila sam mu mahramu na glavu kako se ne bi poznalo da je muško.

Četnici su vikali:

- Koljite sve samo ako je muško, odsjecajte glave do ramena! Isto je govorio i Ratko Mladić. To sam lično čula u momentu kad smo se penjali na kamione.

U kući, pored njive sa kukuruzom, bilo je takođe dosta zaklanih, jer su to pričale žene koje su ulazile u kuću. Po povratku sa vode, zaustavio me jedan četnik i pitao, gdje sam bila? Odgovorila sam i on me nije zadržavao.

Nešto kasnije, otišla sam sa snahinim ocem da donesem jorgan ili deku za djecu iz obližnje kuće. U jednoj sobi te kuće vidjela sam četvero ubijenih metkom. Tri žene i jedan muškarac. Oko kuće je bilo četnika koji su govorili da i nas treba odmah tući. Jedan je rekao da nas puste kud smo pošli. Više nisam smjela ulaziti ni u jednu kuću. Na hodniku sam našla jorgan i vratila se nazad. Nikome tada nisam pričala šta sam vidjela. Nisam htjela dalje plašiti djecu. Ali, danas kada na te prizore pomislim, hvata me strah i jeza".

Izjava 21

Z. B. iz Cerske opština Vlasenica. Majka dvoje djece. Suprug joj poginuo na početku rata 1992. godine. Poslije protjerivanja iz Cerske utočište je našla u Srebrenici, gdje je živjela sa djecom, majkom, sestrom i širom porodicom do jula 1995. godine.

"Ispred baze UN-a "Vezionice", na izlazu iz Srebrenice, imali smo problema sa vojnicima UN-a, jer oni nisu htjeli izmjestiti naše ranjenike iz bolnice u Srebrenici prema Potočarima. Bez njih nismo htjeli ići jer smo znali da će pasti u ruke četnicima ako ih ostavimo. Na kraju, poslije ubjeđivanja, smjestili smo ranjenike na kamione, a mi smo krenuli pješice prema Potočarima. Oko nas su padale granate.

U srijedu ujutro, oko deset sati, četnici su nas obavještavali da ne stvaramo paniku jer Ratko Mladić hoće da prošeta Srebrenicom. Njegovi vojnici su oko pola jedanaest ušli u Potočare i počeli psovati, provocirati i pjevati svoje pjesme. Onda je počelo odvođenje muškaraca i djevojaka. Izveli su Hajriju iz Šljivice i neke žene. Njih su duže vremena maltretirali, da bi ih onda vraćali. Prvi dan nisam uspjela proći do autobusa i kamiona, nego sam sa djecom ostala u Potočarima. Oko pola deset uveče, četnici su pored nas proveli jednu grupu muškaraca, među kojima je bio Alija iz Krivača. Njih su zaklali u susjednom potoku pored puta za Budak. Zatim su proveli još jednu grupu od dvadesetak ljudi. Žene su počele plakati i vikati:

- "Kolju nam i djecu!"

Uzela sam svog dvogodišnjeg bracu u krilo, bojeći se da mi ga ne otmu. Iste noći, oko pola dva, ponovo je nastupila vriska i jauk žena. Četnici su se predstavljali kao UNPROFOR-ci i hodali su između naroda tražeći muškarce. Jedna je žena te noći dobila slom živaca.

U sedam ujuto, u četvrtak, počela je evakuacija. Sve muškarce, od 12 i više godina su odvojili. U tim trenucima bila sam toliko uplašena da mi se učinilo kako sam izgubila sina. Vikala sam i tražila ga, sve dok me on nije povukao za kosu i rekao: - "Mama, evo me". Već duže vrijeme sam ga nosila iza vrata na ramenima, a da to nisam ni znala. Četnici su pokušavali odvojiti mog dvanaestogodišnjeg brata Nihada, ali smo ga uspjeli iščupati iz njihovih ruku i ubaciti u autobus. Krenuli smo u četvrtak autobusom kojeg je vozio neki Milan, kako se predstavio iz Sarajeva.

Došli smo do Žutog mosta kod Bratunca, gdje su, okrenuti prema Srebrenici, stajali kamioni sa našim ranjenicima, koji su dan ranije krenuli iz Potočara. Prošli smo kroz Bratunac praćeni psovkama i uvredama i došli do Kravice. Tu smo zaustavljeni. Krijući se iza našeg autobusa, četnici su, nekih dvadesetak minuta, pucali na naše muškarce, koji su izlazili iz šume sa dignutim rukama u bijelim majcama i predavali se. Autobus se kretao veoma sporo, tako da sam vidjela tridesetak zarobljenih muškaraca kako prolaze preko asfalta. Svi su bili bosi. Prepoznala sam Avdu Mustafića iz Raševa. Sa druge strane bilo je oko 25 momaka do jedno 15 godina starosti. - "Djeca!" Nedaleko od tih zarobljenika na asfaltu je ležao zaklan čovjek. U Srebrenici je stanovao kod zgrada "Lamela". Na sebi je imao crni kaput, a pod leđima mu je bio ruksak. Malo niže, iza njega, bilo je oko tridesetak zaklanih, a na kamari pored njih, bilo je na stotine ruksaka.

U Konjević-Polju, pored Taranove kafane, bilo je dosta zarobljenih i svezanih ljudi. Poznala sam komšiju Avdu Osmanovića iz Cerske. Dalje, na Kaldrmici na mostu bila su trojica četnika i 5 do 6 naših zarobljenih muškaraca. Na Lješinoj sam vidjela oko hiljadu četnika, a naši su bili ispod puta. Tu sam poznala Ismeta Turnadžića. Nedaleko od Nove Kasabe morali smo preći u druge autobuse, jer su u naše autobuse smješteni zarobljeni muškarci i vozili ih u nepoznatom pravcu. 400 do 500 naših zarobljenika je sjedilo pored asfalta, a na igralištu je bilo oko 1000 zarobljenih. Dvije zarobljene djevojke u pratnji dvojice četnika ušle su u autobus. Zapitkivali su ih o razlozima puta

kroz šumu. Četnici su putovali sa nama do Vlasenice, a one dvije djevojke su ostale u autobusu.

Vozač autobusa nam je prigovarao što nosimo marame, kao da smo sve udovice?

- "Znamo mi ko je lijep, a ko nije. Nema potrebe da se tako pokrivate", govorio je!

U Tišći smo bili izloženi maltretiranju i psovkama. Opet su odvajali muškarce i djecu. Onda smo prešli na slobodnu teritoriju i došli do naše vojske, ali dalje nismo smjeli pričati sa njima, jer nismo vjerovali da smo spašeni".

Susret sa najdražim

Izjava 22

A. Đ. rođena 1983. godine u Bratuncu. U Bratuncu živjela do polovine aprila 1992. godine. Sa ocem se zadesila u selu Blječeva, gdje razdvojena od majke i sestara živi do 1993. godine, a poslije toga u Srebrenici. Za majku i sestre nije ništa znala dok nisu proradile radio poruke, kada je čula da se nalaze u Tuzli. Ovo je priča koju je sama napisala. Posvećena je pogibiji njenog oca.

"Sjećam se tih užasnih, napetih i nikad zaboravljenih dana, mjeseci i godina koje sam provela u Srebrenici za vrijeme ovog, tako groznog rata. Bilo je mnogo užasnih dana, ali jedan dan, duboko se urezao u moje sjećanje i nikad, nikad ga sigurno neću zaboraviti. Bilo je to 14. septembra 1992. godine, kada je poginuo moj otac.

Kao i svaku noć, oko devet sati, otac bi odlazio na liniju da brani Srebrenicu. Ja bih ostala plačući za njim i moleći Boga da mu pomogne, jer Bog je bio onaj jedini koji mu je mogao pomoći.

Toga dana desio se napad na naše selo, ali zahvaljujući mnogim borcima napad je odbijen. On je došao sa linije da bi odnio našim borcima hrane. Uslijedilo je ponovo granatiranje i bombardovanje. Zbog jakog granatiranja otac se nije mogao vratiti na liniju, nego je zajedno sa mnom i još nekoliko ljudi ostao u skloništu. Kako je koja granata ispaljivana ja sam ih brojala. Toga dana na naše selo je palo oko 2000 granata. Dobro se sjećam pucnja te jedne granate, što uze život mog oca.

Sjećam se tog užasnog dana, te velike krvi, vriske, jauka koje sam ja preživjela kao djevojčica od devet godina.

Jedina nada koja me ohrabrivala za dalji život i vodila kroz taj grozni rat, bila je da ću se možda vidjeti sa mamom i sestrama koje su se nalazile u Tuzli. One su početkom rata bile protjerane iz Bratunca, a ja sam se sticajem okolnosti zadesila s ocem na selu kod djeda i nene, očevih roditelja.

Mnogi su me htjeli poslati konvojima u Tuzlu, ali zahvaljujući strini Fatimi Husejnović, ja sam ostala i dalje u Srebrenici, jer se strina plašila da me neće ugušiti u kamionima.

Nakon demilitarizacije Srebrenice, Zaim Čivić, kojem nikad ne mogu zaboraviti, uspio me je helikopterom prebaciti do mame i sestara u Tuzlu".

Izjava 23

Z. L. iz Srebrenice, rođena 1936. godine. Živjela sa porodicom u Srebrenici sve do jula 1995. godine. Jedna je od rijetkih stanovnika Srebrenice koja je bila u gradu u vrijeme srpskih okupacionih snaga.

"Iz kuće su nas istjerali u srijedu 12. jula. Bilo je puno starih i nesposobnih po ulicama Srebrenice koji se nisu mogli nigdje skloniti. U našu kuću je upao jedan u vojnom odijelu s oznakom "Policija Pale". Rekao je da požurimo, jer za njim idu oni koji ubijaju. Pokupili su nas i poveli kroz grad.

U blizini pijace kod Osmine kafane vidjeli smo Ratka Mladića i još dosta vojnika. Prišao je jedan od srpskih vojnika i našem komšiji Sulji Deliću zbacio kačket sa glave, pitajući ga šta će mu to na glavi. Dalje nas nisu maltretirali. Onaj policajac, što nam je ušao u kuću, dopratio nas je do zgrade policije u Srebrenici. Moju svekrvu je vozio u kolicima. Odatle su nas otjerali u kuću Save Jeremića, koja je inače pregrađena u dva dijela. Mi smo bili smješteni u dijelu kuće gdje je prije stanovao Sulejman Tutundžić. Četiri sobe su bile pune naroda, kojeg su doveli sa svih strana. Uglavnom su to bili stariji ljudi i žene i nesposobne osobe.

Kroz prozor sam vidjela kako su prema gradu proveli Bahriju Jahića i Seada Redžepovića. S nama su bili u kući Suljo Delić, Bejta Mustafić i još našeg naroda iz Srebrenice. Vaso Petrović i Savo Jeremić su u međuvremenu došli da nas vide. Bivši policajac Milisav Gavrić

došao je po Sulju Delića i odveo ga da mu ovaj da neku naftu. Kad su se vratili, Suljo je iz ruksaka izvadio lijekove, stavio mi ih u džep i kaže, da sada ide sa Gavrićem do Bratunca, jer ga on hoće da spasi. Poslije toga Suljo se nikada više nije pojavio, niti se danas zna gdje je.

Moga supruga je prepoznao njegov bivši učenik i pitao ga:

"Otkuda vi ovdje profesore, zar niste mogli prije otići?" Moj suprug je odgovorio, da nije mogao ostaviti staru i slijepu majku, pa je tako ostao. Zatim je taj njegov učenik dodao, da se njegovi roditelji puno brinu šta je sa nama i pitao je imamo li šta jesti? Onda je od jednog četnika uzeo hljeb i konzerve, iako se ovaj bunio i dao je nama da jedemo. Na kraju je obećao da će nas spasiti, ali da njegovo ime nikome ne pominjemo, jer bi onda on mogao imati problema. Tako je i bilo.

Treći dan, pred veče, došao je kamion u koji se ukrcao preostali narod iz kuće. Šta je bilo sa ostalim narodom, ne znam, jer su noćom mnoge nekuda odvodili.

Ratko Mladić nam je rekao, toga se dobro sjećam:

- Možete ići u Tuzlu, ali bilo bi bolje da idete u Veliku Kladušu, da vidite kako tamo žive Muslimani i Srbi!

Nas su ipak odvezli u Tišću, odakle smo po noći krenuli pješice prema Kladnju. Bilo je teško i naporno, jer smo morali nositi staru majku i paziti na mene, a bili smo svi stari i nesposobni".

Izjava 24

S. H. rođena 1974. godine u Sasama, opština Srebrenica.

"Rat sam dočekao u svom rodnom selu. Radovali smo se početku proljeća i dolasku Bajrama. Nismo ni slutili da će to biti najcrnji Bajram u našim životima.

Rudnik Sase je brzo okupiran. Moja kuća se nalazila u blizini Rudnika, pa su nam naredili da se odmah iselimo iz kuće. Krenula sam sa porodicom u pravcu sela Poloznik. U rodnom selu je ostalo nekoliko Muslimana. Svi oni su ubijani, tako što su zapaljeni u jednoj kući.

Po dolasku u Poloznik, mislili smo da smo spašeni i da rata više neće biti. Međutim, 16. maja 1992. godine od gelera granate ranjen je moj brat M. H. Njegov oporavak je trajao čitav rat. Preživljavali smo glad i neimaštinu. Po hranu smo išli u napuštena i porušena muslimanska sela. 5. juna 1992. godine došli smo u Srebrenicu. U Srebrenici je bila veća glad, nego na selima. Srebrenica se uspjela odbraniti zahvaljujući našim borcima. Dolaskom UNPROFOR-a prestala su ratna dejstva, ubijanje i granatiranje. U Srebrenici sam se udala za S. H. i bila sam jako sretna.

U junu 1995. godine dobili smo sina, samo mjesec dana prije četničke okupacije Srebrenice. 11. jula se rastajem od supruga i krećem prema Potočarima. Nikada ne mogu zaboraviti njegove uplakane oči kada je ljubio svog jednomjesečnog sina na rastanku. Kasnije sam

saznala od nekih sugrađana da je moj suprug bio u Kravici među zarobljenicima.

U Potočarima sam provela dva dana i dvije noći. Za to vrijeme nisam ništa jela, a morala sam hraniti bebu. Vriska žena i djece stalno se ponavljala kada bi četnici ulazili među narod i izvodili muškarce. Bilo je jezivo slušati plač i vrisku mojih komšija i sugrađana. Razmišljala sam o sudbini svoga supruga, brata i oca koji su otišli preko šume.

Druge noći u Potočarima uhvatilo me ludilo i histerija. Ostavila sam bebu i pokušala sam izvršiti samoubistvo. U toj namjeri su me spriječili prisutni, koji su mi ukazali pomoć. Došla sam sebi i prihvatila bebu. Uplakana i iscrpljena krenula sam prema kamionu za evakuaciju ka Tuzli.

Na putu sam vidjela hiljade zarobljenika i na stotine mrtvih pokraj puta. Poznavala sam bespomoćna lica mojih sugrađana. Nikoga od članova moje porodice nisam vidjela među zarobljenicima. Pomišljala sam učiniti sebi ono najgore, ako bi nekog od svojih vidjela među zarobljenicima. Kada bi zaustavljali autobus, četnici su tražili marke. Prijetili su da će nas poklati ako im ne damo novac. Oni koji su imali, davali su.

Jesmo li već na našoj teritoriji

Po dolasku u Tišću dalje smo morali pješačiti do slobodne teritorije. Taj put sam teško podnijela, jer sam bila na izmaku snage. Za nekoliko dana sam se oporavila, ali od tada do danas, prati me tuga i bol. Moj suprug, otac

i brat nisu se pojavili. Danas živim u Vogošći sa majkom i dvogodišnjim sinom. Pogledam moje najmilije, a moj sin stalno spominje oca, mada ga nije ni upoznao. Nadam se da će za mene biti bar malo sreće i da će se bar neko od mojih pojaviti".

Izjava 25

E. M. rođen 1968. godine u Potočarima kod Srebrenice. Rat ga zatekao u rodnom mjestu. Zajedno sa roditeljima, bratom i snahom i bratićima provodi ratne godine u Potočarima. U julu 1995. godine kreće kroz šumu do slobodne teritorije.

"Od marta 1992. godine nad nama se nadvio tamni oblak. Nešto se dešavalo, lebdjelo je u zraku, a mi nismo znali šta je to. Naše komšije Srbi počeli su sklanjati svoje porodice u druga mjesta. Nastala je neka avetinjska pustoš. Škole su prestale raditi, a život je zamro. Nismo ni slutili da se nama, Muslimanima, sprema ono najgore. Dana 18. aprila 1992. godine krenuli su zlikovci u svoj krvavi pohod.

Potičem iz siromašne porodice. Otac i majka su bili stari i nesposobni, tako da nas je rat zatekao bez hrane i osnovnih sredstava za život. Morao sam brinuti o mnogima, o bratu, svojoj porodici. Majka mi je izdržala do 14. avgusta 1992. godine, nije mogla dalje. Ubio ju je strah, stalno granatiranje, slaba ishrana i nedostatak lijekova. Bilo je bolno gledati majku kako umire, a pomoći joj ne mogu.

Teško mi je bilo i sa sestrom i njeno četvoro djece jer je ona izgubila muža. Desilo se to dok smo na njivi pokušavali nešto posijati, kako bi preživjeli. Četnici su nas sa brda Čauš vidjeli kao na dlanu i počeli su granatirati. Od jedne granate moj zet je ranjen. Mada rana nije bila smrtonosna, pomoć mu se nije mogla ukazati, niti smo ga

mogli prebaciti do Srebrenice u bolnicu. Iskrvario je tokom noći i umro pred očima svoje četvoro djece. Imao je 35 godina, a onda je umro.

Kako su dani odmicali bilo je sve teže. Rodbina i komšije su umirali ili ginuli od neprijateljskih granata i metaka. Selo je bilo puno udovica i siročadi. Otac mi je izdržao do 27. novembra 1993. godine.

U nadi da će biti bolje, živjeli smo, čekajući sutra. Ali, desila se tragedija koju nismo ni slutili. I pored zaštite UN-a, četnici su u julu 1995. godine krenuli u ofanzivu da završe zločin kojeg su počeli u aprilu 1992. godine. Od 8. jula počelo je granatiranje sela. 10. jula moja snaha je izašla u baštu. Granata je pala u njenoj neposrednoj blizini. Teško ranjenu, prebacili smo je do "Fabrike akumulatora", kod UN-a. Nije izdržala dugo. Troje njene djece ostali su siročadi. Najmlađe je imalo godinu i pol dana.

11. jula smo saznali da je Srebrenica pala u ruke četnika. Žene i djeca su krenuli u Potočare u potrazi za spasom kod UN-a, a mi muškarci, brat, komšije i ja krećemo preko šume. Nismo više nikome vjerovali. Teško se bilo rastati od djece i svojih bližnjih, jer niko nije vjerovao da ćemo se ikad više vidjeti. U selu Šušnjari, sastali smo se sa ostalim narodom. U grupi je bilo nekoliko djevojaka i žena, a među njima doktorica Branka, Jasmina i neke druge. Pod kišom granata krećemo prema planini Buljim. Nisam vjerovao da možemo preživjeti na putu koga zovem, "Put spasa i smrti". U selu Kamenica, četnici su napravili prvu zasjedu. Pozvali su nas na predaju. Sačekali smo do večeri i onda krenuli u proboj kroz četnički obruč. Uspjeli smo se probiti uz velike žrtve i mnogo ranjenih. Stotinjak ranjenih smo uspjeli iznijeti na jednu livadu, u paprat. Tu sam se sreo sa bratom, koga sam izgubio u putu. Među ranjenima bio je i moj prijatelj Osman. Teška rana mu je bila na grudima i ja ga nisam mogao ostaviti sve dok se nisam uvjerio da je umro.

Naišao sam zatim na rođaka Bakira, koji je bio ranjen u obje noge. Nosili smo ga jedno vrijeme. Ni moj brat, ni on nisu stigli na slobodnu teritoriju.

Jutro smo dočekali udaljeni kilometar od mjesta masakra. Četnici su nam se opet obraćali, pozivajući da prvo iznesemo ranjenike. Mi smo krenuli, a onda su zapucali po nama. Pokušao sam sa bratom naći zaklon, tako da smo se izvukli na Kameničko brdo. Narod je već

bio uspaničen i počeo je bježati na sve strane. Tu sam se razdvojio od brata i više se nismo vidjeli.

Prešao sam asfalt i krenuo lijevo do jednog brda gdje sam našao dvadesetak ljudi i jednog ranjenika. Nedaleko od nas vidjeli smo neke žene obučene u dimije (muslimanska nošnja). Otišao je jedan čovjek da provjeri o čemu se radi. Kada se vratio, kaže da to nisu muslimanke već srpkinje preobučene, kako bi nam napravile klopku.

Poslije dva dana skrivanja krenuli smo prema rijeci. U njenoj okolini je bilo mnogo mrtvih. Nije se mogao niko prepoznati. Četnici su iz transportera sa asfalta počeli pucati po nama. Pridružila nam se velika grupa ljudi. Morali smo preko rijeke. Voda je bila nabujala i brza. Mnogi su se na četničke pozive predali. Nas oko 350 je stiglo na planinu Udrč.

Sa Udrča u grupi od 40 ljudi krećem prema Snagovu. Na putu je bilo dosta izmasakriranih ljudi, bez glava. Na Snagovu su nas opkolili sa transporterima i psima. Morali smo se vratiti nazad. Bili smo bez hrane i potpuno iscrpljeni. Brali smo jabuke i gljive i to nas je spasilo.

Poslije dva dana krećemo ponovo prema Snagovu i dalje prema Crnom Vrhu, Križevačkim njivama i Baljkovici. Ispred nas su bile četničke linije, a okolo sve leševi. Pripucali su na nas i ranili trojicu ljudi. Dvojicu smo uspjeli izvući, ali je jedan ostao. Vidjeli smo munaru srušene džamije i znali smo da je blizu slobodna teritorija. Prešli smo Duge njive i izašli na slobodnu teritoriju.

Moj bol i patnja se nisu sa tim završili. Stigao sam u Tuzlu, ali od brata nije bilo ni traga, ni glasa. Prihvatio sam njegovu djecu i nadao se njegovom dolasku. Nedavno smo bratovu djecu smjestili u Dom za siročad, iako je to bio bolan i težak trenutak, za nas i njih, drugog izbora nismo imali".

Izjava 26

S. B. iz Srebrenice. Rođen 1935. godine. Rat proveo u Srebrenici i preživio četiri teške ratne godine.

"Ostao sam u Srebrenici jer sam smatrao da nisam nikome ništa skrivio tako da nemam razloga da od nekoga bježim. Moja supruga Hatidža i ja zajedno sa svojim komšijama iz ulice: Begom, Vedihom, Dragicom, Zilhom, Fuadom, Zehrom, Dževom, Radom, Alijom Pašalićem, Dragom, Žićom i drugima ostali smo u gradu koji je bio pust. Svi smo znali da nešto ne valja, ali nismo znali šta će se desiti, niti kada, kao ni to, ko bi nas mogao napasti.

Osvanuo je 18. april 1992. godine i u Srebrenicu je pucajući na sve strane ušla neka vojska. Pucali su ispred opštine, obišli krug kroz grad i pred opštinom su počeli galamiti:

- "Srebrenica je oslobođena od ustaša"!

Pošto je moja kuća blizu opštine, to sam sve čuo. Iznenadilo me jer sam znao da u Srebrenici nije bilo nikakve vojske pogotovu ustaša. Ovim vojnim formacijama niko se nije suprostavljao i oni su se jednostavno ušetali u grad. Nekoliko dana nismo izlazili iz kuća. Komšije su nas obilazile. Medicinska sestra Rada nam je donosila lijekove. Međutim, moja supruga Hatidža, od silnog straha i saznanja da su, zaista, četnici ušli u Srebrenicu, dobila je slom živaca. Došla je Rada i rekla da Hatidža mora u bolnicu. Ilija Stanarčević je poslao auto, tako da smo Hatidža, Rada i ja otišli u Bratunac. Tu je Rada

dobila sanitet da preveze Hatidžu u Loznicu (Srbija). Mene su vratili iz Bratunca, pošto kroz Zvornik nije bilo bezbjedno putovati. U Bratuncu sam se sreo sa komšijom Mićom, konobarem, iz Srebrenice i on me pita:

- "Šta ćeš ti ovdje, što se ne sklanjaš"?

Vratio sam se do Potočara autom, a dalje do Srebrenice sam išao pješice. Prvi put sam se sreo direktno sa četnicima kada su došla dvojica nepoznatih pred moju kuću i pitali me kako se zovem. Onda su tražili da im dam ključeve od auta. Dao sam ključeve i odvezli su auto. Uzeli su takođe i auto od Fuada Mehića iz moje ulice.

Dana 6. maja 1992. g. bio sam u kući sa komšijama kada je došao Mirko Dragičević, konobar iz Srebrenice i rekao:

- "Stari došao sam ti reći da bježite jer sve okolo pale. Ako ne odete iz kuće bićete zapaljeni?"

Rada je mislila da ide u policiju, a on joj je rekao da ne postoji nikakva policija, nego da samo bježimo, ako mislimo ostati živi. Pobjegli smo u Zabojnu, u šumu.

Sutradan, kada sam se vratio, od moje kuće je ostalo samo zgarište. Sve je izgorjelo što se cijeli život stvaralo. Vidim izgorjela i kuća od Alije Hasića, a cijeli Efendići u plamenu. Kuće su palili i pljačkali ih sve do 8. maja. Tada su se četnici povukli iz grada, a sa njima i mnogi Srbi, mještani Srebrenice.

Srbi koji su ostali da žive s nama u Srebrenici, dijelili su našu zajedničku sudbinu. U vrijeme gladi pomagali smo se međusobno. Najviše sam se družio sa Stanišom i Dragom. Dragica je takođe ostala bez kuće kada je na nju pala bomba. Oboje smo bili izbjeglice u rođenom gradu.

Sve patnje, bijeda, bolest, glad koje smo preživljavali trajali su do 11. jula 1995. godine. Tada smo morali bježati ispred četničkog noža i sklanjati se u Potočare kod UNPROFORA. Dva dana i dvije noći proveo sam u Potočarima sa svojim rođacima i komšijama, Avdom, Ibrom i Husom Begovićem, komšijama Begom i Nurijom, Izetom Malićem, Fuadom Muhićem i drugima.

Jednu noć smo spavali pod vedrim nebom. Čuo sam da odvode ljude i žene, ali nisam to vidio. Moj kolega Ismet Demirović mi je rekao:

- "Objesio mi se brat Hamdija!"

Pred polazak prema autobusima, među nas su upala četiri četnika, da nas legitimišu. Kada su vidjeli da sam rođen u Potočarima rekli su mi:

- "Vi Potočarci ste nam nanijeli toliko jada da se ne možemo namiriti s vama i kada bi vas klali dva mjeseca!"

Odgovorio sam da sam živio u Srebrenici i da sam bolestan i nesposoban. Oni su onda otišli.

Krenuli smo prema autobusima, a onda su počeli odvajati muškarce na stranu prema"Fabrici akumulatora". Begu Kumrića, muža od moje rodice Veđihe, starog i nesposobnog su odvojili. Ona je plakala i molila da ga puste, da je on star i bolestan, ali nisu se smilovali. Samo su je odgurnuli u stranu, ne dozvolivši joj da uzme ni torbe od muža.

Prognanička obdanica

Kada sam se počeo penjati da uđem u autobus na vrata autobusa me jedan četnik udari nogom odpozadi i reče:

- "Ti stari silazi, muškarci idu na drugu stranu!"

Pao sam na prag od vrata i samo sam kazao:

- "Ubij me ovdje ako hoćeš, ali ja dalje ne mogu!"

Četnik je krenuo dalje prema zadnjim vratima autobusa, a vozač mi kaže da ulazim. Ušao sam i krenuli smo prema Bratuncu.

U Kravici su nas zaustavili i tražili od nas pare i zlato. Ko je imao, morao je dati bez pogovora. U Konjević-Polju smo opet zaustavljeni duže vrijeme i tu sam vidio kako tjeraju naših stotinjak zarobljenika

prema Kravici. Svi su držali ruke iznad glave. Stigli smo do Tišće i onda pješice prema Kladnju. Svi moji rođaci i komšije koji su bili sa mnom u Potočarima nisu došli. Ni danas se za njih ništa ne zna. U Tuzli sam sazno da je moja supruga Hatidža umrla u Srbiji".

Izjava 27

M. N. rođena 1948. godine u Skelanima, opština Srebrenica. Rat je zatekao u rodnom mjestu, odakle će biti protjerana u Srbiju sa porodicom. Jednog njenog sina odvela je srpska policija. Za njim i danas traga.

"Dugo smo živjeli i radili u Francuskoj, a negdje 1981. godine se vraćamo u Skelane (mjesto na Drini na granici sa Srbijom). Sa komšijama Srbima smo bili u slozi i prijateljstvu. Nismo se mogli ni u snu nadati da može doći do rata i da će nam Srbi nanijeti takvo zlo. Povjerenje među nama je trajalo sve dok četnici nisu ušli u Srebrenicu. Tada sam vidjela kako iz Srebrenice dovoze opljačkanu robu. U tome su učestovali naše komšije. Veljini sinovi, Ljuba Todorović i njegov brat Ostoja. Opljačkanu robu su stavljali u svoje prodavnice ili su je vozili u Srbiju u mjesto Bajina Bašta.

Moj muž je radio u Bajinoj Bašti i jedno jutro je krenuo na posao, ali mu nisu dali preći preko mosta bez potvrde iz mjesnog ureda. Drugi put, kada je probao preći, jedan policajac ga vraća govoreći mu da je ratno stanje.

8. maja 1992. godine četnici su počeli svoj napad na Skelane. Njihovi bunkeri su bili preko mosta u Srbiji, odakle su gađali Skelane. Vojska kod pilane je bila u uniformama JNA i pucali su na nas. Sa planine Tare sa Mitrovca su teškim oružjem tukli Skelane i Srebrenicu. Mi smo se toga dana sakrili u garažu u prizemlju kuće. Četnici su došli u našu kuću i napravili pijanku. Čuli smo kako pjevaju:

- "Muslimani, crni vrani, došli su vam crni dani"! Bilo ih je desetak. Ujutro oko 4 sata su otišli i mi smo se povukli iz kuće u šumu. Vidjela sam izgorjele kuće duž cijele ulice, sve do mosta. Nekoliko dana smo proveli u šumi. Ja sam ujutro dolazila u kuću po hranu i odjeću.

Četnici su tražili da predamo oružje. Narod je predavao lovačko naoružanje koje je imao i pištolje za koje su imali dozvole za nošenje. Većina četnika je bila iz tzv. Užičkog korpusa JNA iz Srbije. Kada su prikupili oružje, onda su počeli paliti muslimanska sela i istjerivati narod prema Skelanima. Narod su tjerali preko mosta kao stoku u Srbiju. Oko pola noći u potoku, gdje smo se sakrili sa još jednom porodicom, čuli smo vrisku žena. Četnici su uhvatili tri žene i iživljavali se nad njima. Nismo im mogli pomoći. Ujutro smo vidjeli jednu izmasakriranu ženu. Oči su joj bile izvađene i stavljene u ruke. Zvala se Bahra. Druge dvije žene su uspjele pobjeći.

Sa nama u šumi, bio je jedan moj sin, dok za ostalu dvojicu nisam ništa znala, dok se nismo vratili kući. 14. maja smo došli u kuću. Vrata su bila širom otvorena. U jednom momentu sam primijetila kako naš komšija Srbin u policijskom odjelu hoda oko kuće i proviruje na prozor. Rekla sam mužu da se sakrije i on je skočio kroz prozor. Sina sam sakrila u sudoper. Komšija je ušao u kuću i nešto opsovao. Pitao je gdje smo mi šest dana? Ja sam se bojala reći gdje su mi muž i djeca. Onda je on rekao da je došao da nas spasi i da ima samo pet minuta vremena, jer toliko traje smjena na mostu. Pitala sam ga gdje su mi sinovi. Znala sam samo da su odvedeni na neke pregovore. On je rekao da ne brinem, mlađi je tu, a stariji je u Čačku.

Došao je i moj muž i krenuli smo zajedno sa komšijom prema mostu na Drini. Usput mi se priključio jedan sin. Bilo nas je osmoro u grupi. Policajac nas je preveo preko mosta i vratio se nazad. U Bajnoj Bašti smo otišli do Crvenog krsta, ali su nam tamo rekli da idemo Aliji i da bježimo odavde ako hoćemo da spasimo glave na ramenu. Dalje smo nastavili do Užica, gdje smo primljeni na isti način. U uredu C.K. radile su veoma mlade djevojke, ali su nas i one maltretirale.

Put smo nastavili do Arilja. Tu su nas napokon prihvatili, dali su nam nešto garderobe i obuće i smjestili nas u lovački dom nedaleko od Arilja. Međutim, počele su prijetnje od mještana.

Jedne večeri su kamenovali dom. Došao je direktor i rekao nam da moramo ići, jer su mnogi njihovi poginuli u borbama oko

Srebrenice. Jedan njegov komšija je zaprijetio, ako mu sin pogine u Bosni da će doći i zapaliti nas u domu.

Tako smo napustili i Arilje i došli u Veliko Grdište, gdje smo se smjestili kod nekih ljudi na imanju. Tu smo proveli četiri mjeseca radeći za komad hljeba od jutra do kasno uveče. Nismo imali novca kako bi sebi kupili najpotrebnije stvari za održavanje higijene. Iskorištavali su nas do maksimuma. Kada više nismo mogli izdržati, ja sam otišla do sekretara CK i zamolila ga da nam da premještaj.

Otišli smo u jedno selo kod Zaječara. Tamo smo bolje živjeli, ali su onda došli ljudi iz vojnih službi da mobilišu u vojsku moga sina. Morali smo bježati za Makedoniju. U prvom pokušaju su nas vratili sa granice, a onda smo uspjeli uz pomoć jednog Albanca da se preko šume prebacimo do Makedonije. Došli smo u mjesto Katlanovo. Tri dana smo bili u neizvjesnosti, jer nisu htjeli da nas prime u kamp. U Makedoniji smo proveli četiri i pol godine u izbjeglištvu. Vratili smo se u Bosnu i dalje živimo kao izbjeglice".

M. N. živi sa mužem i dva sina u Bosni. O sudbini njenog trećeg, najstarijeg sina ispričala nam je sljedeću priču:

"Ulaskom četnika u Skelane sin mi je sa još tridesetak ljudi odveden na, kako su rekli, pregovore. Sa njim sam prvi put stupila u telefonsku vezu u Čačku. Bio je kod nekog gazde na radu. Nekoliko puta mi se telefonom javljao u Veliko Gradište, krajem juna 1992. godine.

U tim razgovorima sam saznala da se nije radilo ni o kakvim pregovorima, već o maltretiranju, tuči i iživljavanju nad njim i ostalima. Neke su pustili, a neke su odveli u nepoznatom pravcu. Jednog dana je nazvao i rekao da će doći da nas obiđe, ali kad je trebao doći nije se pojavio. Nazvao je telefonom iz policije u Čačku i rekao da je zadržan na ispitivanju. Policajac je preuzeo slušalicu i smijući se pitao šta mi nedostaje. Kada sam odgovorila da mi nedostaje sin, on mi je rekao da je i njima potreban moj sin. Spustio je slušalicu i to je bio paslednji kontakt sa mojim sinom. Od tada sam počela sa traganjem za sinom. Zvala sam policiju u Čačku, a oni su mi rekli da mi se sin nalazi u Bajinoj Bašti. Provjerila sam i tamo, ali sam dobila odgovor da nije kod njih.

Nakon desetak dana odlučila sam krenuti u Čačak u policiju. Međutim prije polaska došli su do nas moje komšije Ilija i Vera i donijeli

nam neophodne stvari. Oni su mi rekli da ne bi bilo dobro da idem u Čačak, jer bi time samo pogoršala stvar. Odustala sam od puta.

Redovno sam slušala radio poruke i pokidane veze. Dana 8. marta 1996. godine, poslije otkrivanja logora Šljivovica i Mitrovo Polje u Srbiji, pročitali su spisak imena osoba koje su deportovane za Ameriku. Na tom spisku je bilo ime moga sina. Zabilježila sam adresu, a kasnije pronašla i telefon. Poslala sam pismo u Ameriku, ali mi je iz Crvenog krsta Makedonije stigao odgovor da nemaju adrese u Americi. Od MK CK u Zagrebu sam tražila dalje podatke o odredištu moga sina. Oni su kontaktirali beogradsko sjedište MK CK i dobili samo potvrdu podatka da mi je sin deportovan u Ameriku.

Ja i dalje nastavljam traganje kao i sve ove godine. Odustati ne mogu, jer moram saznati da li mi je sin mrtav ili živ. Možda je malo nade, ali je i kap u moru dovoljna da istrajem i preživim do kraja".

Dalek je put do slobode

Izjava 28

H. J. rođena 1928. godine u Srebrenici. Cijeli rat provela u Srebrenici sa mužem Bahrijom. Njena priča počinje 12. jula 1995. godine kada je agresor ušao u grad Srebrenicu.

"Mi smo bili u kući kad su četnici ušli u Srebrenicu. Bahrija je bio bolestan i mislio je ostati, a ja sam mu rekla da moramo i mi ići kad ide sav narod. Izašao je pred kuću i vidio kako četnici silaze s Bojne i pale kuće. Tada je on odlučio da krene. Uzeo je nešto odjeće iz kuće i krenuli smo sporednim putem do bolnice. Srebrenica je bila pusta, neke su kuće bile otvorene, a neke zatvorene. Svratili smo se usput do Bahrijine rodbine da vidimo gdje su oni, ali nije bilo nikoga. Baba Đuka nas je pozvala u svoju kuću. Samo što smo ušli zapucalo je sa svih strana i onda su odjeknule tri granate. Bahrija je gledao kroz prozor i viče meni:

- "Hodi da vidiš koji su četnici"! Rekla sam mu da bježi sa prozora, ubiće ga ako ga vide.

Kad se malo smirilo, počelo je lupanje na vratima. Đuka je izašla da vidi ko je. Ušao je jedan visok čovjek, na ruci mu crveni krst i pozvao nas je da izađemo napolje. Na ulici smo sreli jednog djeda i nenu. Četnici su nas pretresli i rekli nam da ćemo ići za Tuzlu. Onda su nas odveli u čekaonicu bolnice. Tamo je bilo puno naroda. Već se smračilo. Doveli su Seada Redžepovića i još dva mladića i oni sjedoše

pored nas. Po hodniku su se vrtili ranjenici i dvije psihički poremećene osobe. Muškarac se skinuo go, a onda mu dadoše neke odjeće da se obuče. Jednu ranjenu ženu su uveli u ordinaciju. Ona me dozivala da je previjem preko stomaka. Previla sam je zavojima što smo dobijali iz avionskih paketa. Četnici su bili sa nama u bolnici i ispitivali su nas o našim doktorima.

Ujutro oko šest sati došli su četnici i odveli Bahriju, Seada i dvojicu momaka, što su bili s nama u bolnici za Srebrenicu. Nama su bili donijeli doručak, ali ja nisam htjela ništa uzeti. Nije mi bilo ni do čega, jer su mi odveli moga Bahriju. Nije se stigao ni pozdraviti sa mnom od straha. U bolnici su ostale samo žene. Čitav dan smo provele u bolnici. U četvrtak ujutro došli su po nas i rekli nam da idemo za Potočare. Sišle smo do Jusufove radnje, preko puta bolnice. Tu mi je prišao jedan povisok četnik i kaže: - "Zdravo 'Ajrija"! Poznavala sam mnogo djece i momaka, jer sam radila u pošti, a i oni su mene poznavali. Kad smo krenuli niz cestu prema Baratovoj, mene su vratili nazad da povedem Zahidu, koja je bila slijepa i nepokretna. Zaprijetili su mi da će me ubiti, ako se ne vratim po nju. Uplašila sam se i mada sam i sama bila bolesna, vratila sam se po nju. Onda sam srela Timku iz Petriče. I nas dvije smo krenule prema Potočarima. Bojala sam se da me ponovo ne vidi onaj što me poslao po Zahidu. Sreli smo se s jednim čovjekom koji me pozdravio i pitao da li ga poznajem. Odgovorila sam da ga ne znam. Onda je on rekao da se zove Strajlo Stojanović. Ja sam šutila. Pitao je Timku gdje joj je sestra Pemba. Ona je odgovorila da je u Tuzli.

- "Ja bih nju sad ubio", da sam je zatekao, rekao je Strajlo. Mene je pitao za Ramizoviće i kaže da su mu oni kuću opljačkali i da bi i njih pobio da može.

U okolini naselja Vidikovac bilo je dosta stoke, žive i pobijene. Čitavim putem bile su razbacane deke, vreće, torbe i druge stvari. Teškom mukom smo uspjele doći do Potočara. Popela sam se u kamion sa kojeg je jedan UNPROFOR-ac vikao: - "Dajte bebe, dajte bebe"! Prihvatao je djecu od žena. Do mene je bio jedan mladić, koji je držao u ruci balon vode. Dao mi je vode da se napijem. Tek što smo krenuli zaustavili su kamion i jedan se četnik popeo na kamion tražeći muškarce. Ja sam ovog dječkića pokrila dimijama da ga četnik ne vidi. I druge žene su se pomjerile kako bi zaklonile ovog dječaka.

Ispod cerade sam provirila i vidim tri kamiona prođoše za Srebrenicu. Bili su puni zarobljenih muškaraca. Počelo je granatiranje i mi smo morali stati dok to nije prestalo. Poslije dugog puta došli smo u Tišću i onda smo dalje morali pješice do Kladnja. Na putu je bilo dosta starih i iznemoglih, koje su mlađi vodili i pomagali im. Do noći smo stigli na slobodnu teritoriju. Za mog Bahriju ni danas ništa ne znam".

Ranjena srebrenička mladost

Izjava 29

H. P. rođen 1964. godine u Cerskoj, opština Vlasenica. Oženjen. U ratu izgubio tri brata, oca i mnogobrojnu rodbinu. Na putu do Tuzle preživio mnogobrojne zasjede i poslije 130 dana došao na slobodnu teritoriju Kladnja i Tuzle.

"U utorak 11. jula krenuo sam iz okupirane Srebrenice do sela Šušnjari, gdje su se okupljali ostali ljudi za put kroz šumu. Kolona je bila duga 15 kilometara. Oko 7,30 slijedećeg dana dolazim do mjesta Kameničko brdo. U šumi Bjelave odmaramo se cijeli dan i onda je uslijedilo postrojavanje. Tada je došlo do neke rasprave i prepirke među našim komandirima, a narod je počela hvatati panika. Prvi dio kolone je već odmakao. Oko 8 sati uveče četnici nas napadaju iz zasjede. Bili smo opkoljeni sa svih strana. Neki od komandira je predložio da se raširimo i krenemo naprijed. U tim trenucima eksplodirala je velika bukva napunjena dinamitom. Četnici su iskoristili haotičnu situaciju i krenuli direktno na nas. Primjetio sam kako se približavaju i upozorio narod. Svuda oko nas su zviždali meci. Legao sam na zemlju. Svi oni što su stajali bili su pokošeni rafalima, a ko je legao uspio je preživjeti masakr. Pucnjava je trajala nekih tridesetak minuta.

Jedan od naših je povikao - "Juriš!" Bilo nas je više nego četnika. Krenuo sam naprijed, dok su se ostali razbježali na sve strane. U toj

panici sam zaboravio na oca, braću i ostalu rodbinu. Došao sam u njive iznad Konjević Polja i tada sam se odlučio vratiti nazad da vidim gdje su mi otac i braća. Za sat vremena sam opet bio na mjestu masakra. Bilo je dosta mrtvih i ranjenih, da broja nema. Noć je. Našao sam ranac od brata Bajre, a okolo leže trojica mrtvih. Prevrnuo sam ih, ali među njima nisam nikoga poznao. Sa svih strana se čulo: - "Braćo, pomozite", dozivali su ranjenici. Ja sam počeo dozivati oca i braću imenima ali se niko nije odazivao. Mislio sam da su otišli na drugu stranu. Na tom mjestu niko nikoga nije mogao poznati, i ako su mnogi tražili svoje sinove, braću i očeve...

Udaljio sam se sa tog stravičnog mjesta u jednu šumicu. Bilo je oko deset sati uveče. Plakao sam na sav glas od užasa, bola i patnje koja je zadesila mene i moju porodicu i sav moj narod. Prišao mi je jedan čovjek, od nekih 40 do 45 godina. Pitao me: - "Zašto plačem?" Kaže da je i on izgubio tri sina i brata. Rukom je pokazao na mjesto gdje su ležala njihova tijela. Ponašanje tog čovjeka bilo mi je sumnjivo i mislio sam da je pijan, a on je rekao da je poludio. Otrgnuo sam se od njega jer sam vidio da vadi iz kaputa bombu. Izvadio je osigurač i bomba je eksplodirala ispod njegovog stomaka.

Nastavio sam sa traženjem svoje braće i oca i onda sam sreo jednog petnaestogodišnjeg momka, koji mi je rekao da mu je brat poginuo. Četnici su, kaže, ispalili "zolju" i ubili jedanaest ljudi nedaleko od mjesta gdje smo mi stajali. Uputio sam mladića da ide u pravcu kuda je otišla veća grupa naših ljudi.

Iz šume mi se odazvao jedan ranjenik. Prišao sam do njega. Bio je to Zaim Gušter iz Cerske, moj rođak. Ranjen u lijevu nogu i rame. Onda je neko iz mraka poslao poziv da nosimo ranjenike ako mislimo proći do prvog dijela grupe. Čak je i pripriječeno da, ako to odbijemo, bićemo pogubljeni.

Ponijeli smo 50 ranjenika, a među njima i Zaima. Nisam mogao nikoga poznati od ljudi koji su nosili ranjenike. Izašli smo iz šume i krenuli makadamskim putem prema Krajnovićima. Ispred nas je izašla velika grupa ljudi koji su pitali za svoje i tražili ih među ranjenicima. Jedan momak od dvadesetak godina u maskiranom odijelu je naređivao da se narod skloni s puta kako bi prenijeli ranjenike. Skrenuo nas je lijevo putem prema jednoj njivi. Njiva je bila zarasla u trnje i veliku travu. Primjetio sam da je sa obje strane bila vojska koja nas je

pratila dok smo nosili ranjenike. Nisam znao ko su, da li su naši ili četnici. Išli smo prema Lolićima u jedan potok. Iza nas se čulo kako je neko zaječao. - "Aj, povikao je jedan ranjenik!" Mislio sam da je to od bolova. Onda se ponovo prolomio bolni jauk: - "Aj, ubode me nožem"!

Shvatio sam ko je oko nas. Jedan do mene je povikao: "Četnici su među nama"! Onda su ti vojnici počeli psovati nama majku i vaditi noževe da nas kolju. Ranjenika nisu dirali. Spustio sam svoga rođaka. Oko mene se čulo krkljanje i jauci. Zaim mi je zahvalio što sam ga donio do ovog mjesta i rekao mi je da pozdravim njegovu familiju u Tuzli, ako se uspijem probiti. Sa moje lijeve i desne strane dva četnika su već bili isukali noževe. Iako mi je bilo teško ostaviti rođaka, drugog izbora nisam imao. Probio sam se između te dvojice i pobjegao. Očekivao sam da će pucati za mnom, ali na sreću nisu. Bježeći odatle naletio sam na naše ljude postrojene u koloni na putu za Cersku. Ispalo je da sam došao na čelo kolone i narod je krenuo za mnom. Kod jednog potoka stajalo je desetak ljudi koji su dozivali: - "Hajte ovamo, eno Vejza, Šemse, Muhameda na Kaldrmici!"

Međutim, ispred je bila i grupa četnika koji su odvraćali narod sa pravog puta i upućivali ga prema Kravici. Repetirali su svoje puške i rekli: - "Ruke u vis!" Bacio sam se na stranu i spasio od rafala koji je uslijedio. Narod se razbježao. Četnici su onda počeli hodati okolo dozivajući nas da se predamo. Jedan je krenuo pravo na mene. Bio sam samo zaklonjen visokom travom. Zbacio sam ranac sa hranom i popeo se na trešnju. Približavajući mi se ovaj je nasumice ispalio jedan metak. Onda su ga ostali pozvali:

- "Gorane, vrati se, da je živ, već bi se javio!" Idemo nazad da hvatamo ostale i vodimo ih prema Kravici, tako se ovaj vratio nazad.

Sreo sam kasnije dosta našeg naroda koji se kretao u pogrešnom pravcu, pravo prema četnicima. Još uvijek je noć, srijeda 12. na 13. juli. Sreo sam grupu od stotinjak ljudi i među njima svog tečića Sakiba Pehratovića. Tada sam prvi puta osjetio i djelić sreće, što je neko od moje rodbine živ. U šumi sam naišao na Hajrudina Ćelebića i još dva momka, bili su u dilemi da se predaju četnicima. Ostali su iza mene. Zatim sam naišao na jednog plavog dječaka iz sela Pobuđe koji me je proveo kroz selo do Cerske. U selu Islamovići bilo je dosta našeg naroda koji nisu uspjeli pronaći rijeku Jadar i asfaltni put. Na asfaltu su bili četnici sa transporterima i pozivali su nas na predaju.

Transporteri su bili iz kampa UN-a iz Potočara sa oznakama Crvenog krsta. Jedna veća grupa se predala, a ja sam sa jednim momkom ostao u šumi.

U četvrtak, poslije podne, iz pravca Konjević-Polja prošla su tri autobusa puna naših ljudi i skrenuli su prema Cerskoj. U pratnji autobusa bio je transporter, a kasnije je otišao i rovokopač. Znali smo da će ih četnici sve pobiti. Ubrzo su se čuli rafali iz pušaka, a zatim iz protivavionskog oružja (PAM). Paljba je trajala oko pola sata. Prazni autobusi su se vratili nazad.

U borićima oko Pobuđa sam se skrivao petnaestak dana, a onda sam prešao preko asfalta u Cersku. Jeo sam divlje kruške, jabuke i puževe da bih preživio. Na planini Udrč sam bio dvadesetak dana, odakle sam se spuštao u popaljena muslimanska sela. Četnici su nas primjetili i opkolili kako bi nas žive pohvatali. Kada je bila ta zasjeda ja sam se kupao. Uspio sam pobjeći, a na sebi sam imao samo donji veš. Tako obučen, bolje reći go, proveo sam dva dana na planini Udrč. Vratio sam se, pošto su četnici otišli i našao svoju garderobu.

Zbog nedostatka hrane naši ljudi su se vraćali prema Srebrenici. Ja sam odlučio ostati u Cerskoj. U jednoj vodenici sam se sreo sa šestoricom ljudi. Tu smo proveli jesen, do pada snijega. Jeli smo ono

Ja sam morao da prije odrastem

što smo mogli naći u prirodi. Kada je pao snijeg, krenuli smo na put života ili smrti. Bio je 13. novembar 1995. godine. Bosi i goli, promrzli od zime, kretali smo se prema zapadu. Vatre nismo smjeli ložiti, kako ne bi smo otkrili svoj položaj. Snijeg nam je otežavao kretanje. Poslije pet dana uspjeli smo se probiti do slobodne teritorije u okolini Kladnja".

Izjava 30

A. M. rođena 1957. godine iz Srebrenice.

"Prvih dana okupacije, kroz Srebrenicu su defilovale različite grupe četnika, arkanovaca, belih orlova, šešeljevaca iz Srbije, te neke grupe iz Bijeljine. 20. aprila pred našu kuću su došla dvojica četnika - specijalaca sa beretkama na glavi i pitali su moju mamu:

- "Gospođo, jeste li predali oružje"? Iako je bio jako mlad, jedan od njih je bio jako drzak i ljutit, kao da smo mu nešto skrivale. Tada je Miodrag Jokić zv. "Žmiro" dovezao moga oca u autu. Otac je bio u opštini gdje je predao svoju lovačku pušku. Žmiro je rekao onoj djevojci da je sve u redu i da smo mi predali oružje, poslije čega su ovi otišli.

Jednog poslijepodneva u našu kuću je došao Branko iz Srebrenice i ostao je cijelu noć sa nama kako bi nas zaštitio. U kuću nam je dolazio još jedan Srbin po imenu Novak. Novak je kasnije, pod prijetnjom oružja, morao uzeti pušku i prekinuti druženje sa nama. Takvo stanje je potrajalo nekih petnaestak dana i onda je došao naš komšija Srbin i rekao nam da su četnici-koljači došli u Srebrenicu, da sve pale i ubijaju, te da moramo bježati iz Srebrenice. Pošto nismo imali drugog izbora, pobjegli smo u šumu.

Spavali smo na lišću pod šatorom, sve dok nismo bili potpuno sigurni da su četnici napustili grad. Kada smo se vratili kući, sve je bilo izrešetano mecima, stvari razbacane, ali kuća nije bila zapaljena.

U gradu je bila jeziva atmosfera. U našoj ulici gotovo sve kuće su izgorjele, ranije prazne i opljačkane. Četnici su sve opljačkali i odnijeli. Najstrašniji prizor su bili svježi grobovi zapaljenih i ubijenih ljudi koje su preostali mještani Srebrenice bili sahranili.

Svi smo se uključili u posao da normalizujemo život u Srebrenici. Nismo imali struje ni telefona, tako da smo bili odsječeni od svijeta. Samo najhrabriji su se upuštali u pješačenje do Potočara udaljenih pet kilometara od Srebrenice. Bombardovanja i granatiranja su vršena svakodnevno.

U martu 1993. godine, četnici su zauzeli Cersku i Kamenicu i val izbjeglica je nagrnuo u Srebrenicu. Narod je živio pod vedrim nebom. Glad i bolest su zavladali svuda oko nas. Prikupljali smo po kućama hranu i lijekove i nosili ih u ratnu bolnicu za ranjenike i bolesnike.

Imali smo, na svu sreću, jednog predivnog ljekara, Nijaza Džanića, koji je stizao na sve strane da ukaže ljudima pomoć. Obilazio je bolesne i ranjene po kućama, zbog straha da neko ne pogine odlazeći u bolnicu koja je bila udaljena od centra jedan kilometar. Uvijek će mi u sjećanju ostati njegova ljekarska torba koju je nosio sa sobom i ukazivao pomoć kome je bila potrebna.

U zimu 1992/93. godine zamolio me da mu pozajmim skije, kako bi se nekad u slobodnom vremenu mogao skijati niz ulicu u kojoj je živio. U subotu 9. januara 1993. godine odnijela sam mu skije i on se istim mnogo obradovao. U ponedeljak 11. januara u 13,05 sati nedletjeli su neprijateljski avioni. Bomba je pala u neposrednoj blizini njegove ordinacije i usmrtila ga. Tako smo izgubili još jednog plemenitog čovjeka i humanistu. Skije su ostale, a on se nije stigao niti jednom spustiti niz ulicu. Nosila sam skije kući i plakala misleći na rahmetli Nijaza, njegovog paralizovanog i starog oca i sve nas koji smo bili osuđeni na patnju i smrt.

U 1992. godini desio mi se strašan događaj. U utorak, 13. oktobra javljeno mi je, da su mi brat i zet ranjeni. Mama, sestra i ja smo našle u kući posteljine i ćebadi i otišle u bolnicu. Zatekla sam brata polumrtvog. Bio je ranjen u grudi i iskašljavao je krv. Ljekari pored njega se trude da mu pomognu, ali bez lijekova se ništa nije moglo učiniti. Otišle smo od kuće do kuće i za nekoliko dana smo sakupile nešto lijekova. Preostalo nam je da molimo Boga da njemu i nama pomogne. Borba za bratov život trajala je nekoliko sedmica. Liječen je na najprimitivniji

način. Dan i noć sam bdjela nad njim, strepeći za njegov život. Uz Božiju pomoć, izvukao se i preživio. Moja sestra se borila za život svoga supruga. I zet je tada preživio, ali je poslije pada Srebrenice nestao.

Nešto bolji dani došli su poslije demilitarizacije Srebrenice. Bilo je više hrane, radio-amateri su uspostavili vezu sa svijetom, osposobili smo stari vodovod u Srebrenici i napravili mini-centrale na rijeci čime smo dobili nešto struje za sijalicu i radio. Napokon smo ostvarili kontakt sa civilizacijom. Takvo stanje je potrajalo do jula 1995. godine.

10. jula oko 15 sati dok smo čekali vijesti na radiju, počelo je granatiranje iz VBR po Srebrenici. Jedna od zadnjih granata pogodila je našu kuću. Mi smo bili u improvizovanom skloništu, a geleri su letjeli na sve strane. Od nas šestoro, troje je bilo ranjeno. Moj muž je ležao sav u krvi. Bio je pogođen u pomoćnu arteriju. Dok sam ga previjala, on mi je govorio: - "Alma izumire!"

Tada vidim da mi je sestra sva u ranama, od nogu do lica. Ne daje znake života. Istrčala sam bosa iz podruma i vrišteći zvala u pomoć. Na ulici nigdje nikoga. Odjednom se pojavi Ramo Hljebara s kamionom i još neke komšije. Iznijeli smo Almu i Sadika i tek sam tada vidjela da mi je i mama ranjena u oba stopala. Ona je sama sebi uspjela previti rane nekim krpama. Popeli smo se na kamion i krenuli prema bolnici. Nikada mi put do bolnice nije bio duži.

U bolnici im je ukazana samo prva nužna pomoć. Sa svih strana su pristizali ranjenici. Većina je bila bez ruku i nogu. Mjesta nije bilo u sobama, pa su ranjeni ležali po hodnicima. Vidjela sam ženu bez obje ruke, čovjeka razvaljenog stomaka. Dvoje ljudi je umrlo. Sve je bilo kao u filmu strave i užasa. Noć smo proveli u bolnici.

Sutradan oko 15 sati došla su dva kamiona da evakuišu ranjenike. Jedan od vozača nije nikada vozio kamion, ali je zbog ranjenika odlučio sjesti za volan. Krenuli smo prema Potočarima. Zbog granatiranja morali smo se vratiti do Vezionice, gdje je bila masa naroda. UN je evakuisao svoje osoblje, a narod je skakao na kamione i vješao se sa strane.

Uz puno muke uspjeli smo doći do Fabrike akumulatora u bazu UN-a. U jedan hodnik fabrike smo smjestili ranjenika na improvizovane krevete od nosila. Tu sam bila do četvrtka 13. jula. Uslovi su bili užasni, voda do koljena, ranjenici su ječali od bolova, a niko im nije prilazio

da ukaže pomoć. Naše medicinsko osoblje je pokušavalo čistiti rane i previjati ranjenike.

Mene su sa mojim paralizovanim amidžom odvojili od ranjenika. Prenoćili smo u blatu sa još dosta starih i nesposobnih osoba. Sutradan smo morali napustiti fabriku. Vojnik UN-a je u invalidskim kolicima izvezao amidžu do izlaza, a onda ga je preuzeo jedan vojnik u šarenom odijelu i u građevinskim kolicima prevezao do autobusa. Tada sam shvatila da je to bio četnik. Prilazeći autobusu vidjela sam grupu muškaraca pored ceste, kraj kanala. I ostale muškarce koji su pošli prema autobusu su odvajali.

U Konjević-Polju su nas zaustavili da vidimo naše zarobljene muškarce. Proveli su ih pored autobusa prema Bratuncu. Bilo je više od stotinu. Među njima sam prepoznala rođake, komšije i prijatelje: Hameda Nalića, Sakiba Meholjića, Šemsu Ćatića, Mehmeda Pašalića, Bekira Porobića, muža Fikrete Bektić, Bubeta Bektića, Amira i još mnogo poznatih kojima ne znam imena.

Poslije dolaska u Tišću, morala sam nositi amidžu prema Kladnju. Više puta sam ga ostavljala i vraćala se po njega, pomažući usput i drugim starijim osobama. Na Dubravama, na kraju puta, amidža se onesvjestio, ali su mu ljekari ukazali pomoć.

Kada sam došla u Tuzlu, uhvatila me panika, jer nisam našla mamu, sestru i muža, koji su još u srijedu, 12. jula, otišli sa grupom ranjenika iz Potočara. Pomislila sam da se više nećemo vidjeti. Otac mi takođe nije došao. Iako je imao 65 godina, bio je odvojen u Potočarima sa ostalim muškarcima. Mati i sestra su kasnije dovežene u Tuzlu, a muž mi je bio u logoru u Batkovićima. Razmjenjen je 29. septembra 1995. godine".

Izjava 31

H. H. rođena 1966. godine u jednom selu nedaleko od Bratunca. Rat je zatekao u selu u kojem je bila udata, gdje boravi do 1995. godine kada je protjerana u Srebrenicu.

"U Srebrenici sam stanovala u blizini bolnice. Najviše vremena smo provodili krijući se po podrumima od četničkih bombi i granata. U teškoj situaciji sa hranom preživljavali smo dane, dok nije počela stizati pomoć konvojima i iz aviona. Popravilo se stanje sa hranom, ali je stigla druga nesreća. Moja starija sestra poginula je u potrazi za avionskim paketima sa hranom. Ubila ju je paleta sa hranom.

U julu 1995. godine, poslije višednevnog granatiranja četnici su krenuli u napad na Srebrenicu. Narod je jako bio uplašen i spas je tražio u bijegu prema kampu UN-a u Potočare. Kod Vezionice sam poslije granatiranja izgubila vezu sa svojom porodicom. Nastao je haos i svi su se razbježali. Jedno je dijete poginulo, a bilo je dosta ranjenih po kojima se gazilo. U toj gužvi našla sam jednu prijateljicu. Ona je isto ostala sama i bila je jako uplašena. Zakačile smo se na jedan kamion u kojem su bili ranjenici i tako došle do Potočara. Ranjenike su smjestili u Fabriku akumulatora. I mi smo ušle tamo, misleći da ćemo biti na sigurnom. Kasnije smo uvidjele, da bi bilo bolje da smo ostale sa narodom van fabrike, jer bi prije došle do Tuzle i ne bi vidjele grozne stvari.

U fabrici smo provele tri dana i tri noći. Drugi dan došao je Ratko Mladić i jednom djetetu dao čokoladu. Nakon petnaestak minuta to dijete je bježalo od majke govoreći, da mu ona nije majka. Istog dana pokupili su ranjenike i odvezli ih, a mi smo ostale u fabrici sa mnogo muškaraca. Noćom su izvodili muškarce iz fabrike, i oni se nisu više vraćali. Nisam mogla spavati niti jednu noć. Ujutro oko tri sata jedan čovjek se objesio. Bila je to užasna scena. Naroda je uhvatila panika. Jedna je žena počela vrištati i pokušala se zaklati nožem. Tada je nastupila panika da se nije znalo šta da se radi.

Kada je svanulo, rekla sam prijateljici da idem donijeti vode. Izašla sam na vrata na koja su predhodne noći izvodili muškarce. Prošla sam iza jednog kamiona i vidjela 5-6 zaklanih ljudi bez glava. Okrenula sam se i iza kamiona i vidjela četiri četnika kako sjede i piju. Pored njih su naišle dvije žene, jedna je bila trudna. Jedan od četnika je ljutito upitao odakle su došle, a one su samo pokazivale na flašu sa vodom. Zatim je drugi ustao, uhvatio za kosu trudnicu i nožem joj rasporio stomak iz kojeg je izvadio dvije bebe. Čula sam da je uspjela reći:

- "Majko, spasi me". Više nije ni progovorila.

Pobjegla sam u fabriku ne nasuvši vodu. Prijateljica mi je rekla da je evakuacija prestala i da smo mi ostali kao zarobljenici. Riješila sam da krenemo odatle. Konopci su bili na vratima. Tu je stajao jedan vojnik koji nam nije dao da izađemo. Ipak, preskočile smo konopce i počele trčati prema autobusu. U toj trci primjećujem da sam stala na ruku zaklanom čovjeku. Na putu je bio jedan autobus i kamion oko kojih je bilo vrlo malo naroda. Nedaleko od autobusa neko me iza leđa povukao i zovnuo imenom. Sva uplašena, okrenula sam se i vidjela da je to moj komšija Srbin. Pitao me gdje mi je ostala porodica, a ja sam samo slegla ramenima, jer nisam ništa znala o njima.

Rekao mi je da idem u autobus, a ne u kamion. Jedan četnik sa strane je govorio da nas vrate u fabriku, ali ovaj moj komšija na to nije obraćao pažnju, nego nas je doveo do autobusa i rekao mi da skinem zeleni džemper, jer bi me mogli maltretirati zbog zelene boje. Smjestile smo se u autobus i krenule.

Moja prijateljica je bila jako uplašena, tako da sam je cijelim putem hrabrila i tješila da izdržimo. Iza Kravice, četnici su ušli u autobus, ispitivali su za neke ljude iz Potočara, tražili zlato, novac i dokumenta. Ko je imao, davao je. Dva četnika su zatim uveli jednu djevojku, koju

nisam poznavala. Bila je sva mokra i iscrpljena. Pala je na pod autobusa. Kada je autobus krenuo, prišla sam joj i ponudila je da sjede. Ona je plakala i rekla:

- "Ubijte me! Silovana sam"! I ja sam plakala od žalosti za tom djevojkom. Prišla je neka njena poznanica i ona se, do kraja puta, brinula o njoj.

Stigle smo do Kladnja, a zatim na aerodrom Dubrave kod Tuzle. Poslije dva dana našle smo svoje porodice".

Hoće li doći babo?

Izjava 32

H. M. iz Cerske opština Vlasenica. Majka dvoje djece. U ratu izgubila supruga.

"Rat me zadesio u Cerskoj, gdje mi je od četničke ruke poginuo suprug. Od tada sam kao samohrana majka dvoje djece. Četnici su zauzeli Cersku poslije višednevnog granatiranja i protjerali su narod prema Konjević-Polju. Tada je bio veliki snijeg i hladnoća.

Ja sam sa dvoje djece, jedno od mjesec i po dana, a drugo od pet godina, pobjegla u Konjević-Polje. U haotičnoj situaciji pojavio se general Filip Morion sa svojom pratnjom i transporterima. Narod se okupio oko pripadnika UN-a. Morion je držao govor izgubljenom i uplašenom narodu. Onda je pokušao da se vrati prema Zvorniku, međutim, masa naroda nije na to dozvolila nego je blokirala put, tražeći da nas UN prebaci za Tuzlu. Četnici su sa brda iz sela Tumače gledali šta se dešava u Konjević-Polju. Iako smo mislili da neće imati hrabrosti, oni su ipak počeli granatirati okupljenu masu naroda i vojnike UN-a.

U Pervanima kod džamije, transporteri UN-a su bili okrenuti prema Zvorniku i spremni za polazak. Vojnici UN-a su takođe bili uplašeni i onda su podigli svoje zastave. To nije spriječilo četnike da nastave sa granatiranjem. Prva granata je ubila šestogodišnju kćerku Rešida Ćelebića, a ranila u nogu kćerku Muje Muškića. Ta djevojčica danas ima kraću nogu. Od treće granate koja je pala tačno među narod i ja sam ranjena u lijevu ruku. Detonacija je bila tako jaka da mi je mala beba ispala iz ruku.

Uspjela sam pobjeći do obližnje kuće u koju je također pogodila jedna granata. Tada je dosta ljudi poginulo. Tijela su bila izmasakrirana, a krv je prskala po snijegu. Od straha i panike niko nije stigao pružiti pomoć ranjenicima. Sakrila sam se u jednu šupu.

Na udaljenosti od 200 metara vidjela sam crveno ćebe u kojem je bila zamotana jednomjesečna beba. Petogodišnja kćerka me pitala dali je braco mrtav ili živ? Ja sam mislila da je mrtav. Ona je otrčala i donijela ga. Sin mi je bio živ.

Pod kišom granata uspjela sam sa djecom doći do Pervana, gdje mi je pružena prva pomoć. Odatle sam kamionom prebačena do Lolića, a zatim na konju do Srebrenice.

Ostala sam u bolnici sedam dana sa djecom. Hrane nije bilo dovoljno, a grijanje nije nikako radilo. Prebačena sam poslije u Domaviju. Morion je u vrijeme svog boravka u Srebrenici obišao bolnicu. Razgovarao je sa mnom i meni i djeci poslao je čaj i sendvič.

20. marta 1993. godine, kao teži ranjenik, prebačena sam iz Srebrenice za Tuzlu".

Izjava 33

V. A. rođen 1965. godine u Osatu (opština Srebrenica). Radio u Užicu (Srbija). Rat proveo u Srebrenici. U maju 1996. godine zarobljen kod Zvornika sa još šest ljudi i zatvoren u Bijeljinski zatvor. Oslobođen u aprilu 1997. godine, poslije suđenja u Zvorniku.

"Kada je pala Srebrenica krenuo sam preko šume do slobodne teritorije. Poslije odmora na Buljimu iznad Kravice, četnici su nam napravili zasjedu. Tu je bilo dosta ubijenih i ranjenih. Narod se razbježao, formirajući manje grupe. U okolini sela Pobuđe, četnici su nas opet okružili. U grupi nas je bilo oko 200. Morali smo bježati na razne strane.

U bjegstvu sam ranjen i onda sam se sakrio u grmlje. Bio sam bez hrane dva dana. Da bih preživio, jeo sam lišće od ostruge i lizao so koju sam imao kod sebe. Ranu na nozi sam previjao majicom.

Nisam više bio siguran na tom mjestu i odlučio sam da krenem. Teško sam hodao. Uspijevam doći iznad Nove Kasabe, gdje sam vidio stravičan prizor. Četnici su zarobili oko 1500 naših ljudi i tjeraju ih asvaltom za Kasabu.

U šumi sam sreo neke ljude i poslije trećeg pokušaja uspijevamo preći asfalt i doći na planinu Udrč i Cersku. Odatle smo pokušali preći u rejon Kladanj, ali nismo uspjeli, te se vraćamo na drugi kraj prema Nezuku, gdje nam četnici prave zasjedu i mi se vraćamo nazad. Bajro Musić iz Skelana je nagazio na minu. Umro je nakon pola sata.

Nas šest se vraćamo u selo Lipovac u okolini Srebrenice poslije 42 dana lutanja šumom. Tu smo našli nešto brašna i tada sam prvi put, poslije mjesec i po dana, pojeo dva hljebna uštipka. Odatle smo krenuli prema Žepi. Na putu smo sreli Ahmu Harbaša. Sedmi dan po dolasku u Žepu krećemo prema Olovu. Na putu nailazimo na četničke linije. Juso Malonjić iz Slapovića nagazio je na minu i poginuo. Četnici su otvorili vatru po nama i mi se vraćamo prema Žepi.

U Žepi smo sreli Samira Avdića iz Bratunca i Nedžada Hasića. Skupljali smo hranu za zimu i napravili sklonište u šumi na Poljicama u okolini Žepe.

Nakon provedene zime u proljeće, 5. maja 1996. g. krećemo prema Tuzli. Lutajući po šumi došli smo kod nekog mjesta u blizini Zvornika. Čuli smo zvuk automobila i razgovor ljudi. Ahmo i Nedžad su otišli da vide šta se dešava. Nakon povratka, rekli su nam da je to IFOR. Odlučili smo da pošaljemo Muharema Hasanovića da od IFOR-a zatraži pomoć. Iforovci ga nisu razumjeli o čemu priča i nisu mu htjeli pomoći. Kada smo prešli asfalt, iforovci su galamili za nama. Poslije dva kilometra pješačenja naletjeli smo na dvojicu naoružanih ljudi koji su počeli pucati na nas. Vraćamo se prema iforovcima. Zatim je došla međunarodna policija (IPTF) i prevodilac. Tek tada smo se sporazumjeli i rekli ko smo i odakle idemo. Rečeno nam je da će za desetak minuta doći neko po nas iz Tuzle. Međutim došla je srpska policija sa golfom i kombijem. U pratnji međunarodne policije odvedeni smo u Zvornik.

10. maja pred očima međunarodnih policajaca, srpski policajac je tukao Ahmu Harbaša i nas ostale. Poslije toga međunarodna policija je otišla. Nama je pripisano ubistvo četiri lica srpske nacionalnosti u okolini Žepe. Počeli su nas tući da priznamo ono što nismo počinili. Napisane su neke izjave koje smo morali, pod prisilom da potpišemo.

Na navodno mjesto zločina u Žepu, odveli su Ahmu Harbaša, Nedžada Hasića i Fahrudina Husića. Bilo je to jedanaestog maja. Četvrtog dana od našeg zarobljavanja spojili su nas sa njima trojicom. Tada su nam ispričali kako su ih četnici tukli lancima, koljem i kamenjem po leđima da bi priznali nepočinjeni zločin i mjesto gdje se nalaze tijela navodno ubijenih. Kada su ih vodili prema Žepi, kod zidina jedne kuće, iskopali su životinjske kosti iz ruševine i to je bio "dokaz" za kasniju optužnicu protiv nas. Pored toga, u optužnici je

pisalo da smo masakrirali, zapalili i pržili ljudsko meso, čak i da smo ga jeli. To je bila jedna velika laž i namještaljka.

Četvrtog dana došli su predstavnici Crvenog krsta i registrovali nas. U istražnom zatvoru u Bijeljini dva mjeseca nas je čuvala međunarodna policija, a zatim su nas do 7. decembra povremeno obilazili. Poslije 7. decembra, nisu se više pojavljivali. Jednom mjesečno Međunarodni crveni krst dolazio nam je u posjetu.

Dobili smo pozive za suđenje, za koje smo znali da će biti nepravedno. Nametnuli su nam svoje advokate da nas brane po službenoj dužnosti. Mi smo dva puta odbijali izaći na suđenje, tako da je ono odgađano. Na trećem pretresu pojavili su se advokati iz Federacije BiH. Srbi su odbili prihvatiti advokate iz Federacije i suđenje je odgođeno. Za dva-tri dana zakazan je četvrti pretres i tada su dovedeni srpski svjedoci i roditelji navodno ubijenih lica. Našim advokatima iz Federacije i dalje nisu dozvoljavali da nas brane i zastupaju, tako da su se oni povukli.

U konačnoj presudi srpskog suda u Zvorniku, trojicu su osudili na dvadeset plus jednu godinu zatvora za navodno ubistvo i nedozvoljeno nošenje oružja, a nas četvoricu su pustili na slobodu.

U bijeljinskom zatvoru su ostali: Ahmo Harbaš, Nedžad Hasić i Fahrudin Husić. Pored mene, na slobodu su pušteni: Samir Avdić, Enver Harbaš i Muharem Hasanović".

Izjava 34

E. K. rođena 1. avgusta 1976. godine u mjestu Sase (opština Srebrenica). Zarobljena 27. maja 1992. godine sa ocem Ahmom Karićem (1953. g.) i polutetkom Begahetom Mujić (1973. g.) u Sasama.

"Sa ocem i polutetkom zarobljena sam ispred svoje kuće u selu Lasovac (Sase). Istog dana odvedeni smo u direkciju Rudnik Sase. Odveli su nas naše komšije Srbi i to, Pero Rankić, Dragan i Cane. U zgradi sam zatekla još dvadesetak svojih komšija Muslimana. Poznala sam Nurifa Omića i njegovu ženu Fatimu, te kćerke Nurfiju i Nurdinu i sinove Nurdina i Hajrudina, ženu Salčina Omića i njeno troje djece, Gordanu Omić, njenog sina Damira i kćerku Vesnu, jedanaestogodišnjeg Rijada Salihovića, sina Rifeta Salihovića. Rijadove roditelje, sedam dana ranije, ubio je Stjepan Novaković-Krke kao i Mevlidu, majku Salčina Omića. Ukupno je ubijeno šest osoba.

U zgradi direkcije ispitivao nas je Dragan Veselinović, uglavnom o tome gdje su ostali Muslimani, naše komšije. Sutradan je odveo moga oca Ahmu i naredio mu da nosi u selo poruku za ostale Muslimane, da se predaju. Dali su mu ultimatum, da se vrati do 7 sati uveče i zaprijetili, ako se ne vrati, da će mene strijeljati. Odnio je poruku, ali se nije vratio.

Dana 29. maja, ujutru u 4 sata, u salu je ušao srpski komadant Miroljub Todorović-Tošo. Prozvao je mene i komšiju Šemsu Alića, čijem bratu su također dali zadatak, kao i mome ocu, da ide u drugo selo i

pozove narod na predaju. Ni on se nije vratio. Njihova dva vojnika su nas odveli u ambulantu. Tu je bila neka, kako se predstavila, doktorica Jelena i jedan vojnik po imenu Goran. Ostali smo u ambulanti do 6 sati uveče, kada je došao Tošo i ponovo nas vratio u direkciju rudnika.

Nakon nekoliko dana moju tetku šalju u selo Sandiće, ali se ni ona nije vratila. U direkciju su dovezli još zarobljenih Muslimana iz Bratunca. Jedanaestog dana našeg boravka u direkciji Rudnika Sase dolazi Tošo i sa spiska proziva 51 lice koje odvode, navodno, u Zvornik na razmjenu. Od tada se njima gubi svaki trag. Poslije desetak minuta, Tošo se u pratnji trojice četnika vraća i proziva mene Rz. D. i Rm. D. Odvezli su nas u Bratunac, u neku napuštanu muslimansku kuću. Rasporedili su nas u tri sobe. U toj kući me silovao Predrag, zvani Peđa iz Srebrenice, držeći cijelo vrijeme pištolj u ruci. To je bilo 6. juna 1992. godine. Sa Rz. D. i Rm. D. bio je Sale i njegov brat, kojem ne znam ime. I njih dvije su, takođe silovali.

Sutradan je došao Dragan i obećao nam da će nas on čuvati. Istog dana oko 11 sati uveče došao je Krke sa 11 naoružanih četnika. Odveli su nas u kuću gdje su stanovali. Tu su nas sve tri opet silovali. Mene su silovala četvorica, Saša iz Sasa, Krke iz Zalazja, Milan iz Šapca, a četvrtom ne znam ime, ali sam čula da je iz Srebrenice. Rz. D. je silovao Krke, a Rm. D. su silovala četvorica četnika.

Sutradan je došao Sale koji nas vraća u direkciju rudnika u Sase. Tu smo zatekli Gordanu Omić i njenu djecu Damira i Vesnu, te Nr. O. i Nd. O. Ušli su Tošo i Dragan zvani Bato Rankić i prozvali Nr. O. i Rm. D. da očiste rampu koja se nalazila ispred Batine kuće. Pero Rankić, brat Bate Rankića, odveo je Nr. O u napuštenu kuću u neposrednoj blizini njegove kuće i tu je silovao. Nakon izvjesnog vremena vratili su ih u direkciju. Nr. O je bila pretučena.

11. juna nastala je svađa između četnika. Zvonko iz Sasa sa oružjem nas istjeruje iz zgrade, gdje nam Pero Rankić puca iz automata iznad glava. Između četnika je nastupila gužva, jer se Bato suprostavljao daljem maltretiranju. Tada me neko udario u predjelu desnog oka. Iz nosa mi je potekla krv, tako da sam bila sva umazana krvlju. Rz. D je predložila da se vratimo u zgradu. Otišle smo na četvrti sprat. U jednoj prostoriji smo našle 15 sanduka sa municijom. Sanduke smo nagurali na vrata, kako bi se zaštitile od njihova ulaska. To je potrajalo veoma

kratko jer je na vrata došao Tošo i rekao da izađemo, jer hoće da nas vodi u Bratunac.

Rasporedili smo se u četiri auta. Auto u kojem sam ja bila vozio je neki čovjek iz Srebrenice. Imena mu ne znam, bio je proćelav, nižeg rasta. Čula sam da je radio na Radio Srebrenici. Pri prolasku kroz Sase morali smo sageti glave jer su se naši pratioci bojali da neko neće pucati na auto. Došli smo u vojnu policiju u Bratunac, gdje smo ostali tri dana. Poslije su nas prebacili u jednu zgradu pored igrališta u Bratuncu, a zatim nazad u napuštenu kuću pored vojne policije. Proveli smo tako još pet dana. U međuvremenu, Tošo je odveo Gordanu i njenu djecu za Beograd. 19. juna došao je komadant vojne policije da uzme od nas izjave o zbivanjima u logoru u Sasama. Morale smo kazati da je bilo sve u redu i da se ništa ružno nije desilo. Istog dana smo kamionom prebačene u Srbiju. Trebale smo ići za Valjevo.

U 11 sati uveče stigli smo u Loznicu, pred sportski centar "Lagator" gdje su bile smještene srpske izbjeglice. Rečeno nam je da moramo uzeti srpska imena, što smo i uradile. Tako sam se ja zvala Tanja. Tu sam provela 45 dana. Jedan četnik, zvani Svileni, odveo je Nr. O i Nd. O u Svetozarevo, odakle je i sam bio. Javile su nam se telefonom iz neke kafane nakon tri dana.

U Loznici sam upoznala sadašnjeg muža također prognanika iz mjesta Šepak. Otišli smo poslije u Suboticu, pa u Mađarsku, a poslije tri mjeseca došli smo u Tuzlu, gdje i danas živimo".

Je li pravda dostižna

Izjava 35

A. Š. iz Srebrenice, rođena 1936. godine.

"Suprug, sin i ja otišli smo 18. aprila kod prijatelja u Bratunac kako bi se sklonili od najavljenog dolaska neke vojske u Srebrenicu. Mislili smo da ćemo se ubrzo vratiti kući. U Bratuncu smo se zadržali do 23. aprila 1992. godine kada smo čuli da su počeli odvoditi i ubijati ljude po Bratuncu.

Suprug mi je bio slabijeg zdravlja, pa je ostao u Bratuncu, rekavši mi da će zamoliti jednog prijatelja Srbina da ga autom prebaci do Srebrenice. Sin i ja smo krenuli pješice za Srebrenicu. U putu smo sreli Halida Hublića i Jusufa Ustića. Prolazeći kroz Potočare vidjeli smo nekoliko zapaljenih kuća.

Na ulazu u Srebrenicu stajala je tabla sa ćiriličnim natpisom "Srpska Srebrenica". To me jako potreslo, jer u Srebrenici je većinski narod bio muslimanski, a nikada nismo pisali natpis "Muslimanska Srebrenica". U gradu su sve radnje bile opustošene i opljačkane. Grad je bio pust.

Nakon 3-4 dana vidjela sam kako su trojica četnika provela Asima Redžića. Ubrzo je u kuću došao moj sin i rekao mi da su Halida Hublića četnici ubili. Malo komšija što je ostalo u Srebrenici se iskupilo i na brzinu smo sahranili Halida. Telefonske veze su još uvijek radile i muž me nazvao iz Bratunca. Rekao mi je da je Asim Redžić ubijen u Bratuncu. To je bio moj poslednji kontakt s mužem.

U Srebrenicu su se poslije 54 dana lutanja kroz šumu uspjeli probiti tetak i tetka od moje snahe i tada sam saznala da su moga supruga četnici zarobili i odveli u nepoznatom pravcu. Godinu dana poslije, saznajem da su ga živog bacili s mosta u rijeku Drinu, ali je on uspio isplivati u selu Redžići. Mještani tog sela su ga njegovali, dok ih četnici nisu protjerali iz sela. Suprug mi je ostao u svom skloništu i ni danas ne znam kako je i gdje je završio.

Živjela sam sa sinom u kući, povremeno se sklanjajući na Stari grad, jer smo se bojali da nas neće zapaliti žive u kući. Jednog dana došao je Neđo s Viogora i rekao mi da neće biti ništa, samo će poneka kuća biti zapaljena. Kuća mi je zapaljena 6. maja. Do 8. maja četnici su redom palili kuće po Srebrenici i ubijali narod. Bili su to uglavnom stari i bolesni ljudi i žene. Poslije toga počele su borbe za Srebrenicu. Dane i noći sam provodila u strepnji i strahu za sinom, da li će se vratiti živ i zdrav? Sve se to izdržalo u nadi da će doći bolji dani. Ni pomislila nisam mogla da će poslije sve patnje, bijede, bombardovanja i granatiranja doći još nešto gore.

Smatrali smo da je tu UN i da smo zaštićeni, tako da nismo mogli vjerovati da ćemo biti predati na milost i nemilost četnicima. 11. jula 1995. godine, gole i bose istjerali su nas iz Srebrenice u Potočare. Dvije noći i dva dana bili smo pod vedrim nebom, iščekujući šta će se desiti. Četnici su tokom dana šetali između nas. Jedan je prišao jednoj grupi i pitao: "Ima li neko iz Višegrada?" Neki čovjek se javio. Odmah su ga izveli iz grupe.

Naše muškarce smo pokušavali zaklanjati i prikrivati. Međutim, noćom su dolazili i sa spavanja kupili muškarce. Kako bi koga odvodili tako bi među narodom nastupio plač i vriska.

Jednog jutra do nas je došla žena tražeći četrnaestogodišnjeg sina kojeg su izveli prethodne noći. Nije ga mogla naći. Mnoge su žene dobile slom živaca.

U četvrtak popodne došli smo do kamiona. Četnik je naredio:

- "Žene na kamion"!

Mog djevera Omera, komšiju Dževada i još nekoliko muškaraca su odvojili i otjerali ih iza autobusa. Djever se s nama pozdravio i kaže nam:

- "Eto mene za vama"!

Mi smo mislili da je to odvajanje zbog žena i djece, da ne bude gužva i da će muškarci biti evakuisani na kraju. Međutim mi smo krenuli, a muškarci su ostali u Potočarima.

U Krvici sam vidjela poveću grupu zarobljenih muškaraca. Jedna je žena pored mene vrisnula:

- "Mujo, Mujo"!

Tada se iz grupe zarobljenika jedan okrenuo i digao ruku. Bio je to njen suprug. Na igralištu kod Nove Kasabe vidjela sam 500-600 zarobljenika. Sjedili su pogetih glava, a sunce je pržilo. Ja sam samo razmišljala o svome sinu. Da li je i on među zarobljenima? Da li je živ? Ni jednog momenta nisam pomišljala na sebe i svoju sudbinu.

Prva vijest koja me dočekala u Tuzli bila je, da mi je sin poginuo. Više ljudi je to potvrdilo, ali moje se srce nije mirilo s tim. Dani su prolazili, a ja sam se nadala i iščekivala. Nakon 40 dana moj sin je ipak došao. Bio je, istina, teško ranjen i kada su ga neki vidjeli u šumi bio je u nesvjesnom stanju, pa su ti ljudi pomislili da je mrtav. U šumi se osvjestio i puzajući došao do potoka. Napio se vode i osvježio. Kasnije je našao teglu meda u nekom bačenom ruksaku i to ga je vratilo u život. Uspio se naći sa svojim prijateljima. Oni su ga previli i pomagali mu. Uspio je preživjeti i doći do Tuzle. Za supruga nemam nikakvih pouzdanih saznanja ni do dan danas".

Izjava 36

K. H. iz Srebrenice, rođena 1945. godine. Rat provela u Srebrenici sa porodicom.

"Preživjeli smo teške patnje. Kakva je to borba za opstanak i preživljavanje bila možda se može reći činjenica da sam sedam puta pješice išla u Voljavicu i druga sela po hranu. Pješačila bih po dva dana kako bih kući donijela dvadesetak kilograma kukuruza. O stalnoj opasnosti od granata i bombi nije potrebno ni govoriti.

11. jula 1995. godine oko podneva u stanu na Baratovoj bili smo moj muž, brat i snaha sa djecom i ja kada je utrčao moj sin i pitao nas: - Šta čekamo? Evo ih silaze s brda u grad, hoćete li da vas pokolju?

Kad smo izašli na ulice granata je pala u blizini. Morali smo se skloniti, a onda ponovo krenuti u pravcu Potočara. Negdje kod benzinske pumpe, muškarci su se odvajali u pravcu šume. U čitavoj gužvi bila sam zaboravila da se pozdravim sa sinom. Okrenula sam se i vidjela ga kako se udaljava. Uspjela sam ga dozvati i reći:

- "Samire, sretno sine"!

On se okrenuo i samo mi mahnuo rukom. Njegov profil i podignuta ruka je jedina slika s kojom i danas živim.

Žurili smo dalje prema Vezionici i bazi UN-a. Tamo nam nisu dozvolili da uđemo u krug UN-a, da bi masa naroda nasilno provalila preko kapije i ograde. Vojnici UN-a su se u panici počeli povlačiti prema Potočarima. Narod se počeo kačiti na kamione. Tri granate su

pale u i oko baze. Primijetila sam da su NATO - avioni nadletjeli Srebrenicu. Na tren sam odahnula, pomislivši, bar ćemo živi doći do Potočara.

U Potočarima sam sa porodicom bila u krugu Fabrike za pocinčavanje. Nismo mogli zaspati jer su granate padale u okolini. Ujutro oko 9 sati, prevodioci su nas obavjestili da će srpski vojnici ući među nas i da se ne trebamo bojati jer će oni tražiti samo neke informacije. Sjedili smo u grupi, muž Sead, brat, snaha i dvije kćerke bratove i ja i šutjeli smo. Nismo imali snage za priču. Svako je bio sa svojim mislima i strepnjom. Nisam osjećala ni glad, ni žeđ, ni vrućinu. Bila sam bez nade da ću preživjeti, ali i bez volje da preživim. Jedino olakšanje mi je došlo kad je neko pronio vijest da su muškarci preko šume bezbjedno stigli do slobodne teritorije. Mnogo kasnije, saznaću da je to bila laž.

Negdje oko 11 sati četnici su počeli šetati između nas. Mene je poznao komšija (stariji Gargijin sin) i pita me da li ga poznajem. Rekla sam da je prošlo puno vremena, i da je on narastao. Drugi me isto pitao da li ga poznajem i onda je rekao da je on sin Srećka sa Soločuše. Pitali su me gdje su mi muž i sin. Odgovorila sam da je muž tu, a za sina ništa ne znam. O svemu su zapravo bili dobro obavješteni, ali su nas samo provocirali. Na kraju su mi rekli da se ne brinem, jer ću stići na slobodnu teritoriju.

Oko 17 sati toga dana četnici su mi odveli brata Ekrema. Ubrzo se vratio po jaknu i rekao nam je da ga ništa ne pitamo. Otišao je ne osvrćući se. Nismo se ni oprostili. Njegova kćerka Sabina je samo lila suze. Mi smo je tješili, ali ni sami nismo mogli prestati plakati. Drugu noć su nas sabili jedne uz druge. I danas, kada se sjetim te noći, u meni se javlja neka zebnja i strah. Vidjela sam vojnike UN-a kako šetaju između nas. Tada sam osjetila neko olakšanje, misleći da nas oni čuvaju. Umor me savladao i bila sam u polusnu. Odjednom vrisak i krikovi ljudi. Trgla sam se. Oko mene je nastala vriska. Pokušavala sam smiriti neke žene misleći da su ti krikovi s kasete.

Malo se stišalo, a onda se čulo pomaganje jedne žene:

- "Ljudi, UNPROFOR-ci nam kolju djecu. Eno zaklaše moje dijete"!

Mislila sam da je žena dobila nervni slom. Ali, nažalost, stvarno su joj zaklali trinaestogodišnjeg sina, samo ne UNPROFOR-ci, nego četnici u UN uniformama. To smo ujutro i saznali. Jauci i vrisak su se

više puta ponavljali tokom noći. Četnici su odvodili djevojke, mlađe žene i dječake. Prenosili smo šapatom, od uha do uha, jedni drugima šta se zbiva.

U ranu zoru 13. jula probudila sam muža i krenuli smo prema parkiranim vozilima koje su četnici odredili za transport. Rekla sam da ovakvu noć više neću moći preživjeti. Probili smo se do rampe na izlazu. Kada smo prešli rampu, kao da sam dobila novu volju i nadu za život. Mislila sam da smo spašeni. Muž, bratove kćerke, snaha i ja krenule smo prema autobusima. Međutim, tri-četiri autobusa do rampe bila su zatvorena. Iz jednog autobusa vozač nas je zovnuo. Pošli smo na tu stranu ubrzanim koracima, ali jedna grupa četnika u crnim odjelima zaustavila je moga muža. Odgurnuo ga je jedan s puškom u ruci i on je brzim korakom, sav u šoku, krenuo na drugu stranu. Nije se ni okrenuo. Bez riječi sam gledala za njim. Otišao je prema grupi muškaraca okupljenih na livadi pored Fabrika akumulatora.

Taj događaj me vratio u ponor. Bila sam potpuno izgubljena za prostor i vrijeme u kojem se nalazim. Kada je vozač autobusa uključio, pa isključio muziku, mozak mi je proradio.

U Kravici sam vidjela kolone zarobljenika s obje strane ceste. Negdje oko Konjević-Polja, na livadi s desne strane, zarobljenici su klečali na koljenima sa rukama iza vrata. Nisam smjela ni zagledati puno iz straha da ne bi vidjela sina ili brata Mustafu s kojim se nisam ni vidjela na rastanku. Potajno sam se nadala da će možda muškarce iz Potočara evakuisati na kraju.

Kada sam stigla u Tuzlu, nikoga od svojih nisam zatekla. Obilazila sam bolnice, raspitivala se na raznim mjestima, ali ni o jednom nisam dobila informaciju. Nadu nisam izgubila i još uvijek ih očekujem, jer ne može biti istina da mi je rat uzeo sina, muža i dvojicu braće. Ponekad me uhvati panika da možda ni za njih neću ništa saznati, kao što nisam saznala ni za oca koji je nestao u aprilu 1945. godine u II svjetskom ratu".

Izjava 37

A. A. iz Srebrenice, rođen 1963. godine. Invalid bez noge. U ratu izgubio četiri brata i oca.

"Kada su arkanovci i šešeljevci iz Srbije ušli u Srebrenicu, ja sam sa 45 - 50 ljudi bio u šumi. Iako nismo imali oružje, oni su dali ultimatum o predaji oružja. Iz grada su nas obavještavali šta se dešavalo, a mi smo iščekivali sljedeći četnički potez. Počeli su paliti i pljačkati prodavnice i kuće po gradu. Naša najveća briga bili su stariji i iznemogli ljudi i žene koji se nisu mogli skloniti u šumu. Nekoliko Srba iz Srebrenice je pomagalo tim ljudima, ali ih nisu mogli spasiti od klanja i ubijanja.

Takvo stanje je potrajalo do 6. maja, a onda su nas otkrili u šumi i izvršili su napad. Mi se više nismo mogli uzdržavati jer smo vidjeli da gori cijeli grad. Suprostavili smo se četnicima i oslobodili Srebrenicu. U međuvremenu je poginuo njihov vođa Goran Zekić iz SDS-a, pa je među četnicima nastala panika. Pobjegli su iz grada, a sa njima i dosta srebreničkih Srba. Samo je nekoliko srpskih porodica ostalo u Srebrenici i sa nama su dijelili dobro i zlo.

Poslije ovih zbivanja za nas su nastupili teški dani borbe za odbranu Srebrenice. Morali smo od četnika oko Srebrenice otimati oružje i municiju. Uspjeli smo osloboditi gotovo cijelu teritoriju opštine Srebrenica. Dolaskom izbjeglica iz Podrinja stanje u Srebrenici se još više pogoršalo. Četnici su vršili stalna bombardovanja i granatiranja

sa Tare iz Srbije i sa planine Zvijezda. Ni najosnovnijih lijekova nije bilo u bolnici. U potrazi za hranom, narod je išao u pratnji boraca i iz oslobođenih sela kupio hranu. Ovakva teška situacija potrajala je do marta 1993. kada je palo Konjević-Polje, a narod izbjegao u Srebrenicu. Tada se svijet smilovao da nam pomogne. Izvršena je demilitarizacija Srebrenice.

U februaru 1995. god. na jednom brdu kod Srebrenice nagazio sam na minu. Borba za moj život trajala je sedam dana. Ostao sam bez desne noge do koljena.

11. jula, prije nego što su četnici ušli u grad, braća su me odnijeli u bolnicu. Oprostio sam se s dvojicom braće, dok drugu dvojicu nisam ni vidio na rastanku. Razmišljajući o njima i o svojoj sudbini osjećao sam potpunu beznadežnost, tako da sam odlučio izvršiti samoubistvo. U Fabrici akumulatora, gdje sam bio smješten sa ostalim ranjenicima, počeo sam tražiti kiselinu kako bi sebi prekratio život. To isto je pokušao i moj prijatelj Senahid. Moja supruga i supruge od moje braće, kada su vidjele šta sam naumio, počele su plakati. Molile su me da to ne činim. Tada sam pogledao u svoju osmomjesečnu kćerku i shvatio da bi ovo što sam naumio ipak bio kukavičluk, tako da sam odustao od svoje namjere.

Prvu noć u fabrici niko nam nije pružio pomoć, tek sutradan, na insistiranje Dule Purkovića previjene su nam rane. Četnici su šetali između nas. Meni je prišao jedan sa Soločuše i pitao me gdje sam izgubio nogu, a onda je rekao da se ne brinem i da će biti sve u redu. Ostao sam u fabrici do zadnjeg dana evakuacije. Međutim, mene i Senahida nisu htjeli evakuisati sa ranjenicima. Jedan čovjek iz "Ljekara bez granica" je reko da će nam biti sigurnije da idemo sa ostalim civilima. Za čitavo vrijeme boravka u fabrici dobio sam samo jedanput supu i keks.

Kada smo došli na red za evakuaciju, osoblje iz UN-a nam naređuje da pobacamo sva lična dokumenta. Četnici su napravili špalir do autobusa i odvajali su muškarce. Njihov komandir je prstom pokazivao koga će odvojiti na nekakav informativni razgovor. Sa strane su stajali Srbi iz Srebrenice i posmatrali nas. Bili su to: Delivoje, Brano bankar, Ilija Brko, Ilija Stanarčević, Miodrag Jokić - Žmiro, milicionar Gavrić, Vlado Jovanović sa Kožlja. Iz moje grupe su izdvojili Mustafu Hasića, Zeleta iz Kazana, Bajru iz Biljače, Semira iz Daljegošte i još

nekoliko ljudi kojima ne znam imena. Sa tog informativnog razgovora oni se nikada nisu vratili.

Između žena i djece u punom autobusu bilo je oko 20 ranjenika. Napolju je bila velika vrućina, a nas su držali dva sata u autobusu sa upaljenim grijanjem. Vozač autobusa je bio Radivoje iz Ljubovije. Uveče oko 19 sati prošli smo kroz Bratunac i do Sandića nismo imali problema. U Kravici kod zadružnog doma, vidio sam desetak četnika kako zoljama i mitraljezima pucaju po zgradi u kojoj su najvjerovatnije bili naši zarobljenici. U Sandićima je u naš autobus ušao jedan četnik i tražio pare i zlato. Pokazivao je rukom napolje prema našim zarobljenicima, ranjenicima i mrtvima koji su ležali po zemlji pored ceste. Među mrtvima sam primjetio jednog zaklanog čovjeka naslonjenog na ruksak. Zarobljenika je bilo oko 600. Među ženama je nastao plač i vriska jer su prepoznavale svoje ljude, sinove, braću... Ja sam prepoznao neke Srebrenčane, Ismeta i Ramu Kabilovića, Ejuba Begića, Fadila Smajovića, Šemsu Ćatića, Ramu molera iz Petriče, što je radio s Nazifom i još neke koje sam poznavao iz viđenja.

Ispred Tišće, na jednoj poljani bilo je nekoliko hiljada ljudi. Mislim da su to ljudi koji su bili skinuti s kamiona i autobusa. Iz našeg autobusa su takođe odvojili nekoliko ljudi. Mene i Senahida je jedan oficir izdvojio na lijevu stranu i počeo nas ispitivati o našim muškarcima i vođama koji su otišli kroz šumu. Poslije razgovora, uputio nas je prema Kladnju.

Na putu su nas zaustavila dvojica četnika. Jedan od njih je bio S. S. Viogora. Njegov kolega počeo nas je udarati kundakom puške, nogama i rukama. Onda ga je S. uhvatio za prsa i rekao:

- "To su moji zemljaci, ne smiješ ih tući"!

Poveo nas je stotinjak metara i na rastanku rekao:

- "Idite sada i ako vas bude ko dirao samo recite da je S. naredio da vas ne smije niko zaustavljati, ni tući".

Do prelaska na slobodnu teritoriju nije nas više niko dirao. Stigao sam u Tuzlu, ali od četiri brata koja su otišla preko šume i oca koga su četnici odvojili u Potočarima nema ni traga ni glasa.

Na početku rata umrla mi je majka. Nije mogla preživjeti dešavanja u Srebrenici. Mnogo je brinula o meni, mojoj braći i ocu".

Izjava 38

A. B. iz Potočara, rođen 1952. godine. Živio u Srebrenici od početka agresije aprila 1992. godine do pada Srebrenice u julu 1995. godine.

Prva priča:

"U Potočarima sam provodio najviše vremena tokom rata. Tu mi je bila rodna kuća i imanje koje sam obrađivao kako bi preživjeli nezapamćenu glad. Prehranjivao sam suprugu, dvoje djece i stare roditelje.

Te večeri, 9. februara 1993. godine, kada se desio zločin, bio sam u Potočarima. Oko 23 sata slučajno sam izašao pred kuću i čuo sam neku tutnjavu. Pomislio sam da prema Potočarima idu tenkovi. Međutim, znao sam da na Budaku i Turbetu ima straža, a znaka za uzbunu nije bilo. Vratio sam se u kuću. Buka je prestala. Legao sam i san me savladao. U jednom momentu sam se trgao i vidio blijesak, a onda sam čuo detonaciju od koje su prozori i vrata poispadali iz okvira. Skočio sam iz kreveta i bacio jorgan na djecu da ih staklo ne bi isjeklo. Nakon desetak sekundi, opet je odjeknula detonacija, a za njom još jedna. Crijep je spadao s kuće, a kuća je podrhtavala. Onda je odjeknula i četvrta detonacija, ali malo dalje od moje kuće. Tada sam shvatio da su to bile avionske bombe, zvane "krmače".

Žena, djeca i ja bili smo na nogama. Izašli smo iz kuće i čuli vrisak u kući Ševke Efendića. Otišao sam da vidim šta se desilo. Kuća

je bila sva iskrunjena od gelera bombe. Jedan geler je Ševkinu petogodišnju kćerku Melihu pogodio u glavu. Ševko ju je već odnio u Srebrenicu. Kada smo mi došli u kuću, njena mati, Mevlida je plakala i vikala:

- "Pogibe moja Mela, teško je ranjena, neće preživjeti."

Nedaleko odatle, ispred kuće Ambere Begović pala je jedna bomba. Sve je bilo uništeno, ali na svu sreću niko nije stradao. Međutim, Begovići su ostali bez smještaja.

Sutradan ujutro, Ševko se vratio iz bolnice. U naručju je nosio mrtvu kćerkicu. Svima nam je bilo teško zbog pogibije nedužne djevojčice. Ševko i ja smo isto jutro odnijeli malu Melu na mezarje i sahranili je u prisustvu još nekoliko ljudi.

Nakon nepuna dva mjeseca, na brdu Čauš poginuo je Ševko Efendić braneći Potočare i Srebrenicu. Brdo Čauš je palo pod četničku kontrolu poslije čega su stanovnici Potočara stalno bili izloženi opasnostima od metaka i granata".

Druga priča:

"Najtužniji dan tokom 1993. godine u Srebrenici bio je 12. april. Tada je agresor uzeo 56 života mlađih ljudi u Srebrenici. Svi oni su toga dana u želji da se malo opuste izašli na sportsko igralište ispred srednjoškolskog centra u Srebrenici.

Sa četničkih položaja na Zalazju ispaljeno je nekoliko granata. Dvije su pale na sportske terene gdje su se mladi zabavljali. Oko 13 sati, kada je počelo granatiranje, nalazio sam se kod stanice milicije u Srebrenici. To je nekih 250 metara od mjesta masakra. Sklonio sam se u podrum jedne kuće i kada je granatiranje prestalo. Krenuo sam prema kući. Čuo sam vrisak i plač.

Prilazeći igralištu slutio sam šta se desilo. Prizor je bio užasan. Raskomadana tijela su bila razbacana na sve strane. Došla su dvoja kola, sanitet i kamion za prevoz hljeba kojeg je vozio Ramo zvani "Hljebara". Ubacivali smo teške ranjenike u vozila. Jednoj osobi smo vraćali crijeva u stomak i onda je ubacili u kola i odvezli u bolnicu. Raskomadana tijela ubijenih sakupljali su njihovi najbliži po igralištu.

Bolnica je bila puna ranjenika. Mnogi su ležali na hodnicima. Amputacije su vršene ručnom pilom bez anestezije.

Kad sam se vratio kući, došao je Ismet Suljić iz Urisića i tražio od mene da mu pozajmim dasaka kako bi napravio tabut (lijes) za svoju

kćerku koja je poginula toga dana na igralištu. Na žalost, pošto nisam imao dasaka, nisam mu mogao pomoći.

Svi poginuli u tom masakru 12. aprila sahranjeni su u Kazanima iza benziske pumpe u Srebrenici".

Treća priča:

"Tek što sam preživio tragični masakr, već sutradan 13. aprila desio mi se još jedan od najtužnijih dana. Toga dana Srebrenica je granatirana oko 15 sati. Bilo je poginulih i ranjenih. Moja majka Zulfa Begović pošla je u podrum donijeti drva. Kada se vraćala iz podruma, ispred kuće je pala granata. Pogođena je u ruku i glavu gelerima granate.

Ruka joj je bila gotovo odsječena. Samo je visila da ne otpadne. U glavu je pogođena gelerom sitnim kao zrno pšenice, ali je on bio smrtonosan. Sa rane na glavi procurila je krv. Majka je još bila živa kad je ušla u kuću i uspjela reći:

"Odbiše mi ruku". Onda se srušila na pod.

Brat je odmah uzeo građevinska kolica i povezao je prema bolnici udaljenoj oko jedan kilometar. Bila je živa sve do bolnice, ali se nije javljala. Kada je doktor pogledao, nije nam ništa govorio. Znali smo da je podlegla. Teško mi je bilo, ali nekako sam se držao. Mlađi brat je plakao.

Pred veče je opet počelo granatiranje. Majku smo trebali odvesti u Potočare na porodično groblje, ali teško je bilo nekoga naći za taj put. Niko se nije usuđivao da izađe iz skloništa. Zbog nedostatka goriva auta se nisu koristila. Na Potočarima sam našao komšiju S. Š. koji je imao konja i zaprežna kola. Otišli smo do bolnice. Četnici su granatirali put Srebrenica - Potočari jer su znali da se narod noćom kreće tim putem. Iz bolnice smo iznijeli preminulu majku i odvezli je u Potočare. Sahranili smo je sutradan oko 10 sati. U vrijeme sahrane četnici su iz PAM-a pucali na nas. Ljudi su bili uplašeni i sve smo završili na brzinu. Poslije pada Srebrenice nestao mi je i otac Huso i za njega ništa ne znam ni danas".

Izjava 39

S. V. iz Velike Daljegošte, opština Srebrenica, rođen 1936. godine. Žrtva četničkog čišćenja u proljeće 1992. godine.

"Srpska policija je 14. aprila 1992. godine preuzela stanicu milicije u Skelanima. Svi milicioneri muslimanske nacionalnosti bili su otpušteni. Kada su preuzeli vlast, Srbi su nam naredili da predamo ilegalno i legalno oružje (lovačke puške i karabine). U međuvremenu, sva muslimanska sela u okolini Skelana bila su okružena. Ja sam svoje i bratove lovačke puške odnio na mjesto Mala Daljegošta koje je ranije bilo određeno za predaju oružja. Svim radnjama komandovao je Boban Jašić, sin Vidoja Jašića iz sela Crvica.

Za vrijeme okupacije naših sela mi smo boravili po šumama. Danju smo dolazili iz šume da bi uzeli nešto hrane i namiriti stoku. Komšije Srbi su se slobodno kretali, ali nama nisu govorili šta se sprema i dešava. 8. maja su počela gorjeti muslimanska sela, Rešagići i dio Skelana zapadno od škole. 9. maja izgorjelo je selo Liješće. Nama je došla naredba da moramo svi biti na raskršću između Male i Velike Daljegošte najkasnije do 15. sati 16. maja. Ko se ne pojavi do toga roka, biće strijeljan. Moj komšija Bekir Nekić je odlučio da krene prema Srebrenici. Zvao je i moga sina Nuriju, ali on nije pristao. Bekir je sam otišao i za njega se nikada ništa nije čulo.

Iz dva sela i dva zaseoka stanovnici su se okupili u zakazano vrijeme na raskršću. 15. starih i nepokretnih osoba smo dovezli u

volovskoj zaprezi. Oduzeli su nam sva motorna vozila, čak i vozačke dozvole. Na raskršće su došli naše komšije Srbi u civilnim odijelima, ali naoružani. Bili su tu Ivan Damjanović, Ćiro Damjanović, Todor Prodanović, Žiko Prodanović, Dragan Prodanović, Zoran Prodanović, Janoševići, Mišo - četovođa, Boban, Dragiša, Janjuš, dok je Srba iz Crvice bilo oko 40. Pola uniformisani, a ostali u civilnom odijelu. Pratili su nas u koloni, ali nama se nisu obraćali. Kao stoku su nas otjerali u Skelane.

U Skelanima nam je naređeno da sjednemo, a onda nam se obratio Marko Milanović, komandant njihovog štaba. Pored njega je bio ljekar Desimir Mitrović, koji je radio u Užicu, a u Skelane je dolazio kao specijalista - urolog. Marko je sjedio na stepeništu kuće krojača Cvjetka i u rukama je držao spisak. Naredio je policiji da nas provedu preko mosta u Srbiju. U međuvremenu je počela padati jaka kiša što policiji nije smetalo.

Na mostu smo zaustavljeni od neke vojske. Poslije razgovora s policijom, pušteni smo i prešli most.

Na mostu sam sreo Ostoju Božića, bivšeg milicionara koji je dugo radio u opštinskoj, imovinsko-pravnoj službi. Bio je u uniformi i naoružan pištoljem i automatom. Pitao sam ga:

- Ostoja, otkud ti ovdje?

Vidio sam da mu je teško palo moje pitanje, pa je odgovorio:

- "Šta ćeš, mora se!"

U Bajinoj Bašti smo zadržani sve dok nisu odlučili šta će s nama. Zatekla nas je i noć. Preuzela nas je srbijanska policija i smjestili su nas na parking kod pilane.

Te večeri je naišla kolona kamiona sa četnicima koji su išli prema Višegradu. Pucali su nam iznad glava, a onda su zajedno sa našim komšijama Srbima pokušali da nas pobiju. U toj grupi su bili braća Zoran i Goran Tanasijević. Međutim, načelnik policije u Bajinoj Bašti zaštitio nas je i nije dozvolio četnicima da nam priđu.

Došlo je 7 autobusa i jedan kamion-šleper. Mi smo se ukrcali u ta vozila i krenuli prema sjeveru niz Drinu. Došli smo do mosta kod Loznice. Kad je svanulo, desno od mosta na srbijanskoj strani primjetio sam vreće s pijeskom oko jedne šupe i, iskopane tranšee. Iza šupe je bila velika jama, a pored nje parkiran buldožer. Napokon su nas pustili napolje iz autobusa da se osvježimo. Okolo je bilo puno vojske.

Uputili su nas na jednu livadu pored Drine. Tada sam vidio tenkove i haubice. Svakih pedeset metara bio je po jedan tenk i haubica. Cijevi su im bile okrenute preko Drine u Bosnu. U međuvremenu stiglo je 7 autobusa "Drina-trans" iz Zvornika. Postavili su nam uslov, ako se potpišemo na neke listove sa po 20 imena da će nas pustiti prema Tuzli. Mi nismo htjeli ništa potpisivati. Onda se pojavio jedan engleski novinar, kojeg su pod prijetnjom oružja, otjerali od nas. Neki od vojnika su tražili da nas odmah strijeljaju. Sva ta napetost je trajala do 17 sati, kada je došao džip u kojem su bili predstavnici Crvenog krsta. Muškarac i žena. Tražili su od četnika da nas preuzmu. Predsjednik opštine Zvornik nije htio razgovarati o našem puštanju.

Ipak, predstavnici MKCK su bili uporni i mi smo pod njihovom pratnjom otišli u Loznicu u sportski centar. Dali su nam večeru i obezbjedili kupanje. Tu smo prenoćili. Ujutro je došlo 8 mlađih osoba koje su počele praviti raspored za naš odlazak u mjesta po Srbiji, Hrtanj, Trstenik, Kragujevac, Leskovac, Koparnica itd.

Ja sam sa porodicom dospio u mjesto Hrtanj kod Boljevca. U našoj grupi je bilo 64 osobe. Tamo smo ostali 52 dana. To mjesto smo morali napustiti pošto smo primijetili da je došao Milun Perendić, naš komšija. Poslije je došao jedan Srbijanac i rekao nam, da nam više tu nije sigurno, jer iz Bosne dovoze Srbijance u sanducima. Sakupili smo novac i ujutro 2. jula krenuli prema Makedoniji. Nisu nam dozvolili da pređemo preko srpsko-makedonske granice, pa smo 5 dana i 4 noći proveli na jednoj livadi. Zahvaljujući humanitarnoj organizaciji "Merhamet" iz Makedonije uspjeli smo preći u Makedoniju.

Danas živim u Bosni, ali nisam se vratio na svoje ognjište. Imam dvije kćerke i troje unučadi. Obje kćeri su mi ostale bez muževa. Dokle i kuda dalje, ne znam ni sam".

Izjava 40

S. V. rođen 1960. godine u Luci, opština Srebrenica. Do rata nastanjen u Voljavici, opština Bratunac. Po zanimanju mašinbravar. Danas živi u Vogošći sa porodicom.

Prva priča

"Krajem aprila 1992. godine sa jednom grupom morao sam krenuti prema Srebrenici, jer su po bratunačkoj opštini četnici, arkanovci i šešeljevci počeli ubijati narod i vršiti etničko čišćenje. Krenuli smo preko šume i poslije desetak dana stigli u Srebrenicu. Tu sam se priključio braniocima Srebrenice u borbi za odbranu ovog grada i Bosne. Naša će borba trajati do marta 1993. godine kada je Srebrenica demilitarizovana.

U julu 1995. godine UN su nas prepustile na milost i nemilost četnicima. U ponedeljak 10. jula izvršen je silovit napad iz svih oruđa i oružja na Srebrenicu. Toga dana sam bio u kući porodice Mehmedović. Sjedili smo u kući kada je sa 32 granate iz VBR-a (višecjevnog bacača raketa) iz pravca Bratunca zasuta Srebrenica. Jedna granata je direktno pogodila u kuću. Ranila je majku i sestru moje djevojke i mene. Svi smo bili teško ranjeni. Zahvaljujući Rami-hljebari prebačeni smo do bolnice. Nisam vjerovao da ću preživjeti. Sa još mnogo ranjenika tu noć sam proveo u bolnici.

Sutradan smo saznali da su četnici u gradu. Znao sam da ovako teško ranjen neću moći izdržati put do Potočara. Uhvatio me strah od

pomisli šta će se desiti ako četnici uđu u bolnicu. Neko se ipak snašao za kamion, ali kamion nije imao ko voziti. Jedan ranjen bez ruke sjeo je za volan i krenuli smo za Potočare.

Došli smo do Fabrike akumulatora, gdje su nas preuzeli vojnici holandskog bataljona UN-a. Bio sam iznenađen njihovom grubošću. Bacili su nas s kamiona kao da nismo ljudska bića. Smijali su se našoj muci. Bili su u kratkim pantalonama i bez oružja. Kasnije sam saznao da su ih četnici razoružali i oduzeli im uniforme.

U srijedu su četnici opkolili fabriku i nastala je panika među narodom. Niko nikome nije mogao pomoći. Mi smo ležali po hodnicima punih blata. Niko nam nije prilazio, osim našeg medicinskog osoblja koje nas je previjalo. Za tri dana koliko sam proveo u fabrici ni od koga nisam dobio lijeka niti hrane, osim što sam jednom pojeo supu. Meni nije ni bilo do hrane, samo sam razmišljao hoću li preživjeti?

Poslije tri dana, gotovo su svi evakuisani iz fabrike. Ostalo je nas 7 ranjenika, nekoliko žena i 40-tak umno poremećenih osoba koje su tokom rata liječili, ljekari bez granica (MSF). Nije mi bilo jasno zašto su oni ostavljani? U fabriku je došao Ljubisav Simić, tadašnji predsjednik opštine Bratunac i tražio od vojnika UN-a da nas popišu i onda ćemo moći ostati kod UN-a. Prevoditeljicu Emiru sam pitao šta će biti s nama, a ona je odgovorila da treba da stigne ekipa CNN-a i novinari. Od tada se situacija promjenila nabolje.

Sklonjeni smo iz blatnjavih hodnika u sklonište UN-a koje je bilo pravi hotelski smještaj u odnosu na fabričke hodnike. Okupali su nas i dali nam pidžame. Dijelili su nam cigare, sokove, banane te vitamine za oporavak. Osjetio sam neku radost i nadu da smo možda spašeni. Ali na veliko razočarenje vojnika UN-a, koji su sve pripremili za snimanje i slikanje, niko se od najavljenih novinara i TV ekipa nije pojavio. Briga UNPROFOR-aca je bila uzaludna. Na kraju su poslije pet dana, odlučili da nas evakuišu. Međutim, ponovo dolaze četnici i počinju od nas uzimati podatke. Do mene je došao Momir Nikolić iz Bratunca, Vasin sin, pitao me za lične podatke i gdje sam ranjen. Kada sam mu odgovorio, on se obratio svome kolegi i rekao: "Piši i njega!"

- "Gdje si ptico, tražimo te tri i po godine?, rekao mi je, i onda su napustili prostoriju".

Jedan od ljekara bez granica je naredio da se svi smjestimo u kola MKCK-a, mi sa spiska na kamione UN-a. Kada sam ga pitao zašto

i mi ne idemo sa MKCK a, on je samo slegao ramenima. Bilo nas je 7 na kamionu i krenuli smo iz Potočara. U Bratuncu smo skrenuli prema Domu zdravlja, a ostala vozila su nastavila put. Sa nama na kamionu su bila dvojica vojnika UN-a, ali bez oružja.

Kod Doma zdravlja, okružila nas je grupa srpskih civila i počela vikati i psovati na nas. Provirio sam kroz ceradu i vidio da je stigla još jedna grupa ranjenika. Prepoznao sam naše ranjenike koji su sedam dana ranije krenuli iz Potočara. Neke su ponovo tovarili na kamione. Ukupno nas je 29 ostalo u Domu zdravlja u Bratuncu. Bili smo praktično izručeni četnicima od stane UNPROFOR-a. Odnos medicinskog osoblja prema nama bio je korektan, a čuvala nas je srpska policija.

Sutradan oko podneva došao je šleper i nas su smjestili na njega. Pod ceradom je bila velika vrućina, zaudaralo je na krv i zagnojene rane. Ja sam ležao na stomaku pošto mi je rana bila na kuku, a između nogu do koljena sam imao teške opekotine. Gledali smo se međusobno u tišini, misleći da nam je to posljednja vožnja. Vozili su nas makadamskim putem pored Drine. Svaki potres je izazivao još veće bolove. U pratnji kamiona bila je policija u džipu. U Pilici smo se zadržali jedan sat, dali su nam nekoliko flaša vode i onda smo produžili do Janje gdje nas je preuzela bijeljinska policija. Tada sam shvatio da nas voze u logor Batkovići pored Bijeljine.

Oko 9 sati, u noći između 17. i 18. jula, stigli smo pred hangare ograđene žicom koje su čuvali naoružani vojnici. Ubacili su nas u jedan hangar krov od salonita, bez vrata i prozora. Podovi su bili goli. Tu je noćom bila velika hladnoća, a danju nas je pržilo sunce. Zatekli smo i stare logoraše. Bilo je ljudi za koje smo mislili da su odavno mrtvi. Nekoliko dana su nas držali bez hrane i lijekova. Kao teški ranjenik sa dubokim ranama i opekotinama preživljavao sam najteže trenutke, na granici života i smrti. Rane su mi se bile ucrvale. Od bolova mi je drhtalo cijelo tijelo. U pola noći četnici su znali ući u hangar i pitati:

- Ko je Sadik Velić? Odgovorio sam: - Ja! Tada bi prestajali svi bolovi od straha. Imao sam osjećaj da onako ranjen mogu trčati.

Hajrudin Alić, jedan od ranjenika je umro, kao i jedan mladić koji je bio uhvaćen u šumi. Nakon tih nekoliko teških dana došli su predstavnici MKCK-a i registrovali nas kao ratne zarobljenike. Ostavili

su nam nekih tableta protiv bolova. Četnici su nam davali samo tablete za spavanje, ali poslije smrti dvojice ljudi počeli su nas voziti u bijeljinsku bolnicu na previjanje udaljenu 16 kilometara. Mene je previjala medicinska sestra i psovala mi balijsku majku. Pincetu je zabadala tako duboko i grubo u ranu da mi je srce pucalo od bolova. I još me pita ima li rana na drugim mjestima? Nisam smio progovoriti. Tako su prolazili i ostali ranjenici. Poslije dva previjanja sedmično i muke koje smo imali, nismo više htjeli ići na previjanje.

Oko 160 ljudi je dovedeno u logor u vrijeme mog boravka. Bili su to naši muškarci koji su išli preko šume. Proveo sam u logoru tri i po mjeseca. Razmijenjen sam u Šatorovićima".

Druga priča

"Prije rata sam bio oženjen. Supruga mi je bila srpske nacionalnosti iz okoline Bjeljine. Sa njom sam imao dva sina. Pred rat je otišla sa djecom kod svojih roditelja u Bijeljinu.

Kad sam došao u logor, imao sam želju da vidim svoju porodicu. Četnici su moje molbe grubo odbijali. Potpukovnik Čekić mi je govorio da oni ne žele da me vide, jer da žele već bi davno došli.

- Mi ti hranimo ženu i djecu, a ti kolješ Srbe, optuživao me bez razloga.

Kad su došli predstavnici MKCK-a da nas pišu za razmjenu, ja sam tu priliku iskoristio i zamolio glavnog šefa iz MKCK-a da mi omogući susret sa porodicom. Potpukovnik Čekić je tada glumio humanistu i obećao je da neće biti nikakvih problema za taj susret. Sutradan, predstavnici MKCK-a su doveli moja dva sina. Sa djecom sam proveo oko sat vremena. Taj kratki susret, nakon tri i po godine, bio je kao u snu. Sada bivša supruga se nije pojavila. Grlio sam djecu, stariji sin Denis je rekao kako mu je srce htjelo iskočiti od uzbuđenja što će se vidjeti sa mnom. Mlađi sedmogodišnji sin, samo je gledao u mene tužnim pogledom. Pitao sam ga kako se zove, a on je odgovorio da se zove Dejo!

- Tako se zovem da ne bi imao problema što sam Musliman. Ali ja znam da mi je ime Edin, rekao mi je.

Bilo mi je jako drago to čuti od djeteta, ali i vrlo teško što jedan dječačić mora kriti svoje pravo ime.

29. septembra vozili su nas na razmjenu. Prolazeći pored škole u Čađavici vidio sam svoja dva sina sa torbama na leđima kako sa

svojim vršnjacima mijenjaju sličice. Oni mene nisu vidjeli. Mada sretan zbog konačne razmjene i odlaska u Tuzlu, postajem svjestan svoje boli, jer ostavljam iza sebe svoje najmilije. Moja bivša supruga nije niti jednom pokušala ostvariti kontakt sa mnom, tako da je naš brak propao. U Tuzli sam našao svoje prijatelje, sadašnju suprugu i počeo sam novi život. Imam još jednog sina, ali se svoje dvoje djece u Bijeljini nikad neću odreći. Nadam se da će vrijeme biti na mojoj strani".

Sa ranjenicima do slobodne teritorije

Izjava 41

N. M. rođena 1947. godine u Podžeplju, opština Han-Pijesak. Udata i živjela u selu Bajramovići, opština Srebrenica do pada Srebrenice.

"11. jula 1995. godine iz sela Bajramovići sa mužem i tri sina starim od 20 do 24 godine krenula sam šumom prema Tuzli. Na samom izlasku iz sela počele su da padaju granate. Bilo je mnogo ranjenih i poginulih. Stigli smo u selo Kamenice, gdje su nam četnici napravili zasjedu. Nastala je panika. Ponovo je počelo granatiranje i bacanje bojnih otrova. Tu su mi ranjena dva sina, Alija i Fuad. Alija je ranjen u lijevu nogu. Moj muž i ja smo ga previli. Fuad je ranjen u predjelu lijevog plućnog krila, pao je, nije više mogao ići. I njega smo previli, stavili na sebe i krenuli dalje noseći ga. Treći sin Mirsad se u panici odvojio od nas. Više ga nismo vidjeli.

Samo što smo krenuli dalje ponovo je nastala panika. Od silnog granatiranja opet mnogo mrtvih i ranjenih. U panici nismo znali šta dalje. Tu smo se zadržali. Bila je to livada u blizini sela Sandići. Muž Hasan je otišao na potok da donese vode da napijemo i rashladimo ranjene sinove. Pošto je bilo mnogo žednih ranjenika, vodu koju je donio, nije bilo dovoljno za sve, tako da je ponovo otišao na potok. Nije se vratio, moji sinovi nisu mogli ići dalje i tu smo prenoćili.

13. jula, ujutro, četnici su nas pozvali da se predamo. S obzirom da su mi djeca bila ranjena, nisam imala drugog izbora nego na predaju.

Morali smo se predati. Nekako smo dobili snage i sišli na jednu livadu u blizini asfalta u selu Sandići i predali se. Tu u blizini, bila je neka kućica, a napolju velika vrućina u koju sam sa sinovima ušla ne znajući šta će nam se desiti. Bilo je tu još mnogo našeg naroda, gdje sam prepoznala dvojicu braće iz Kutlića, Abida i Arifa, Hasiba iz Rogatice i još ljudi kojim ne znam imena.

Dok smo čekali na livadi u Sandićima mnogo ljudi koji su se predali četnici su odvojili i odveli u nepoznatom pravcu. Rekli su im da ih tamo negdje čekaju autobusi, koje ja nisam vidjela. Jedan čovjek je pokušao pobjeći sa te livade. Četnici su ga ubili rafalom.

U međuvremenu je naišao kamion iz pravca Potočara, koji je prevozio žene i djecu. Četnici su ga zaustavili i nama rekli da se penjemo na isti. I ja sam se sa svoja dva ranjena sina popela na kamion koji je krenuo prema Tišći. Nadali smo se da ćemo biti spašeni. Po dolasku u Tišću, četnici su odveli moja dva ranjena sina. Vidjevši da mi odvede djecu, onesvijestila sam se, tako da nisam vidjela gdje su ih odveli. Kada sam se osvijestila, sa ostalim ženama i djecom krenula sam pješke prema Kladnju u nadi da će mi makar sin Mirsad i muž Hasan stići do slobodne teritorije i Tuzle. Moja nada bila je uzaludna. Od tada, pa do danas ja o njima ništa ne znam.

Danas živim sama u Tuzli i još uvijek se nadam da će se pojaviti neko od četiri nestala člana moje porodice".

Izjava 42

Š.M. rođen 1940. godine u Voljavici, opština Bratunac.

"Napustio sam Voljavicu 12. maja 1992. godine i krenuo u pravcu Srebrenice. Četnici su sutradan ušli u Voljavicu koja je već bila prazna. Sa ženom i tri sina boravio sam u selu Pirići i Stožersko, a zatim smo prešli u Srebrenicu. Sinovi su mi učestvovali u odbrani Srebrenice, a ja sam sa ženom i kćerkom živio u jednom napuštenom stanu bez dovoljno hrane, vode, obuće i odjeće. Nije bilo ničega dovoljno za normalan život.

Teško sam podnosio rat i granatiranje Srebrenice. Svaki puta bi bilo dosta mrtvih i ranjenih civila. U julu 1992. godine poginuo mi je bratić Zijad Malagić, a kasnije i moj amidžić Osman Malagić.

Najteži trenutak u mom životu bila je vijest o pogibiji moga sina Naila, 03. februara 1993. godine. Poginuo je u Voljavici, braneći Bosnu. U to vrijeme, mnoge moje komšije ostale su takođe bez svojih najmilijih. Dolazak UNPROFOR-a u Srebrenicu osjetio sam kao olakšanje, jer sam mislio da se više neće ginuti. Međutim, mojoj sreći u julu 1995. godine došao je kraj. 11. jula 1995. godine sam ranjen od gelera granate pred stanom u Srebrenici.

U bolnici je bilo puno ranjenika. Užas i patnja su sa svih strana pritisli Srebrenicu. Sa ženom i kćerkom sam krenuo prema Potočarima, a moji sinovi su pošli preko šume. U Potočarima sam ostao dva dana.

Sa jednom grupom ranjenika ukrcan sam na kamion i povezli su nas prema Tuzli. U Tišći smo pod prijetnjom strijeljanja skinuti s kamiona. Prenoćili smo na kamari šljunka. Oko nas je bila četnička straža. Psovali su nam i prijetili da će nas poklati. Sutradan je došao jedan major i pustio nekoliko ranjenika da idu prema Kladnju. Nepokretne i lakše ranjene je odredio za povratak u Bratunac.

Na putu za Bratunac vidio sam oko 3 hiljade ljudi u Novoj Kasabi na igralištu. Pored asfalta je ležalo mnogo mrtvih. U autobusu je bilo 17 ranjenika. Srpski civili su ulazili u autobus i neke od nas tukli i maltretirali.

U Bratuncu smo proveli 4 dana u Domu zdravlja i tu nas niko nije dirao. Došao je kamion MK CK i nas nekoliko je ukrcano na kamion. Jedan broj ranjenika je ostao u Bratuncu. Krenuli smo preko Srbije za Bijeljinu, a onda dalje za Tuzlu. Bio sam sretan što ću preživjeti i sastati se sa svojom porodicom, ali tada još nisam znao gdje se nalaze. Sedmi dan od pada Srebrenice stigao sam u Tuzlu.

Smjestili su nas u tuzlansku bolnicu. Tu sam dobio vijest da mi dva sina nisu došla do slobodne teritorije. Danas, poslije skoro dvije godine još uvijek čekam dolazak mojih sinova, Muje i Vahidina, i mislim o grobu sina Naila koji je sahranjen u Srebrenici".

Izjava 43

A. M. iz Poznanovića, opština Srebrenica, rođena 1931. godine.

"Na početku rata naše selo je zapaljeno. Sve što sam imala do temelja je izgorjelo. Ipak, ostali smo da živimo u selu i pod nemogućim uslovima. Spavali smo u štali sa stokom. Iako mi je bilo teško zbog gubitka kuće, najviše sam se brinula za svoju djecu i za njihove živote. 13 dana smo proveli u šumi sakrivajući se od granatiranja i bombardovanja iz aviona. Snalazili smo se i sakupljali hranu samo da bi preživjeli. U tom periodu sin me htio evakuisati za Srebrenicu, ali sam odlučila da ostanem zajedno sa svojom porodicom.

Patnja i neizvjesnost su potrajali do marta 1993. godine. Tada je izvršena velika ofanziva na naš kraj. Naši branitelji, gladni, žedni i slabo opremljeni nisu mogli izdržati te napade. Svaki dan je bilo puno mrtvih i ranjenih. Oči su mi bile stalno uplakane. U tim napadima od avionske bombe poginule su moja komšinica i njena snaha. Snaha je držala dijete u rukama u momentu pogibije. Na sreću dijete je uspjelo preživjeti sa ranom na nozi. Povukli smo se prema Srebrenici i nastanili se u kuću moga sina.

U Srebrenici u bolnici mi je ležao sin koji je bio ranjen mjesec dana ranije. Sve do dolaska u Srebrenicu nisam ga vidjela i nisam vjerovala da je živ. Ranjenici su jaukali od bolova. Srce mi je htjelo pući od tuge za našom mladošću koja je preživljavala velike patnje. Sin mi se oporavio i izašao iz bolnice.

Nisam ni slutila da će u julu 1995. godine za naš narod doći najteži dani. 11. jula 1995. godine muž i ja smo krenuli prema Potočarima, tražeći spas i zaštitu od UN-a. Sinovi Hamdija i Abdurahman su krenuli preko šume. Boraveći u Potočarima slušala sam plač i vrisku žena i djece kojima su četnici odvodili očeve, braću, sinove...

Drugog dana pošla sam sa mužem prema autobusima koji su evakuisali narod iz Potočara za Tuzlu. Moga muža od 65 godina, četnici su odvojili na stranu a meni je naređeno da uđem u autobus. Pri ulasku u autobus primijetila sam Ratka Mladića u grupi četnika.

Na putu do Tuzle vidjela sam stotine naših zarobljenika. Strahovala sam da neću među njima prepoznati svoje sinove. Ti su me prizori potresli da sam sva drhtala. Pogotovo kada sam na igralištu u Novoj Kasabi vidjela masu naroda. Kćerka me je morala hladiti kako se ne bi onesvijestila.

Prvu noć u Tuzli proveli smo pod vedrim nebom, a sutradan smo potražile mog trećeg sina koji je od prije živio u Tuzli. Od tada smo danima i noćima iščekivale trojicu naših najmilijih. Grupe koje su stizale iz Srebrenice bivale su sve manje i manje, a mojih sinova nije bilo. Neizvjesnost je potrajala oko mjesec dana, kada sam saznala da se moja djeca nalaze u logoru u Batkovićima kod Bijeljine. Iako mi je bilo drago čuti da su živi, ipak sam se bojala što se nalaze kod četnika koji su bili spremni na sve.

Pet mjeseci sam čekala i plakala. Jednog dana pred Novu godinu došao je jedan komšija i rekao mi:

- Evo tebi tvojih sinova!

Ja nisam mogla vjerovati da sam dočekala i taj dan da ih ponovo mogu vidjeti, zagrliti i izljubiti. Noge su mi se oduzele i ja sam pala. Dugo sam ih gledala i nisam mogla progovoriti od sreće i uzbuđenja. Kasnije sam im ispričala za njihovog oca Rušida. Za njega ni danas ništa ne znamo.

Živim u Vogošći i molim se Bogu da i druge majke obraduju da im se pojave njihova djeca kao što su meni došli moji sinovi".

Izjava 44

E. A. iz sela Voljavice, općina Bratunac, rođena 1947. godine.

"Pošto nas je jedan komšija Srbin iz sela Pobudža obavijestio da će Voljavica biti napadnuta, ja sam sa mužem Esedom napustila Voljavicu 12. maja 1992. godine. Krenuli smo prema selu Močevići u srebreničkoj opštini. Sutradan, 13. maja, moj sin Sead sa ženom i djecom je zarobljen u Voljavici sa još dosta mještana, odvedeni su u Kladanj i predati našim vlastima.

Iz Močevića sam sa mužem otišla u Srebrenicu. Tu smo živjeli bijedno, pateći se bez hrane, struje, vode. Muž je morao pješačiti po 30 kilometara da bi na leđima donio nešto kukuruza za ishranu. Svaki njegov odlazak za mene je bila velika briga, jer se mnogi sa tog puta nisu nikada vratili. Poginuli su u četničkim zasjedama ili su nagazili na mine.

U julu 1992. godine sin Esed se uspio probiti iz Tuzle za Srebrenicu. Bila sam presretna što sam poslije dužeg vremena vidjela svoga sina, ali istovremeno i tužna jer sam se i dalje bojala za njihov život zbog stalnih četničkih napada. U periodu od 1992. do 1993. godine poginulo mi je dosta rođaka, prijatelja i komšija. Muž i sin su u slobodnom vremenu išli po napuštenim i zapaljenim muslimanskim selima u potragu za hranom. Brali smo rese od ljeskovog drveta i sušili ih, a onda pravili od njih hljeb. Sve bi bilo dobro i moglo bi se izdržati da nije došao crni 11. juli 1995. godine.

Toga dana, muž i sin su krenuli preko šume za Tuzlu, a ja sam sa ostalim ženama, djecom i starcima krenula u Potočare. Nisam ni slutila da ću ih toga dana poslednji put vidjeti.

Četnici su pred očima UNPROFOR-a ulazili među narod i odvodili starije ljude koji nikada više nisu viđeni. Narod je padao u nesvijest od gladi i žeđi. Djeca su vrištala od straha. Dva dana koja sam provela u Potočarima su najtragičniji dani u mom životu.

Kada sam prilazila autobusu za evakuaciju do Tuzle, četnici su iz kolone odvojili nekoliko staraca i dječaka od petnaestak godina. Te osobe nisu nikad došle do Tuzle. Na putu do Tišće četnici su nekoliko puta zaustavljali autobus i tražili pare i zlato. Psovali su nas i prijetili da će pobiti sve muškarce. Ja u početku u to nisam vjerovala jer sam mislila da to svijet neće dozvoliti.

Po dolasku u Tuzlu smještena sam u kolektivni centar. Danima sam pogledala mog tridesetogodišnjeg sina i pedesetogodišnjeg supruga. Još uvijek se nisu pojavili. Danas živim u Vogošći kod Sarajeva u praznom stanu, lijem suze, čekam i nadam se dolasku mojih najmilijih".

Izjava 45

B. S. iz Voljavice, rođen 1970. godine.

"Zajedno sa ocem, majkom, sestrom, bratom i suprugom napustio sam Voljavicu 12. maja 1992. godine. Sklonili smo se u brdovite krajeve bratunačke opštine u selo Poloznik. Odlazak mi je teško pao, ali sam se nadao da ćemo se brzo vratiti.

U Polozniku smo odlučili da organizujemo odbranu, kako bi zaštitili naše porodice i djecu. Selo je svakodnevno granatirano, tako da je bilo dosta žrtava. Ja sam noćom išao po hranu u Voljavicu kako bih prehranio porodicu.

Od četničke granate ispaljene iz Srbije 2. juna 1992. godine bivam teško ranjen. Moj šurak je tada poginuo. Prijatelji su me odnijeli u obližnje selo gdje mi je ukazana prva pomoć. Lijekova nije bilo, a svega je jedan doktor obilazio teren i pružao pomoć ranjenicima. Poslije moga ranjavanja, porodica mi je teško živjela, gotovo isključivo od milostinje. Sestre su radile po čitav dan za kilo kukuruza kako bi se prehranili.

19. novembra 1992. godine dobio sam kćerku i bio sam jako sretan, što sam postao babo. Usljed velike gladi strahovao sam za preživljavanje svoga djeteta. Sve do jula 1995. godine teško smo živjeli, ali tada nastupa presudna borba na život i smrt.

Krenuo sam sa ocem preko šume. Na prvoj zasjedi, u opštoj panici, odvojio sam se od oca i više ga nikada nisam vidio. Uspio sam

se izvući iz tog užasa i krenuti ka Konjević Polju. Duga kolona je na prelasku preko asfaltnog puta bila prekinuta. Grupa u kojoj sam se nalazio morala se vratiti nazad, ali više nismo znali gdje se nalazimo. Tada sam osjetio da se sa mnom nešto čudno događa. Bio sam opijen od bojnih otrova, tako da sam oko 24 sata prespavao među leševima nedavno pobijenih ljudi. Mislim da je oko 1000 ljudi bilo poremećeno dejstvom tih bojnih otrova.

Kada smo došli sebi, sakupili smo snage i krenuli ponovo prema Cerskoj. Ali, zbog zasjede koju su nam četnici napravili, ponovo smo se vratili nazad u Kravicu. Tu uspjevamo preći Kravičku rijeku i popeti se na brdo Kušlat. Na tom rejonu sam vidio oko 1000 leševa. Bili su složeni na nekoliko kamara, pa sam pretpostavio da su ih tu donosili i sakupljali za masovnu grobnicu. Odatle krećemo na brdo Udrč, gdje smo sustigli jednu grupu od oko 150 ljudi. Poslije odmora krećemo na Baljkovicu. Usput sam vidio na stotine mrtvih.

Stalno sam mislio o tome da li ću ikada više vidjeti svoje dijete i to me je održavalo u životu. Neprekidno smo pješačili dva dana i dvije noći. Prethodno je u rejonu Baljkovice bila probijena četnička linija, tako da smo mi među posljednjima, uspjeli proći na slobodnu teritoriju.

Mada sam jako želio da se što prije sretnem sa svojom porodicom, nisam ih odmah mogao potražiti. Prenoćio sam u G. Raincima, potpuno iscrpljen od gladi i umora. Porodicu sam pronašao u Živinicama. Danas živim u Vogošći. Još uvijek mislim o proboju i često imam noćne more. Za oca Bajru nisam ništa saznao od dana rastanka".

Izjava 46

Š. I. rođen 1946. godine u Joševi, opština Bratunac. U ratu izgubio troje djece, a sam proveo u logoru 13 mjeseci.

"Selo Joševa napadnuto je 14. maja 1992. godine. Granatiranje i napadi su trajali do 22. maja kada je selo zauzeto i zapaljeno. Četnici su ubili 22. osobe, uglavnom žene, djecu i starije ljude. Poslije tih zbivanja naši borci su uspjeli potisnuti četnike iz sela i braniti ga do 12. marta 1993. godine.

2. decembra 1992. godine, čuvajući stoku, poginuo mi je sin. Sa njim je bio jedan naš rođak. Četnici su upali u selo i pobili ih. Obojica su bila maloljetna. Teško sam podnio tu nesreću, a već mi se za nešto više od mjesec dana spremala nova.

24. januara 1993. godine četnici su ponovo upali u selo i tada su mi ubili drugog sina i kćerku. Oboje su također bili maloljetni. Sin mi je imao 17. a kćerka 15. godina. Tada su mi ranili stariju dvadesetogodišnju kćerku. Pored moje djece, ubijena je i supruga od mog bratića. U rukama je držala petomjesečnu bebu, a drugo dijete od godinu i po je stajalo uz ubijenu majku i plakalo.

U martu 1993. godine, poslije strahovitih napada domaćih četnika i vojske iz Jugoslavije izbjegao sam sa suprugom i dvije kćerke prema Srebrenici. U Srebrenici je bio pakao. 30 hiljada izbjeglica je preplavilo grad. Usljed stalnog granatiranja bilo je mnogo ranjenih i poginulih. Glad je harala.

29. marta supruga i dvije kćerke odvezene konvojem za Tuzlu. Ja sam ostao sam u Srebrenici. Patio sam se i mučio bez svoje porodice, ali za svoj život nisam puno mario. Bilo mi je važno da spasim bar dio porodice.

Poslije godinu i po dana odlučio sam krenuti sa nekoliko ljudi ka Tuzli. 31. avgusta 1994. godine polazimo preko šume u pravcu Žepe, Han-Pijeska ka Kladnju. Jedina mi je želja bila da se sretnem sa svojom porodicom. Putovali smo dva dana i tada nailazimo na zasjedu. Tu je poginuo Kasim iz Voljavice i njegove dvije kćerke. Mi ostali smo nastavili dalje, ali nam je poslije dva dana napravljena nova zasjeda. 4. septembra sam ranjen, tako da ostajem sam u šumi. Po tijelu mi je bilo devet rana. Tri dana i noći sam patio po šumama oko Han-Pijeska. Nisam imao hrane, a vodu sam pio iz bara i lokvi. Stalno sam mislio na moju djecu koja su poginula i očekivao smrt.

7. septembra, otkrili su me četnici. Zarobili su me i odveli prema Han-Pijesku. Pošto sam već bio na samrti, nisu me tukli. Iz Han-Pijeska sam prebačen u Vlasenicu, a zatim u Milića u bolnicu. Pošto sam se poznavao sa doktorom Prodanovićem, ukazana mi je adekvatna pomoć. Poslije toga vraćaju me u Vlasenicu i tada počinje ispitivanje. Nisam imao straha za svoj život i na pitanje gdje su mi sinovi, odgovorio sam:

"Vi ste ih pobili!

U Vlasenici sam prepoznao moje komšije Srbe iz Žljebca, a takođe i komandanta srpske vojske (tzv. Drinskog korpusa) generala Živanovića koji je bio moj komšija iz susjednog sela Ratkovići. Kada sam rekao da poznajem Živanovića, prekinuli su sa ispitivanjem. Sutradan je došao neki pukovnik i rekao:

- "Živanović je reko da ti ne smije faliti ni dlaka s glave".

Poslije dva dana prebacili su me u zatvor Sušica kod Vlasenice. Ja sam mislio da me vode na strijeljanje. U Sušici sam ostao dva i po mjeseca, dok nisam počeo hodati. Tu sam zatekao zarobljene Muslimane, Aliju Salihovića iz sela Pale, Muniba Kamenicu iz sela Jaglići, Adila Hurića iz okoline Vlasenica. Kasnije su doveli još zarobljenika, Huseina Ćohadarevića, Muju Musića iz Pijuka kod Vlasenice, Vehbiju Tihića iz Skelana. Mene su maltretirali, ali me nisu tukli u vrijeme boravka u zatvoru. Bili smo zajedno do 29. septembra, a onda poslije moga povratka sa previjanja nisam nikoga zatekao u zatvoru.

16. novembra prebačen sam u Knežinu kod Sokoca. Tamo sam ponovo sreo one što su sa mnom bili u Sušici. U Knežini sam upoznao i nove zarobljenike: Ismeta Malkića, Ibru Suljića i Džemala iz Kasabe. U podrumu pošte u Knežini proveo sam 135 dana. Bila je voda i vlaga na sve strane. Odvodili su nas na teške fizičke poslove, sječu drva, kopanje rovova i tranšea i sl.

27. marta 1995. godine prebačen sam sa ostalim zarobljenicima do Vlasenice. Tu su ostavili Džemala iz Kasabe, a nas su odvezli u logor Batkovići kod Bijeljine.

U Batkovićima sam radio najteže poslove do 29. septembra 1995. godine kada sam razmijenjen u Šatorovićima. Poslije 13 mjeseci provedenih u logoru, kao da sam se ponovo rodio. Sastao sam se sa ženom i kćerkama u Banovićima. Danas živim u Vogošći i stalno mislim o mezarima moja dva sina i kćerke Šefike, Jusufa i Zehte, koji su ostali u našem rodnom selu. Želim da odem i vidim mezare moje djece, pa makar odmah umro na licu mjesta".

Tragovi zločina

Izjava 47

M. S. iz sela Sjedače, opština Srebrenica. Bio logoraš u logoru Šljivovica u Srbiji.

"Sjedače, moje rodno selo nalazi se na obali vještačkog hidroakumulacionog jezera Perućac - Bajina Bašta. Tri-četiri kilometra je udaljeno od hidrocentrale, na granici sa Srbijom tj. Jugoslavijom. U proljeće 1992. godine srbijanska vojska je na planini Tara i Zvijezda postavila tešku artiljeriju, topove, tenkove, haubice i VBR-ove, kojima su tukli po selima srebreničke opštine uz Drinu, ali i po dubini bosanske teritorije i po samoj Srebrenici.

Od aprila 1992. godine kada je počeo rat u tom kraju, bilo je svakodnevno granatiranje naših sela u kojim su ginuli civili, žene i djeca. Kuće su rušene, pa je narod morao živjeti po potocima u zemunicama. Pošto nisu uspjeli artiljerijom istjerati narod iz tih sela, krenuli su sa vojskom i tenkovima u Bosnu. Srbijansko jugoslovenska vojska prešla je preko brane Perućac u Bosnu 20. marta 1993. godine i istjerala narod iz sela, a sela popalila. Mi smo morali pobjeći u Srebrenicu. Poslije mjesec dana došle su snage UN-a i Srebrenica je postala zaštićena i demilitarizovana zona pod zaštitom UN-a.

Od marta 1993. do jula 1995. godine život u enklavi Srebrenica bio je težak i pun patnje i neizvjesnosti. U julu 1995. godine narod Srebrenice bio je prepušten na milost i nemilost četnicima i srpsko-crnogorskom agresoru.

Sa nekoliko svojih prijatelja krenuo sam prema Žepi, koja je u to vrijeme bila slobodna. Međutim, 30. jula četnici su okupirali Žepu. Tada sam zarobljen i odveden u Srbiju. Kada smo zarobljeni bilo nam je rečeno da nas vode u Srbiju kako bi nas zaštitili od bosanskih Srba da nas ovi ne pobiju. Pomislili smo da ćemo biti na sigurnom.

Kada smo stigli u logor Šljivovica u Srbiji bili smo izloženi najtežem maltretiranju, zlostavljanju i tuči. Neke su tada odveli u drugi logor Mitrovo Polje u opštini Brus.

Spavali smo na golom betonu bez prostirke. Hrana je bila loša, a obroci oskudni, tako da smo padali u nesvijest od gladi i iscrpljenosti. Logorske vlasti su nam govorile da nam ne mogu dati više hrane, jer su pod sankcijama. Mada su MK CK i UNHCR dovlačili hranu za nas, ona je tokom noći odvožena iz logora. U grašku obarenom na samoj vodi kojeg smo redovno dobijali, bilo je dosta crva. Obroke smo dobijali jedanput na dan. Na kupanju su nam puštali studenu vodu i prije nego što bi saprali sapunicu, voda je zatvarana. Gotovo smo svi imali uši i buhe. Najteže od svega je bilo kada su nas tjerali na seksualne radnje. To smo morali činiti pod prijetnjom batina, a čuvari i stražari bi to gledali i smijali se. Također, morali smo se tući međusobno, ako bi to odbili, dobijali bi batine od čuvara.

Pored toga morali smo pjevati srpske pjesme, uzvikivati parole, "Živio Slobodan Milošević!", psovati Aliju Izetbegovića, zavijati i lajati kao životinje i slične stvari. U logoru mi je ozlijeđena kičma od silnog zlostavljanja, tako da danas imam status logorskog invalida. Nisu svi Srbi prema nama loše postupali. Neki su izbjegavali da nas maltretiraju i zlostavljaju, zato su ih smjenjivali ili su morali plaćati novčane kazne za odbijanje poslušnosti komandantu logora.

Razmijenjen sam 10. aprila 1996. godine sa većim brojem logoraša. To je bilo moje ponovno rođenje".

Izjava 48

S. S. iz sela Zabojna, opština Srebrenica, rođena 1969. godine. Udata u Voljavicu, opština Bratunac. Poslije pada Srebrenice nestao joj je suprug i dva brata.

"U februaru 1991. godine dobila sam sina. Dijete je rođeno prije vremena u sedmom mjesecu pa je jedno vrijeme moralo biti u inkubatoru. Bili smo sretni zbog rođenja djeteta, ali smo i strahovali za njegovo zdravlje. Poslije desetak mjeseci naše briga je povećana, jer naš sin Meldan nije mogao hodati. Kad smo mislili da ga ponovo vodimo na ispitivanja, u Bosni je počeo rat. Svi putevi iz Bratunca su bili zatvoreni. Počelo je hapšenje i ubijanje ljudi, tako da smo i mi morali da se sklanjamo u šumu. Pošto su četnici zapalili Voljavicu mi smo odlučili da krenemo prema slobodnoj teritoriji Srebrenice. Put je bio dug i težak, a sina sam hranila komadom hljeba kojeg sam imala u torbi. Došli smo u selo Stožersko, opština Srebrenica i tu provodimo dvanaest dana, a onda nastavljamo put prema Srebrenici. Uz dosta sreće, izbjegli smo jednu četničku zasjedu.

U Srebrenici je padala kiša, a ja sam mislila da se nalazim u nekom nepoznatom gradu. Kuće su popaljene, radnje opljačkane, a grad je bio pust, bez svojih stanovnika. Krenuli smo dalje prema Zabojnoj, mom rodnom selu. Strahovala sam hoću li zateći žive moje roditelje, braću i snahe. Stigli smo do kuće i sve ih zatekli žive i zdrave.

Moja bol za sinom postojala je sve jača. Suprug Mirsad je krio od mene svoju tugu, ali ni on nije mogao noćima spavati.

Kada su počeli napadi na slobodnu teritoriju moj suprug i braća su se, i ako bez oružja, uključili u odbranu od agresije. Uskoro je počela vladati glad. Moralo se po više dana ići u potragu za malo kukuruza. Ja sam sa suprugom odlučila da se preselim u Srebrenicu, kako bi nam bilo bliže ići u potragu za hranom. Jednog dana Mirsad je odlučio krenuti po hranu u našu kuću u Voljavicu, koja je bila pod četničkom kontrolom. To nam je bio jedini izlaz da preživimo. Hrabrio me i tješio da će biti sve u redu, ali je ipak rekao:

- "Sabera, ako se meni nešto desi, molim te, čuvaj nam sina"!

Te noći nisam zaspala od straha i brige. Kad se ujutro Mirsad pojavio ja i Meldan smo bili presretni. Meldan je ljubio oca i gladio ga svojim rukicama po kosi, govoreći mu: - "Miko, Miko".

Ni poslije dvije i po godine Meldan nije mogao hodati, ni pravilno govoriti. Na putu do naših sela uz Drinu, četnici su postavljali zasjede, tako da bi svaki put po nekoliko ljudi i žena poginulo u potrazi za hranom.

- "Idem još večeras i neću više", rekao mi je Mirsad kad je krenuo jedne večeri po hranu. Ponio je komad kukuruznog hljeba i krenuo. Te su noći s njim krenula još trojica. Slutila sam da se možda neće vratiti. Kao luda sam hodala po sobi i drhtala predosjećajući da će mu se nešto desiti. Te večeri je bila jaka mjesečina. Pred zoru sam vidjela jednog dječaka koji je tražio pomoć, jer je, kako je rekao, nastradala jedna grupa ljudi koja je išla po hranu. Iz grla mi se oteo jak vrisak koji je probudio i mog sina. Narod se okupio da me utješi, ali za mene utjehe nije bilo, dok ne saznam šta je bilo sa Mirsadom. Potrčala sam prema bolnici. Iz kamiona su iznijeli jednog muškarca. Vidjela sam da je to moj Mirsad.

Bio je izranjavan po rukama i nogama od gelera granata i nije mogao pričati od iscrpljenosti. Gledajući njegove rane ja sam se onesvjestila. Poslije mjesec dana pušten je kući iz bolnice.

Čim se ponovo oporavio krenuo je na liniju za odbranu Srebrenice. Meni je rekao da se vratim na selo kod svojih. Toga dana je padao snijeg. Sklanjajući se od granata uspjela sam se sa djetetom u naručju, probiti do Zabojne. Tih dana bile su velike borbe oko Srebrenice. Najviše granata je padalo na predio gdje je bio moj Mirsad.

Ponovo sam imala osjećaj da će se Mirsadu nešto desiti i odlučila sam krenuti u grad. Na vratima me sreo brat. Kad sam ga vidjela, znala sam da nešto nije u redu. Iako je bio veliki snijeg ja sam otrčala prema Srebrenici.

U blizini bolnice osjetila sam malaksalost, noge su mi klecale. Bilo je puno naroda koji je trčao na sve strane. Kada sam ušla u bolnicu ugledala sam krvave pantolone moga Mirsada i počela sam ga dozivati. Tako sam uletila u operacionu salu gdje je Mirsad ležao na nosilima i samo očima davao znakove života. Pala sam preko njega. Njemu su takođe potekle suze. Htio je nešto reći, ali nije mogao. Molila sam Boga da mi Mirsad preživi.

Poslije tri sata iznijeli su ga iz operacione sale. Ovoga puta bio je teže ranjen i ja sam oko sebe čula komentare da neće preživjeti. Prišla sam mu, a on mi je rekao:

- "Ovo neću moći preživjeti, donesi mi sina, da ga još jednom vidim i čujem kako me zove - Miko".

Trećeg dana, kada je prestalo granatiranje, moj brat je donio Meldana u bolnicu. Par sati se nije odvajao od svoga Mike. Dvadeset večeri nisam spavala, bdijući nad Mirsadom. Dani i noći su bili kao godina. Ipak, Mirsad se postepeno oporavljao i ustao je uz pomoć štaka. Tih dana je i UNPROFOR ušao u Srebrenicu. Pošto se smirila situacija u Srebrenici počela je stizati pošta preko Crvenog krsta i tada smo saznali da se Mirsadovi roditelji nalaze u Kladnju, sestra u Sarajevu, a moja sestra u Tuzli. Pokušali smo da nađemo doktore koji će pomoći našem djetetu ili da ja izađem iz enklave, ali bez novca nismo ništa mogli ostvariti.

Došao je i taj kobni dan pada Srebrenice. Pucnjava i granate su odjekivali sa svih strana. Sa sela su došli moji roditelji, snahe i djeca, tako da nas je trideset bilo u našoj sobi u Srebrenici. Kasnije su se pojavila i moja dva brata, ali su ubrzo krenuli preko šume. Mirsad nije znao šta da radi. Cijelu noć smo proveli u hodniku, tješeći jedno drugo. Ujutro sam Mirsadu spremila ruksak. Rastali smo se na stubištu zgrade. Mirsad je posljednji put poljubio sina i rekao:

- "Ne zaboravi svoga Miku"! Otišao je gušeći se u suzama.

Četnici su već bili ušli u gornji dio grada i mi smo se pakovali za put prema Potočarima. Majka i otac su mi pomagali da nosim sina. Kolona je bila duga kilometrima. UNPROFOR-ci su nas smjestili u

Fabriku akumulatora. Bili smo u hali bez prozora i vrata na betonu i u vodi. Nekoliko UNPROFOR-aca je bilo s puškama, ali su se ubrzo izgubili. Tada je u meni zavladao neki strah jer sam vidjela da smo prepušteni u ruke četnika. Strahovala sam za oca i nas tri smo ga pokušavale sakriti i zakloniti. Kada su nas sutradan obavjestili da će četnici ući u fabriku ljudi su počeli drhtati i mijenjati boju na licu. Počeli su izvoditi ljude, pa ih vraćati, a mnoge nisu ni vratili. Primjetila sam da su neki od tih ljudi preko noći ubijeni.

Četvrtog dana poveli su nas prema autobusima i tada sam primijetila da su na lijevu stranu odvajali muškarce. Moj babo je imao sreće da ga nisu ostavili u Potočarima. U našem autobusu su bila samo tri muškarca. U Kravici su autobusi zaustavljani i tu sam vidjela grupu naših zarobljenika kako prolaze cestom. Strahovala sam da ne prepoznam Mirsada ili svoju braću. Ali nisam nikoga prepoznala.

Od Tišće do Kladnja smo pješačili do kasno uveče. Oko jedan i trideset smo preveženi na aerodrom Dubrave gdje provodimo noć na pisti, a kasnije dvije noći pod šatorom. Sestra je došla po mene i od tada sam živjela kod nje. Tražila sam pomoć za sina, tako da je u Tuzli izvršena jedna operacija. Poslije toga se počeo oslanjati na pete, ali je i dalje imao jak spazam koljena. Vodila sam ga u banje, ali bez većeg uspjeha. Meldan je jako razuman i mnogo pati što ne može da hoda kao druga djeca, a pored toga, u njemu je velika tuga i bol za ocem.

U mojim mislima su stalno Mirsad i moja braća koji su nestali. Nada je jedino što u nama živi. Meldan spava sa slikom svoga Mike i često se budi noću i počne plakati pitajući me zašto je Mirsad nestao. Svjesni smo da su hiljade naših ljudi ubijeni i da ima vrlo malo preživjelih, ali ja nikad ne mogu pomisliti da supruga i braće više neću vidjeti. Meldanu je šest godina, a on još uvijek ne hoda".

Izjava 49

S. S. iz Voljavice. Udata u Srebrenici i cijelo vrijeme rata bila u Srebrenici.

"U julu 1995. godine, opkoljeni smo od četnika. Ofanziva na Srebrenicu je počela 5. jula, rano ujutro, kada su granate zasule grad. Nisam mogla vjerovati da se to opet dešava poslije sve patnje koju smo preživjeli. Cijeli dan su padale granate, a onda se predveče čulo i fijukanje metaka oko kuće. Narod je počeo bježati u sjeverni dio grada, jer su četnici napadali Petriču, dio grada u kojem sam i ja stanovala. Ja sam sa sestrom takođe bježala prema sjeveru, ali smo se preko dana vraćale kući. Nosila sam sa sobom svoju trinaestogodišnju kćerku izlažući je naporu i teškoćama.

Supruga sam srela trećeg dana od početka ofanzive, bio je očajan zbog situacije i rekao mi je:

"Sadika, čuvaj kćerku, daj bože da Srebrenica ne padne". Onda je počeo plakati.

Napetost i neizvjesnost su potrajali još tri dana. Ja sam se sklonila u drugi dio grada. Pet dana smo bježali iz kuće i vraćali se, tako da više nisam znala šta da radim. Kad je osvanuo 11. juli, četnici su već ušli u dio grada u kojem sam stanovala. Sa mnom su bili suprug, sestra, zet i njihova beba. Nismo imali hrane za djecu, pa je moj suprug odlučio krenuti po mlijeko. To je bio naš posljednji susret i rastanak. Oko 13 sati, ispod prozora nas je počeo dozivati zetov brat. Bio je preplašen i

govorio je, četnici su u gradu. Pokupili smo djecu i u panici krenuli iz stana. Zet je bio invalid i brat ga je nosio. Ja sam razmišljala o suprugu koji se nije vratio.

Išli smo u koloni prema bazi UN-a. Zemlja se tresla od detonacija granata. Naišao je kamion iz bolnice sa ranjenicima, na njega su se uspjeli popeti moja sestra i zet sa malom bebom. Na kamionu mi je bio i ranjeni brat. Ja sam nastavila dalje pješice prema Potočarima, posrtala sam, padala i opet se podizala, nastavljajući put. Vojnici UN-a su sjedili u transporterima i nijemo posmatrali našu golgotu.

Došla sam do Fabrike za pocinčavanje (Cinkare). Vojnici UN-a su bili u kratkim pantolonama i meni su izgledali kao drogirani, jer su prihvatali sve što bi im četnici tražili. Granatiranje i fijukanje metaka još više nas je plašilo. Te večeri nisam mogla zaspati. Primijetila sam da su četnici kamionima vukli opljačkanu robu i stvari iz Srebrenice.

Sutradan, oko 14 sati, došli su četnici iz Bratunca i zapalili selo Gostilj. Vrištali su kao psi i radovali se našoj tragediji. Mnoge su žene padale u nesvijest od straha, umora, gladi i vrućine. Pošla sam nasuti vode i tada sam srela Zorana (Kokaru). Premrla sam od straha šta će se dogoditi. Međutim, samo me pozdravio i otišao. Predveče su u fabriku ušli Nešo, moj nekadašnji komšija i još dva četnika, izveli su dvadesetak muškaraca različite dobi i odveli ih. Te ljude nikada više nisam vidjela. Iza ograde sam primijetila profesora Momira Nikolića kako šeta s Ratkom Mladićem. Pored njih sam još vidjela desetak poznatih osoba od prije rata. Strahovala sam za brata, koji je bio među ranjenicima u Fabrici akumulatora da ga ne prepoznaju, a onda bi se moglo desiti ono najgore.

Prišao mi je Bato i pitao me gdje mi je suprug. Ja sam odgovorila da je u Tuzli. Otišao je i pozvao D. R, koji mi je rekao, da mi je bolje da što prije odem iz Potočara. Ja sam i dalje mislila da će nam svijet pomoći i ponovo nas vratiti u Srebrenicu.

Sutradan su mi rekli da me traže četnici. Noge su mi klecale i strah me obuzeo. Došao je D. i rekao mi da idem i čuvam dijete.

Pohvatali smo 1500 vaših ljudi u Konjević-Polju i niko vam živ neće izaći iz šume, rekao je. Ja sam ostala bez daha, ali mu ipak nisam povjerovala. Počela sam plakati, misleći o mojoj braći, ocu i suprugu. Najednom, počela je vriska, a jedan čovjek je vikao, objesi mi se sin

od sedamnaest godina. Pritrčali smo, ali je bilo kasno. Dječko je već visio na drvetu.

Ja i sestra s djecom, krenule smo prema autobusima i kamionima. Ratko Mladić je držao govor i bacio djeci čokolade i hljeb, dok su ga snimale kamere. Četnici su odvajali muškarce i djecu stariju od 11 godina. Ako bi neko i prošao, trčali su za njim i vikali - Konju, majmune... vraćaj se ovamo!

Popela sam se posljednja na kamion i krenuli smo prema Bratuncu. Tu su nas gađali kamenjem i psovali nam majku. Vozač je izašao iz kamiona, a jedan četnik ga pita:

- Brate Mišo, kako prolazite sa UN-om u Potočarima?

- Igramo se ko mačke i miša, odgovorio mu je vozač.

Došli smo u Sandiće. Tu je na livadi bilo puno naših zarobljenih muškaraca. Nisam mogla nikoga prepoznati. Onda je naišla kolona naših ljudi. Bili su bosi i pocijepani, gledali su u kamion kao da očekuju pomoć. Vidjela sam moga rođaka. Gledao je u mene i taj mi se očajnički pogled usadio duboko u sjećanje i danas ga imam pred očima. U Kravici je prišao jedan četnik i tražio od nas novac i zlato. Prijetio je da će nas poklati ako mu nešto ne budemo dali. Pomišljala sam, ako budem vidjela braću ili supruga baciću se s kamiona zajedno s kćerkom.

Prvi zalogaji nakon golgote

Kada smo stigli u Tišću, počela je padati kiša. Imali smo još tri kilometra da pješačimo do slobodne teritorije. Tu sam se onesvijestila, a beba je dobila udarac u glavu prilikom mog pada. Kad sam došla svijesti, bila sam sva mokra i iscrpljena. Uspjela sam preći do Kladnja, a kasnije na aerodrom Dubrave. Poslije sam otišla kod sestre u Banoviće. Provodila sam teške dane i noći u iščekivanju mojih najmilijih. Mlađi brat je došao kroz šumu, a otac poslije dvanaest dana lutanja šumom. Ranjeni brat je razmijenjen poslije boravka u logoru, a došao je i najstariji brat. Mog supruga još uvijek nema, a ja živim u nadi da će i on doći".

Izjava 50

S. H. iz Srebrenice, rođen 1964. godine.

"Po izbijanju agresije na BiH uključio sam se u odbranu domovine. I ako sam srčani bolesnik od prvih dana sam učestvovao u borbi za odbranu BiH i mog naroda. Nisam štedio svoj život učestvujući u akcijama.

Jedan od najtežih trenutaka u mom životu bio je 12. juli 1992. godine kada je na Zalazju poginuo moj najbolji prijatelj i rođak M. K. Tada sam dobio novu snagu za borbu protiv četnika. U silnim borbama za odbranu Srebrenice poginulo je još nekoliko mojih prijatelja. H. A. 7. januara 1993. godine u Kravici, a kasnije 16. januara 1993. godine u bitkama za oslobađanje Jezera ginu moja tri prijatelja: Mijač, Mirza i Nurijica, dok ih je desetak ranjeno. Tada se u nama javio prkos i inat. Pet dana i noći zajedno s našim komandantom vodili smo teške borbe za oslobađanje Jezera. Bilo mi je jako teško oprostiti se od mojih prijatelja. Njihova sahrana je obavljena dok smo bili u borbama na Jezeru. Poslije tih događaja nisam razmišljao o mom životu. Izgubio sam gotovo sve prijatelje i bilo mi svejedno šta će se sa mnom desiti. U martu 1993. godine bivam teško ranjen na pet mjesta. Ponuđena mi je evakuacija iz Srebrenice, ali ja sam odlučio da ostanem uz svoju porodicu u rodnom gradu do kraja. I danas imam posljedice od tog ranjavanja, geler u glavi i nozi.

U julu 1995. godine Srebrenicu su predali na milost i nemilost agresoru. Pošto smo bili razoružani, Srebrenicu nismo mogli braniti.

Oprostio sam se od oca, majke, nene i ostale rodbine i krenuo preko šume za Tuzlu. Nisam ni slutio da će mi taj rastanak s ocem biti i posljednji.

Put ka Tuzli je bio težak i neopisiv. Kao srčani bolesnik nisam vjerovao da ću preživjeti dugo pješačenje. Mislio sam samo na svoja dva brata, amidžu i ostalu familiju. Znao sam da četnicima ne smijem pasti živ u ruke. Usput sam vidio na hiljade mrtvih i ranjenih poznanika, komšija, prijatelja...

Mnogi su tražili pomoć od mene, a ja sam pomagao koliko sam mogao. Bio sam iscrpljen od gladi, žeđi i umora. 11 dana nisam ništa jeo, osim voća i gljiva koje bi našao na putu.

24. jula u grupi sa 22 čovjeka našao sam se u okruženju. Oko 22 sata naveče pokušali smo se probiti iz obruča, ali nismo uspjeli. Jedan momak nam je poginuo, a jedan je ranjen. Poginulog momka smo zatrpali lišćem u šumi, a ranjenika smo uspjeli izvući i ukazali mu pomoć. Sutradan nam se pridružila još jedna grupa ljudi. Bilo nas je ukupno oko 80. Ponovo smo naišli na četničke rovove, ali smo se nekako uspjeli probiti do slobodne teritorije. Tu nam je poginulo 8 ljudi, a imali smo 4 ranjena, koja smo izvukli na slobodnu teritoriju Nezuka. Bio je to najsrećniji trenutak za mene. Plakao sam od radosti, kad sam došao na slobodnu teritoriju. Međutim, ubrzo sam saznao da mi dva brata, amidža i druga rodbina nisu došli do slobodne teritorije. Od tada se nisam radovao ni svome životu. Dvadeset prvi dan od pada Srebrenice stigao mi je najmlađi brat, koji je bio i ranjen. Trideset osmi dan stigao je i drugi brat. Otac i druga rodbina nisu još uvijek došli".

Izjava 51

Dž. M. iz Bratunca, rođena 1938. godine. Udata u Srebrenicu, gdje je živjela do pada Srebrenice 1995. godine.

"Stanovala sam na brdu Bojna iznad Srebrenice. Stalno smo bili izloženi granatiranju i bombardovanju iz aviona, koji su polijetali iz Srbije. Teško smo živjeli, bez hrane i prave zaštite.

Dva dana prije pada Srebrenice ranjeni su mi jetrva i djeverić od granate. Ukazana im je prva pomoć i jetrva se vratila kući, a djeverić Zikret Mustafić je ostao u bolnici. Leđa su mi bila sva izranjavana.

Kada smo vidjeli da Srebrenica neće moći biti odbranjena krenuli smo prema bazi UNPROFOR-a. Mnogi su se opraštali od svojih najmilijih, sluteći da se više nikada neće sresti. Sa svojim sinom Medom nisam se ni pozdravila kada je krenuo. Mislila sam da ga više nikada neću vidjeti.

U Potočarima sam bila u velikoj sali Fabrike akumulatora sa hiljadama drugih osoba. Četnici su ujutro, sljedećeg dana, došli u fabriku i popisali muškarce. Trećeg dana, naveče, evakuisana sam u jednom od zadnjih konvoja. Kod autobusa sam prepoznala mog komšiju Avdiju Mehmedovića s Bojne kojeg su četnici odvojili iz grupe civila. Autobus je bio pun žena i djece.

U Konjević-Polju, u autobusu su ubacili još dvoje djece. Tada je ušao jedan četnik, opasan redenicima preko prsa, s nožem u ruci i tražio je novac. Zaprijetio je da će pretresati svakoga ko mu ne bude

dao pare i onda će odsjecati grudi, a onda komad po komad tijela. Svi koji su imali para, dali su. Onda je on tražio da izađe jedna djevojka i ponovo je prijetio. U autobusu nije bilo djevojaka, nego sve žene s djecom i starije osobe. To mu je jedna žena i rekla i on je izašao.

Vidjela sam dosta, na stotine, naših zarobljenih muškaraca kako ih četnici vode prema Bratuncu. Strepila sam, gledajući ih, da ne poznam među njima i svoga sina.

Od Tišće do Kladnja smo se namučili u pješačenju, jer smo bili gladni, žedni, umorni i uplašeni. Na putu je ležalo dosta naših iznemoglih žena i starijih muškaraca, koji nisu mogli dalje da idu. Dolaskom u Kladanj, odmorili smo se i onda smo evakuisani na aerodrom Dubrave, gdje smo prenoćili napolju. Kasnije smo raspoređeni u kolektivne smještaje. Sedmog dana od pada Srebrenice u bolnici u Tojšićima našla sam se sa svojim sinom. Preživio je "put smrti" i za mene i njega to je bilo novo rođenje.

Pet mjeseci sam provela u kolektivnom smještaju, a onda sam živjela jedno vrijeme u Đurđeviku. Danas živim u Vogošći sa dvije kćerke i četvoro unučadi".

Izjava 52

K. S. rođen 1977. godine u Bratuncu, gdje je pohađao Osnovnu školu. Kao učenika rat ga je zatekao u selu Osmače, opština Srebrenica. Ratne dane provodi u Srebrenici sa ocem, majkom i dvije sestre. U ratu ostao bez oca i mnogo članova bliže familije. Ne želi da se prisjeća teških ratnih dana.

"Sa mnogo muškaraca iz Srebrenice sam krenuo preko šume u Tuzlu. Bila je noć, ali smo do jutra došli do sela Kamenice, gdje smo odmarali do mraka, ustvari do četničke zasjede. Bili su u bijelim uniformama, imali su puške iz kojih su pucali po nama. Pobjegao sam ali su mi tu ostali otac i amidža.

Nismo znali gdje bježimo, ali jedan čovjek iz tog kraja nam je rekao da ne idemo kuda smo pošli, jer je to put za Kravicu. Bilo nas je oko desetak, malo smo sačekali i vratili se na isto mjesto. Sakrio sam se za jedan brežuljak. Čuo se još po neki pucanj. Jedan momčić od 18 godina je vikao da mu je poginuo brat i povikao: "Evo četnika"! i počeo bježati. Četnici su ga stigli i uhvatili za ruke i odvukli prema Kravici. U tom momentu je naišao jedan naš čovjek i pitao me: - ko sam? Kad je čuo odgovor, krenuli smo skupa. Vidio sam dosta mrtvih i ranjenih koji su molili da ih ubijem da se ne muče. Bio je mrak i nisam ih mogao poznati. Počeo sam dozivati oca imenom i tako ga našao.

Sa njim je bilo još nekih ljudi iz Osmača, kao i Dahmo Krdžić. Previli smo ranjene. Pored truhlog drveta našli smo mrtvog Hukić

Gaibiju. Krenuli smo dalje i naišli na čovjeka rasječenog trupa, a glave nigdje nije bilo. Tu smo prenoćili, a ujutro smo krenuli da pređemo asfalt. Putem pored potoka bilo je dosta naših mrtvih i ranjenih ljudi. Četnici su blokirali put preko asfalta i granatirali selo Pobuđe. Četnici su pozivali na predaju, govoreći da će nas razmjeniti za svoje u Sarajevu. Ležali smo u paprati na livadi i nismo se smjeli mrdati da nas ne primjete. Dok smo tu bili skriveni, gledali smo naše kad se predaju četnicima; iste tjerali u kamione i nekuda vozili.

Mi smo riješili da se predamo. Morali smo preći preko mosta i nosili smo Sabita Krdžića. Četnici su od nas tražili pare, ili će nas pobiti, ako im ne damo. Odveli su nas na jednu livadu, tu je bilo još našeg naroda. Četnik zv. Žare nas je provocirao. Neki od naših su tražili vodu, koju su donosili naši dječaci i kad više nisu mogli, ja sam se javio da je donosim za zarobljenike. Tako sam donio 2 do 3 puta vode, a bila je udaljena oko 100 metara od te livade gdje su bili naši zarobljenici. Pošto je sa mnom bio i moj otac pitao sam oca hoće li i on vode. On je oborio glavu i rekao mi je šapatom da ne čuju četnici, da mi se i amidža predao. Pogledao sam i vidio ga u košulji i farmericama. To je bio zadnji put da sam ga vidio. Opet sam krenuo na vodu, za mnom su došla dva četnika iz Zvornika, neka specijalna policija sa automatskim puškama. Sa mnom je bio i moj rođak (maloljetnik). Jedan od njih dvojice nam je rekao da će nas pobiti a drugi mu je opsovao boga i rekao mu da nas pusti.

- "Vidiš da su to djeca".

Moj rođak je od njih tražio da nam daju da jedemo. Četnik je otišao i donio jednu veknu hljeba i konzervu. Od straha nismo smjeli puno jesti. Za kratko vrijeme naišli su autobusi sa našim narodom iz Potočara. Zaustavili su autobus i nas četvoricu maloljetnika ubacili u autobus. Ja sam od nas četvorice bio najveći. Prvo su njih trojica ušli, a ja sam čekao i meni je četnik rekao da uđem u autobus. Bio sam presrećan.

Tako sam došao do Tišće i po izlasku iz autobusa četnički vojnici su mi psovali majku i onoga ko me je pustio. Ja sam samo sageo glavu i gledao u zemlju i tako idući došao do trojice četnika. Pitali su me:

- "Gdje ću", odgovorio sam: - "Sa ovim narodom".

- "Odakle si?"

Rekao sam da sam iz Srebrenice, a četnik mi je opsovao majku, pitajući me:

- “Iz kojeg si sela?” Odgovorio sam: - “Iz Osmača”.

- “Čiji si sin?” Odgovorio sam: -”Sejadov”.

Taj četnik mi je bio komšija. To je sve bilo 13. 07. 1995. godine i tako sam od strane četnika zaustavljan, ispitivan, a bogami sam dobio i po neku batinu, ali sam ipak uspio preći na slobodnu teritoriju.

Danas živim u naselju Špionica i učenik sam trećeg razreda mašinske škole. Otac i amidža mi nikad nisu došli na slobodnu teritoriju”.

Izjava 53

A. H. rođen u Kutuzeru, opština Srebrenica i tu je živio sve do pada Srebrenice tj. do 11. jula 1995. godine.

"U koloni koja je tražila spas putem kroz šumu nalazio sam se i ja. Bio sam na njenom začelju. Zasjeda je prekinula kolonu i od tada počinje masovno ubijanje nenaoružanih ljudi. Sve se to dešavalo ispred mene, a kada sam kasnije morao proći preko mjesta gdje se desio masakr vidio sam desetine izmasakriranih ljudi koje nisam mogao ni prepoznati. Morali smo gaziti po njihovim tijelima da prođemo dalje. Strah nas je napuštao, ali nismo imali ni neke hrabrosti, samo ravnodušnost i želja da preživimo.

U prvim večernjim satima uz gromoglasnu eksploziju počinje padati drveće na izmorenu kolonu ljudi. Jedno je drvo palo u mojoj blizini i grana me okrznula po lijevoj ruci. Istovremeno počinje paljba sa svih strana i iz svih oružja po nama. Pao sam na zemlju i očekivao sam svoj metak, ali hvala Bogu, nisam ga dobio. Kad sam ustao i pogledao oko sebe, na sto metara okolo nije bilo žive duše.

Na uzvišenju Kameničkog brda čula se buka, a onda sam razumio dozivanje: Mujo, Haso, Alija, Ibro!... Krenuo sam u tom pravcu stajući usput na mrtve ljude. Pomišljao sam da je to samo san, a bila je java. Nisam znao za svoje sinove, braću i ostalu familiju, da li su živi ili mrtvi. Ostao sam sam. Po glavi su mi se motale nerazumljive misli, da

li je uopće moguće da za 20 minuta nestane toliko ljudskih života, da toliko djece ostane siročadi, a žena udovica?

Ranjenike su iznosili na brdo i morali smo pričekati da se svi okupimo. Nismo ni primijetili da je među nas ušla grupa četnika u bijelim majicama i crnim kožnim jaknama. Bacali su među nas otrove. Poslije našeg polaska otrovi su počeli djelovati, a uslijedila je opet paljba po nama. Pucnjava je trajala oko dva sata. Kad sam se podigao iz svog skloništa vidio sam da je poljana prepuna mrtvih. Nekoliko ljudi je prevrtalo leševe, tražeći svoje bližnje. Bila je mjesečina, tako da se sve jasno moglo vidjeti. Iz šume su na poljanu ušli četnici i počeli ubijati ranjene. Puzeći preko mrtvih tijela krenuo sam dalje. Put me vodio preko Pobuđa, Konjević-Polja, Udrča, Glodi i dalje. Stalno sam nailazio na tijela nastradalih i mislio sam da je "izginula cijela moja Srebrenica"!

Na putu nisam imao hrane, čak ni vode. Desetak dana sam gladovao, lutajući kroz šumu. Odlučio sam se vratiti nazad prema Žepi, udaljenoj pedesetak kilometara. Ponovo sam morao proći sva mjesta užasa i smrti. Sreo sam jednu grupu ljudi od kojih sam čuo da na Udrču, Pobuđu u Sućeskoj i Žepi ima naših ljudi. Pri prolasku preko Kameničkog brda vidio sam šta se tu desilo. Procijenio sam da je stradalo oko hiljadu ljudi. Najviše oko Buljima, oko 400, a u potocima iznad Kravice izbrojao sam dvadeset leševa. Tako se sam uspjevam probiti do Sućeske, mog rodnog sela. Tamo sam vidio ljude koji su gotovo podivljali od bijesa za svojim pobijenim rođacima, prijateljima, saborcima. Nisam im se ni javljao. Odmorio sam se dan-dva, najeo suhih šljiva i pekmeza i produžio prema Žepi. Mada je Žepa bila pred padom, ljudi su bili gostoljubivi i mirni. Dobio sam informaciju da mi je stariji sin na Stubliću, što me jako obradovalo. Međutim, nisam ga vidio, jer je Žepa ubrzo pala. Krenuo sam nazad u Sućesku i moje selo Kutuzero.

Iskopao sam sebi zemunicu na pogodnom mjestu, odakle sam mogao posmatrati širu okolinu Jadra. Hranu sam sakupljao po noći i donosio je u zemunicu. Posmatrao sam kako četnici odvoze stvari, građu i stoku iz sela, a zatim ih pale. Prolazili su dani i sedmice i tako se navrši mjesec dana kako sam ostao sam u divljini. Zarastao sam u bradu i kosu, tako da sam ličio na pravog divljaka.

Pronašao sam jednog dana pčelinji med i vreću pšenice. To je bila prava gozba u odnosu na hranu koju sam prije jeo: korijenje,

puževe, ptice i sl. Onda se desilo pravo čudo - pojavio mi se sin, sav iscrpljen i na izmaku snage. Imao sam problema da mu dokažem ko sam, ali na kraju sam uspio. Vratio sam mu vjeru u život i dalje preživljavanje smo nastavili skupa. U vodenici smo samljeli pšenicu koja nam je koristila desetak dana. Pronašli smo vreću hibridnog kukuruza, ali ga nismo uspjeli samljeti, jer su četnici spalili vodenicu i usmrtili 12 ljudi kod vodenice. Kasnije smo pronašli drugu vodenicu. Mada je bilo opasno boraviti i u njoj, uspjeli smo za sat vremena samljeti žito i dobiti brašno za ishranu. Miješali smo ga s medom i pravili "bosansku puru".

Prošao je i drugi mjesec našeg boravka u šumi i mi smo počeli praviti planove za put prema Kladnju. Spakovali smo hranu i krenuli preko Radave i Kupusne. Na putu smo ostali bez hrane, duhana, odjeće, ali smo uspjeli pronaći grupu ljudi koja je također išla u istom pravcu. Došli smo nadomak slobodne teritorije. Moj sin je uspio preći, a ja sam ostao. Na tom dijelu bilo je oko 200 leševa u fazi raspadanja. U slijedeće svitanje izbjegavajući minska polja i ja sam se uspio kroz "Kanjon smrti" probiti na slobodnu teritoriju".

Izjava 54

Ć. C. rođen 1969. godine u Brezovoj Njivi, opština Srebrenica. Živio u selu Zapolje, opštine Bratunac.

"Studirao sam mašinstvo u Sarajevu i te 1992. godine bio sam student treće godine. 3. aprila 1992. godine odlazim na Bajram roditeljima u Zalužje. Već 5. aprila 1992. godine u Sarajevu počinje rat, tako da ja ostajem u svom zavičaju. Nisam ni slutio da ću pet godina morati čekati da ponovo dođem na fakultet u Sarajevu. U maju 1992. godine uključio sam se u odbranu zemlje.

2. jula 1992. godine bivam ranjen u predjelu glave i ruke od posljedica granatiranja naših linija odbrane. Tada je poginuo moj dobar prijatelj Smajo Mehmedović iz Voljavice i još trojica saboraca.

Život u Srebrenici je bio težak, glad i neimaština su harali. Išao sam po hranu na udaljenost 50 km od grada da bih donio 10 kg kukuruza. Nikada nisam bio siguran da li ću se živ vratiti iz tih avantura.

Najteži trenutak u ratu, u Srebrenici, bio je oproštaj od roditelja poslije pada Srebrenice. Oni su krenuli u Potočare, a ja preko šume u neizvjesnost. Na pravoj zasjedi u rejonu Buljima bivam teško ranjen u predjelu grudi i u lijevu nogu. Mislio sam da mi je došao kraj. Oko mene je bilo desetak mrtvih i isto toliko ranjenih. Prepoznao sam Edu, sina Keme Hajdarevića. Bio je mrtav. Uz pomoć prijatelja i rođaka skupio sam posljednje atome snage i krenuo dalje. Bol u grudima je bivao sve jači, iskašljavao sam krv. Desetak sati sam u takvom stanju

pješačio do iznad sela Kamenice u okolini Pobuđa. Tu je bio odmor, poslije kojeg se nisam mogao pomaknuti od bolova. Moji prijatelji su napravili nosila od ćebadi i ponijeli me prema čelu kolone gdje su bili ljekari. Napokon mi je ukazana prva pomoć.

Uslijedio je najteži napad četnika, praćen vatrom iz tenkova, VBR-ova, minobacača, praga itd. Stotine ljudi je poginulo ili je ranjeno. Moji prijatelji me i dalje nose, a ja dobijam groznicu i gubim svijest od bolova. Došao sam svijesti pred zoru 13. jula kada su me prenijeli preko Jadra između Konjević-Polja i Nove Kasabe. Kad sam vidio napaćene i iscrpljene moje prijatelje rekao sam im da me ostave i da spašavaju svoje živote. Mislio sam da je najgore prošlo, ali oni nisu ni pomišljali da me ostave. Ponijeli su me dalje, a ja sam se sav tresao od groznice. Sreli smo jednog čovjeka s konjem, pa su me popeli na konja i tako smo nastavili put do planine Udrč. Čovjek s konjem je otišao. Ja nisam smio leći, jer sam se bojao da neću moći ustati i krenuti dalje. Jedan momak, kojem ne znam imena, otišao je i donio mi vode da se osvježim. Mojih drugova, koji su me nosili, nisam više vidio. Oko 17 sati, poslije 5 do 6 sati odmora krećemo dalje. Ne znam ni sam kako sam hodao. Povremeno su me nosili ili sam se oslanjao na štap. Negdje oko Snagova bila je nova zasjeda, ali su naši ljudi nekako uspjeli rastjerati četnike. Počinje granatiranje. Granate su bile napunjene bojnim otrovima i ljudi oko mene su se počeli čudno ponašati. Vrištali su, plakali, pjevali, pjenili na usta.

Sutradan u rejonu oko Križevačkih njiva bila je velika oluja praćena gradom. Stariji ljudi su govorili da ovakvo nešto nikad nisu doživjeli. U noći između 15. i 16. jula nestao je moj rođak Mujo, koji me nosio veći dio puta. I on se čudno ponašao od dejstva otrova, pričao je nerazumljivo i poslije toga ga nisam više nikako vidio.

Ujutro 16. jula ponovo smo udarili na četničku zasjedu i to je trajalo do 14 sati. Takvu zasjedu i pucnjavu nisam nikada do tada vidio. Kasnije sam čuo da su na toj zasjedi poginuli Juso Cvrk i Ejub Golić. Nekako smo se uspjeli probiti i preći u rejon sela Nezuk.

U Tuzli sam se sreo sa bratom i drugim prijateljima. Bio je to za mene trenutak sreće i tuge. Sreća što sam preživio, a tuge što su mnogi rođaci i prijatelji ostali na putu do Tuzle. Rastanak sa mojim ocem 11. jula 1995. godine bio je i posljednji. Danas živim u Vogošći i završavam studije mašinstva, ali često razmišljam o svojim rođacima i prijateljima koje možda neću nikada više vidjeti".

Izjava 55

S. A. iz Voljavice, rođena 1970. godine, udata u Srebrenicu.

"Rat me zatekao u Srebrenici, gdje sam bila udata. Moj muž sa svoja tri brata uključio se u odbranu grada. Stalno sam strahovala za njegov život i brinula se hoće li se vratiti živ. Četnici su danima granatirali Srebrenicu, a 23 puta su nas bombardovali iz aviona. Poslije bombardovanja, pošto Srebrenica nije veliki grad, dizala bi se velika prašina i dim tako da sam pomišljala - "Bože, hoće li iko ostati živ, poslije ovoga?" Godinu dana smo se borili protiv četnika, bombardovanja, gladi. Kada je stigao UN mislila sam da su sve patnje prošle i da možemo dahnuti dušom.

Poslije sedam godina braka, u ratu, Bog me obradovao i dobila sam kćerku. Svi koji su poznavali mene i mog supruga bili su sretni što smo dobili dijete. Nas dvoje smo bili ponosni na našu kćerku.

Suprug je često odlazio u rubna područja enklave i tako je 1. februara 1995. godine kad sam se najmanje nadala, nagazio na minu. Mina mu je otkinula petu, pa su mu 8. februara morali amputirati desnu nogu do koljena. Iz bolnice je izašao poslije mjesec dana i hodao je uz pomoć štaka. Bili smo sretni što je uspio preživjeti, a njegova braća i prijatelji su nam pomagali dok se on nije oporavio.

U julu 1995. godine četnici, su se spustili tako blizu do grada da su se mogli vidjeti golim okom. Napadi su trajali punih pet dana. Među narodom je nastala panika. Djeca su vrištala. Doskorašnji vojnici su

bili razoružani i nisu znali šta da rade, a četnici su već počeli paliti kuće oko grada. Gledala sam u moju sedmomjesečnu bebu i pitala se:

- "Zar sam tolike godine čekala da imam dijete i da ono ostane siroče"?!

Vojno sposobni muškarci i dječaci su krenuli kroz šumu, a žene, djeca starci, invalidi i ranjeni su krenuli prema Potočarima, nadajući se zaštiti UN-a. Sa mužem i kćerkom sam krenula do kamiona koji je prevozio ranjenike od bolnice prema Potočarima. Tu smo sreli mog djevera i pozdravili se s njim. Jak stisak ruke i suze u očima bili su zadnji prizor na rastanku i nada da ćemo se opet vidjeti. Sjela sam sa bebom u kabinu kamiona i krenuli smo. Oko nas su bile nepregledne kolone ljudi i žena. Granate su padale na kolonu. Pet metara od kamiona pala je granata. Svojim tijelom sam zaklonila kćerku. Ona je bila mirna, nije plakala, samo sam čula kako joj srce ubrzano i jako kuca. Pitala sam se, zašto nas tuku kad im idemo u ruke? Na kamionu mi je bio suprug i jedan brat, dok za dva brata, četiri djevera, oca, svekra, zeta i drugu rodbinu nisam ništa znala.

Iz kamiona sam vidjela dosta pobijenih ljudi od granata. Potajno sam se nadala da će NATO-vi avioni početi bombardovati četnike, ali ništa.

U Potočarima smo se smjestili u Fabriku akumulatora. Našli smo nekih daščica i sjeli na njih, jer je beton u fabrici bio mokar. U hali je bilo hiljade ljudi. Vojnici UN-a su bili razoružani i samo su se bespomoćno vrtili u krug. Niti smo mogli, niti su htjeli da nam pomognu u ovakvoj situaciji kada je pala Srebrenica i kada je nastao haos.

Poslije svakog ulaska četnika u fabriku, nastala je vriska žena i djece od kojih su odvajali muškarce i izvodili ih napolje. Oni nikada nisu vraćeni nazad. Strahovala sam za mog supruga, invalida bez noge. U fabrici smo ostali dva dana i dvije noći. Bebi sam davala samo vode da pije, jer drugo nisam imala.

Došao je i trenutak da me ukrcaju na kamion. Ponijela sam bebu i okrenula se prema suprugu. Pomislila sam da će mi to biti posljednji susret s njim. On je ostao u fabrici s ostalim muškarcima i ranjenicima. Na putu do Tišće, vidjela sam hiljade zarobljenika. U okolini Kravice i Konjević-Polja vidjela sam leševa pored asfalta. Više puta četnici su ulazili u autobus i tražili novac i zlato. Po dolasku u Tišću krenuli smo

pješice za Kladanj. Stalno sam mislila kako mi je dijete ostalo siroče. Iz Kladnja smo premješteni za aerodrom Dubrave i tamo sam ponovo srela svoga supruga. Bila sam jako sretna što mi je suprug uspio preći na slobodnu teritoriju. Međutim, njegova četiri brata i otac nisu došli ni do danas na slobodnu teritoriju. Moja dva brata su bila u logoru, a kasnije su razmijenjeni".

Između života i smrti

Izjava 56

K. M. rođen 1975. godine u Srebrenici.

"U proljeće 1992. godine počelo se dešavati nešto čudno sa narodom u Srebrenici. Mnogi su počeli napuštati grad, strahujući od rata. Ja sam mislila da će taj period panike proći i da će se narod brzo vratiti normalnom životu. Međutim, mnoge stvari su mi postale jasne kada je u mom komšiliku kod Miloja zv. Brežanac oduzeto oružje. Nisam znao ni da ga posjeduje, ni protiv koga bi ga upotrijebio. Od 8. aprila na Baratovoj se počinju držati straže.

Pohađao sam srednju školu u Srebrenici, ali u to vrijeme učenici srpske nacionalnosti su prestali dolaziti na nastavu. I ja sam sa svojim vršnjacima odbio ići u školu, dok ne dođu svi učenici. Iz dana u dan stanje se pogoršavalo, a vrhunac je bio kad su arkanovci došli u Bratunac i počeli prijetiti nama u Srebrenici. Sjećam se, 15. aprila, padala je jaka kiša, a na radiju oko 17 sati oglasio se Arkan:

- "Dobar dan građani Srebrenice. Molio bih sve Muslimane koji posjeduju naoružanje da ga do 10 sati slijedećeg dana predaju, a mi ćemo im garantovati bezbjednost. U protivnom bićete svi pobijeni!"

Poslije ovih vijesti na radiju zazvonio je telefon. Javio sam se i čuo glas Zore Kovačević. Tražila je moga oca. Otac je bio sav uzrujan tokom razgovora, a primijetio sam da je počeo mijenjati boju lica. Sjećam se da je na kraju razgovora rekao: "Svaka vam čast za sve ovo", a onda je prekinuo vezu. Morali smo se pakovati i bježati u

šumu. Oko 19 sati izašao sam sa ocem, majkom, bratom i sestrom. U kući je jedino ostala nena, a mene je bilo i sramota što je ostavljamo samu, ali ona je bila stara i bolesna.

Osvanuo je 18. april sa snijegom. Mi smo se nalazili pod drvećem u šumi odakle smo gledali kako preko naselja Vidikovac srpska vojska, na čelu sa Arkanom, ulazi u naš grad. Naše komšije srpske nacionalnosti su ih dočekivali s puškama u rukama. Nas su pozivali na predaju iako smo bili nenaoružani. Od tada iz dana u dan, se nastavlja pucnjava i šenlučenje kojim su nas htjeli preplašiti.

Preko šuma iz Bratunca u Srebrenicu dolaze izbjeglice. Od njih smo čuli da četnici one koji se predaju kolju i masakriraju. Nalazio sam se u selu Fojhari i gledao moje komšije Srbe kako hodaju po gradu sa pridošlim četnicima. Sa sedamnaest godina uključio sam se u Teritorijalnu odbranu BiH. Četnici su uvidjeli da smo mi počeli da se organizujemo i da se ne bojimo borbe s njima pa su počeli paliti kuće i ubijati ljude koji su se zatekli u gradu. U maju smo oslobodili Srebrenicu, koja je dvadeset dana bila okupirana od strane četnika potpomognuta sa pridošlicama iz Srbije. Tada smo pronašli leševe ubijenih ljudi koji su ostali u gradu na najsvirepiji način.

Učestvujući u akcijama oslobađanja srebreničke opštine bivam 12. jula teško ranjen u desnu nogu na Zalazju. Naši doktori su bili pravi heroji i uspijevali su bez osnovnih lijekova i pomagala spasiti mnoge ljudske živote. Tokom zime 1992/93. godine bilo je veoma teško živjeti u Srebrenici - logoru od 40 hiljada ljudi.

U ljeto 1995. godine počinje ofanziva na "zaštićenu zonu" Srebrenica. Jedna diverzantska grupa četnika provukla se kroz tunel Kiselica iz Sasa u Srebrenicu i ubila jednu ženu. Holandski vojnici UN-a nisu reagovali. Poslije nekoliko dana počeo je masovni napad na Srebrenicu koja se nije imala čime braniti.

Došao je trenutak rastanka sa porodicom i voljenim gradom. Oprostio sam se od oca Muradifa, majke Zinete, brata Kirama i sestre Šefike. Brat je odlučio da ide u kamp holandskog bataljona u Potočare, a ja sam krenuo u šumu. Iz sela Buljim krećemo za Tuzlu. Na početku puta počelo je granatiranje i tada je poginuo moj tečić Bećir Husić. Bilo je to 12. jula, najgoreg dana u mom životu. Uveče, istog dana u rejonu Kamenice imali smo zasjedu. Od bojnih otrova ja gubim svijest i budim se tek narednog jutra, kada oko sebe vidim na stotine poginulih

i ranjenih. Ranjenici su tražili pomoć, a neki su molili da ih ubijemo. Prvi čovjek koga sam ugledao bio je Sejad Krdžić, koji mi je dao rakije. Poslije toga sam progledao na oči. Ugledao sam oca koji me zagrlio od radosti jer je mislio da sam poginuo. Razdvojio sam se od oca, u nadi da će makar jedan od nas preživjeti.

Na brdu iznad Kravice sreo sam Dževada Tepića, a kasnije smo naišli na grupu od četrdesetak ljudi. Po šumi sam jeo gljive i uvjerio se da ni jedna gljiva nije otrovna, jer sam jeo sve redom. Odlučili smo da se vratimo prema Žepi. Tamo dolazimo na dan početka četničke ofanzive. Žepa je ubrzo pala i mnogi su krenuli preko Drine u Srbiju, a ja sam u jednoj dvadesetočlanoj grupi krenuo prema Srebrenici. Spustili smo se u popaljeno selo Bektići, a zatim smo krenuli kanjonom do vodenice. Tu smo se sastali sa grupom ljudi. Dževad Tepić i Nusret su nam rekli da ostanemo u borovoj šumi dok se oni ne vrate. Međutim, za nekoliko minuta počela je pucnjava u kojoj ginu Dževad, Nusret, Velid i još neki momci koje nisam poznavao. Mi smo se podijelili u manje grupe tako da sam ja ostao sa Čivić Izom i Ekremom. Povlačimo se u selo Bajramovići nadomak Srebrenice, gdje nalazimo Sulju Karića koji se tek vratio sa planine Udrč. Suljo mi je poslije mjesec dana rekao da je vidio moga oca. Jedne večeri Izo, Suljo i ja spuštamo se do moje kuće u Srebrenici. Na kući je stajala plakata sa imenom novog gazde - Milorad i Mileva Grujčić. Sljedećeg dana smo krenuli prema Tuzli.

Suljo je djelimično poznavao teren i kretali smo se za njim. Tek tada sam vidio koliki je masakr izvršen nad mojim narodom. Stotine tijela su bila u fazi raspadanja. Nije se mogao niko prepoznati. Stižemo na planinu Udrč gdje srećemo devet ljudi. Prolazili smo kroz srpska sela i kroz Vlasenicu. Tu sam sreo jednog čovjeka koji mi je rekao da mi je otac poginuo i da je moj rođak Mensur uhvaćen.

Osvanuo je 23. avgust, 44-i dan lutanja. Naišli smo na zasjedu nadomak Kladnja u kojoj su dvojica ljudi lakše ranjena. Pronašli smo jednog ranjenika u pećini kanjona. Rane su mu se već bile ucrvale. Dao sam mu injekciju i ponijeli smo ga. Poslije kraćeg vremena ugledali smo zastavu sa ljiljanima i našeg vojnika na tunelu. Nismo vjerovali da smo spašeni pa su nam ljudi počeli učiti molitve iz Kur'ana i pokazivati kutije cigareta sa pečatom naše države. To mi je bilo kao novo rođenje. Na spisku sam vidio imena oca i amidže koji su desetak dana ranije prešli na slobodnu teritoriju.

U mjestu Đurđevik sreo sam se sa ocem i tada sam prvi put u životu vidio suze na njegovom licu. Neću nikada zaboraviti trenutak kada mi je kroz plač rekao da mi brat Kiram nije došao iz Potočara. Kada sam to čuo bilo mi je svejedno i za moju patnju od 44 dana koliko sam se borio za život.

Nadam se da ću se kad-tad vratiti u svoj grad i osvjetlati obraz i čast moga brata".

Izjava 57

F. M. rođen 1974. godine u Voljavici, opština Bratunac. Protjeran u maju 1992. godine u Srebrenicu, gdje je živio do njenog pada.

"Pred najezdom neprijatelja, sa roditeljima, bratom i sestrom napuštam rodno selo i krećem prema selu Poloznik, a zatim u selo Lokve gdje ostajemo 8 dana. Sa 17 godina uključio sam se u odbranu zemlje i učestvovao sam u svim akcijama oslobađanja teritorija bratunačke i srebreničke opštine.

7. januara 1993. godine bivam ranjen prilikom oslobađanja Kravice. Bio sam nesretan zbog ranjavanja, ali mi je bilo drago što smo uspjeli osloboditi jedno od najvećih neprijateljskih uporišta u istočnoj Bosni. Uskoro, 16. marta 1993. godine bivam ponovo ranjen u borbama na Zalazju. Tada je poginuo i moj rođak A. O. dok su ranjena četiri moja saborca.

S obzirom da sam u Srebrenici bio izbjeglica osjetio sam glad i neimaštinju. Po hranu sam morao da idem na udaljenost od 40 kilometara, a bez obzira na takvo stanje, sve bi bilo dobro da nije došlo do izdaje od međunarodne zajednice i predaje Srebrenice u ruke neprijatelja.

U julu 1995. godine sa ocem, bratom, amidžom i ostalim rođacima, prijateljima, komšijama krećem preko šume do slobodne teritorije Tuzle.

Već na početku puta bio sam umoran i iscrpljen jer duže vrijeme nisam spavao i redovno jeo. Poslije druge zasjede u rejonu Pobuđa

rastao sam se od oca i brata. Mislio sam da će otac, koji je bio u dobroj kondiciji i osamnaestogodišnji brat moći izdržati put i teškoće na njemu.

Ali u toj procjeni sam se prevario. Nikada ih više nisam sreo, ni vidio. Do danas o njima ništa ne znam.

Spašavajući sopstveni život krenuo sam na sve ili ništa. Vidio sam hiljade mrtvih ljudi. U momentima sam bio od svega toga šokiran, tako da nisam ni razmišljao o svom životu. Išao sam na čelu kolone i u meni se javila želja za osvetom mojih prijatelja i saboraca koji su ubijeni na najsvirepiji način. U jednoj od posljednih zasjeda poginulo je dosta mojih prijatelja, a među njima i moj tečić A. O. Vrištao sam od bola i tuge za mojim narodom, iako nije bilo vrijeme za plakanje.

Na putu smo jeli sve ono što smo mogli naći u šumi: puževe, gljive, divlje voće i sl. Stalno sam razmišljao o ocu i bratu, da li su živi i gdje se nalaze.

U blizini prelaska na slobodnu teritoriju, kod Baljkovice, bila je velika borba. Šest-sedam sati trajala je pucnjava dok se nismo probili na slobodnu teritoriju. Od umora, gladi i svega pretrpljenog i viđenog nisam ni strahovao za svoj život.

Danas živim u Vogošći sa ženom i kćerkom. Razmišljam o ocu B. i mlađem bratu koji je ostao željan života".

Izjava 58

S. V. rođen 1966. godine u Voljavici. Oženjen, otac dvoje djece .

"Kada bi stariji ljudi pričali o prošlim ratovima ja bih to s pažnjom slušao i bojao se rata i užasa kojeg on nosi. Kada je počela agresija i rat u BiH, ubijanje ljudi, protjerivanje, ja sam mislio da u Bratuncu i okolini neće doći do rata. Bio sam u rezervnom sastavu milicije i kada su me pozvali da zadužim naoružanje, shvatio sam da ću i ja doživjeti ono od čega sam najviše strahovao - rat s obzirom da je već polovinom aprila 1992. godine u Bratunac došla JNA i paravojne formacije "arkanovaca", "bijelih orlova" i drugih srbijanskih koljačkih hordi, ja sam razmišljao o svojoj porodici, jer nisam znao kuda s njima?

Krenuo sam s ostalim muškarcima prema brdovitim krajevima srebreničke i bratunačke opštine kako bismo organizovali odbranu. Bilo je teško ostaviti iza sebe sve što sam imao i stekao. Sa ženom i kćerkom otišao sam u sela Poloznik i Močevići. Tu sam ostao 10 dana. Noću sam išao u potragu za hranom. Mnogi su ginuli na tim putovanjima. Meni je u nekoliko navrata život visio o koncu, ali nisam puno razmišljao o svom životu, već o tome kako da prehranim porodicu.

Oslobađanjem Srebrenice u maju 1992. godine odlazim sa porodicom u Srebrenicu i uključujem se u jedinice Teritorijalne odbrane. Pored borbe s neprijateljima, bila je i velika borba protiv gladi. Svaki put kada bih odlazio u potragu za hranom, opraštao bih

se od supruge i djece kao da mi je to posljednji susret s njima. Mnogi su tih dana i mjeseci patili u Srebrenici. Sve te muke su me dovodile u teško fizičko i psihičko stanje. Ali, na svu sreću, izdržao sam i nisam bio niti jednom ranjen.

U julu 1995. godine dolaze najteži dani za moj narod. Svakodnevno granatiranje grada dovodilo me do ludila. Iz dana u dan iscrpljenost se povećavala, a vrhunac svega bilo je ranjavanje moga brata, 10. jula. Bilo mi je teško gledati kako on ostaje u bolnici, a ja mu ne mogu pomoći. Bojao sam se za njegov život, jer sam slutio da može doći živ četnicima u ruke, a bratunački četnici su ga dobro poznavali.

11. jula morao sam krenuti put šume. Zagrlio sam suprugu i djecu i oprostio se s njima, a zatim sam otišao do bolnice i oprostio se od ranjenog brata. Mislio sam da mi je to posljednji susret s njima.

Na početku puta kroz šumu bio sam toliko iscrpljen da sam pomišljao da se ubijem, ali skupio sam snage i sa starijim bratom krenuo dalje na "put smrti i užasa". Nikada neću zaboraviti hrzanje i njisku konja koji su predosjećali katastrofu pri našem polasku s Buljima. Kroz glavu su mi prolazile slike žene, djece, ranjenog brata u bolnici. Razmišljao sam: - "Bože, kakvom li ću smrću umrijeti?"

Na sve strane su bili mrtvi, ranjeni, goli i bosi. Dio puta nisam bio ni svjestan kuda idem, niti gdje se nalazim. Često sam zamišljao svijetla, hranu. U jednom trenutku sam čisto i jasno pred sobom ugledao grad Travnik. Činilo mi se kao da šećem po njegovim ulicama i razgledam izloge. Razbudio me šamar mog badže Muje. Zahvaljujući njemu i šuraku Esedu uspio sam preživjeti i preći na slobodnu teritoriju.

Kada sam saznao da mi najstariji brat nije uspio preći do Tuzle, ponovo sam zapao u tešku psihičku krizu. Nisam mu mogao pomoći u šumi, jer je i meni trebala pomoć. Poslije mjesec dana boravka u Tuzli, saznajem da mi je ranjeni brat u logoru u Batkovićima, a stariji brat u logoru Šljivovica u Srbiji. Bio sam sretan, što su živi, ali i bojao sam se na kakve muke mogu dopasti u četničkim rukama. Danas, hvala Bogu, moja su braća živa, ali sa slabijim zdravljem. Svi smo na okupu. Međutim, kada pomislim koliko ljudi nema među živima ili su nestali, onda ni u svom životu ne vidim sreću i zadovoljstvo, samo bol i tugu".

Izjava 59

S. A. iz sela Poljak, opština Srebrenica, rođena 1917. godine.

"U maju 1992. godine počeli su napadati na selo Poljak. Vojska je došla iz Srbije i počeli su paliti kuće, ubijati, zarobljavati i protjerivati narod. Prvo je zapaljeno selo Rešagići, a u kućama su zapaljeni Selman Mustafić i njegov sin, zatim Aziz i Abaz Selimović, Šefika Muminović, te Amira i Šemsa kojima ne znam prezimena, kao i još neki muškarci. Žene su protjerali u Skelane, a kasnije preko Drine u Srbiju.

Uz Drinu su nastavili redom paliti sela. Na Pećima su srušili dvije džamije, a onda zapalili selo Dobrak. Na Pećima su zaklali Smajla Hasića i njegovu ženu Kadiru, ženu Nezira Haskića, Hasibu, Hamzinu ženu. Havu Bumbulović i njenog muža Asima su zaklali na kućnim vratima. Aliju i Muniru Halilović su odveli na Skelane i tamo su ih, kako sam čula zaklali, Hasiba Begića iz Pribidola su ubili na Drini, a Ahmu Muminovića sa Bukovika, Asima i Jusufa Aljića ubili su u mjestu Jezero kod Toplice. Iz Srbije sa Tare (iz tunela) vršeno je granatiranje naših sela uz Drinu, a mi smo se morali kriti i spavati po šumama. Poslije neuspješnih pješadijskih napada na moje selo četnici su danonoćno granatirali i rušili kuće. Od granate mi je poginuo sin Mursadil Alić.

Četnička vojska je prešla preko brane Perućac u Bosnu i okupirali su moje selo. U selu su uhvatili dvadeset dvije osobe i pobili ih u kućama, a dvije mlade žene sa djecom su odveli. Ni danas se za Adilu

Selimović i njenu dvogodišnju kćerku te Seku i njenog jednoipogodišnjeg sina, ništa ne zna. Od stradalih osoba u selu sjećam se imena: Ahmet i Tifa Bajramović, Nurija Bajramović, Hamid i Mulka Selimović, Mustafa Selimović, Hamed Selimović, Edhem Nukić, Redžo Bektić, Đula Mustafić, Huso Aljkanović, Nura Pejmanović i njena snaha Bahra, Zulejha Nuhanović, Sadika Špiodić, Hazim i otac mu Izet. Mi ostali smo izbjegli u susjedno selo Steviće. I to selo je granatirano iz Srbije. Mi smo se sklonili u zgradu osnovne škole Beširovići (Krst). Četnici su vidjeli da narod ulazi u školu i počeli su gađati školu. Direktnim pogocima u zgradu napravljen je masakar. Bilo je preko 30 mrtvih i najmanje 15 ranjenih od kojih su neki kasnije i umrli, a među njima i dvoje djece iz Dobraka.

Poginuli su Zaim i Hiba Muminović, Rabija, Munib i Fatima Bajramović, Ahmo i Husein Salihović iz Tokoljaka, Kadira i Hiba Begić, Avdija Lemeš, Hamid Nuhanović, sinovi Bekira Ibišević, Memiša Pitarevića i Jusufa Hajlića. Pošto je bilo ljudi iz raznih sela nisam znala imena svih žrtava.

U Đurđevcu su poginuli Fata Aljić, Mujo Avdić, Đemila Avdić i njena kćerka, Ramo Avdić, te Lutvo i njegova kćerka Rasima. Uglavnom nije bilo sela na tom rejonu da nije porušeno granatama i da nije bio veliki broj civilnih žrtava.

Poslije svega preživjelog u Srebrenici u julu 1995. godine našla sam se u Potočarima. Tu sam provela dvije noći. Nisam se kretala, ali sam čula vrisku žena i djece. Čula sam kako Alija iz Dobraka doziva svog sina Ediba kojeg su četnici odveli i zaklali. Na putu do Tišće, u Kravici i Konjević-Polju vidjela sam dosta zarobljenih, ali i pobijenih naših muškaraca, te jedno zaklano dijete, bez glave".

Izjava 60

S. M. rođena 1966. god. u Sasama - Srebrenica. Rat provela u Srebrenici od 1992. do jula 1995. god.

"Od 10. jula 1993. god. počela sam raditi u MSF-u (Ljekari bez granica). Kada su četnici počeli sa napadom na Srebrenicu, 8. jula 1995. godine, zatekla sam se u kući. Nisam mogla otići na posao. Provela sam u skloništu cijeli dan. Kada sam izašla iz skloništa, već je bilo predvečerje. Narod je počeo da se povlači prema Baratovoj. Tako smo suprug i ja krenuli sa narodom. Suprug je otišao u poštu, jer je radio na vezama, a ja kod prijateljice u stan. Tu smo presjedili do ujutro. Suprug je dolazio i govorio nam da se ne bojimo, uskoro će avioni NATO-a izvršiti napad na četnike i zaštititi nas. Ali jutro je došlo, a od aviona ni traga. Čekali smo do podne. Onda sam otišla u poštu da se dogovorim sa suprugom šta dalje. On mi je rekao:

- Kud sav narod, tu i ti, a ja idem preko šume. Tako smo se rastali. Nisam se sjetila da mu dam ruksak sa hranom. Ruksak je ostao kod mene, a on je otišao samo sa malo duhana.

U Potočare sam stigla navečer i prenoćila u jednoj kući blizu Fabrike akumulatora. Iako sam bila u blizini radnog mjesta, nisam uspjela da se javim na posao. Ujutro sam izašla na ulicu i srela moju šeficu Kristinu i Emiru, našeg prevodioca. Šefica je uspjela da me uvede u fabriku. Kada sam ušla, za malo da padnem u nesvijest. Narod leži u vodi i blatu, ranjenici ječe. Nisam shvatala šta se dešava. Tu sam provela

dva dana i jednu noć. Bili smo bespomoćni. Ja sam, inače, u MSF-u radila kao kuharica. Očekivala sam da ćemo imati mnogo posla i da ćemo za ranjenike morati spremiti veliku količinu hrane. Ali, na veliku žalost, svi su digli ruke od nas i od ranjenih i bolesnih. Doduše, naši pretpostavljeni i vojnici UN-a su nama koji smo do tada bili zaposleni, ponudili hranu, vode i nekih sokova, ali nama nije bilo ni do jela, ni do pića. Shvatila sam u kakvoj smo situaciji i da nam ne može pomoći ni to što smo zaposleni kod UN-a i MSF-a. Na moju nesreću, tu mi se našao i nepokretni brat sa suprugom i djetetom. U ovom haosu samo sam poželjela da odatle što prije pobjegnem. Imala sam neki čudan osjećaj da smo tu zatvoreni kao taoci. U jednom momentu se ponovo srećem sa šeficom i kažem joj da ja izlazim van, da ne mogu ovo podnijeti. Ona mi je samo prstom pokazala - Ne, ne!. Uvijek će mi u ušima odzvanjati vriska gladne djece, jauci i bolni jecaji ranjenih i bolesnih, a mi nemoćni, da im pomognemo. Pozvao me Dulo, kuhar i kaže da je uspio napraviti neke supe. Ali, kako je to jeziva scena bila. Hiljadu ruku pruženih da dođe do te kašike supe, a mi nemamo dovoljno ni za djecu i ranjene. Malo smo se organizovali pa je naše medicinsko osoblje našlo nešto lijekova protiv bolova, neke infuzije i zavoja, da se bar oni najteži ranjenici zbrinu.

Tog dana, 12. jula, "evakuišu" prvu grupu ranjenika i medicinskog osoblja i ja sa njima uspijevam ubaciti nepokretnog brata. Tek što su ih odvezli, nije prošlo ni sat vremena, a mene zove Dulo i kaže:

- Senada, spremajte nosila i palete, vraćaju nam ranjenike. Nisu ih pustili na "Žutom mostu"!

Mi smo se pripremili za prihvat, ali smo ih dugo čekali. Svanulo je, a ranjenici nisu vraćeni. Vratili su medicinsko osoblje, ali se nije vratio medicinski tehničar Kadir Abdurahmanović (ranije živio u Novoj Kasabi). Niko nije znao gdje su ranjenici nestali. Ja sam mislila na svog brata: Šta ako ga četnici uhvate u svoje šake? Brinula sam, naravno i za ostale, ali brat je brat.

Osvanuo je 13. juli. Odnekuda moja šefica i Emira prevodilac nose bebu od 10-ak mjeseci. Šefica mi daje bebu, a Emira kaže:

- Senada ti nemaš djece, moraš prihvatiti bebu na čuvanje. Majka joj je poginula, a bebu su četnici uzeli od oca i njega su nekuda odveli! Ja, onako izbezumljena kažem da ja nemam pojma o njezi djece, ali sam bebu prihvatila. Djevojčica je bila mokra, prljava i gladna. Bez

prestanka je vrištala. Ja sam je nosila kroz narod i tražila bilo šta od garderobe da je presvučem i nešto da je nahranim. Srećom, jedna žena, Magbula Mašić, dala je od svog djeteta neke pantalone i majicu. Kod vojnika UN-a našla sam mlijeka i čajeva pa sam bebu i nahranila. Ona je neprestano jela sve što joj dajem, ali nikako nije prestajala plakati. Valjda je bila pod šokom od sve te gužve i vrućine. Našla sam apaurin tabletu i dala bebi. Nekako je zaspala. Ostavila sam je u autu MSF-a sa Magbulom i njenim djetetom.

Izvukla sam se sa grupom žena i djece i ukrcala se u autobus sa civilima. U prolazu sam primijetila, na livadi preko puta Fabrike akumulatora, veliku grupu staraca. Sjedili su, a torbe sa stvarima su bile nedaleko od njih nabacane na jednu gomilu. Prošli smo kroz Bratunac i do Kravice ništa se nije dešavalo. U Kravici su nas nakratko zaustavili i na jednom brijegu vidjela sam mnogo naših zarobljenih muškaraca. Sjedili su i pržili se na suncu goli do pojasa. Nedaleko od Kravice, negdje oko Sandića, iz jednog potoka su četnici izvodili naše zarobljene. Držali su ruke iza vrata. Među njima sam poznala Sakiba Salkića - "Slatkog", Sabahudina Derviševića, Salku (vozio "GAZA" u Rudniku) i još jednog čovjeka sa Fojhara. Nedaleko od tog potoka zaustavili su nas da bi mogli proći četnički transporteri. Išli su u pravcu Bratunca, pucali su i veselili se, a za njima su išla tri-četiri šlepera pijanih četnika. Vozač nam je rekao da šutimo i ne obraćamo pažnju, jer je većina četnika pijana. Vozač je bio ljubazan prema nama. Nudio nas je vodom da se osvježimo i hljebom ako je neko gladan. Između Kasabe i Milića zaustavila su nas dvojica četnika. Sa njima je bio jedan mladić s naočarima. Mladić je ušao sa kutijom cigareta "Mallbora" i pitao puši li neko od nas. Vozač mu je rekao:

- Svi oni puše, ostavi te cigare pa ću ih ja podijeliti. On je to uradio i izašao iz autobusa, da bi ga ona dvojica četnika odvela dalje. Kada smo krenuli, žena iza mene je počela plakati. Rekla je da je to bio sin od njene sestre. Konačno smo stigli do Tišće.

Tu su četnici naredili vozaču da naš autobus okrene u pravcu šume za koju je vodio makadamski put. Tada sam pomislila na ono najgore što nas čeka. Šta ćemo mi u šumi, ako nam se ne sprema neko zlo? Kolone žena i djece su odlazili prema Kladnju, a naša grupa je stajala u šumi pored puta. Osjetila sam samo kako se znojim, a najviše po dlanovima. Niz prste mi se znoj slijevao kao iz česme. Jedan četnik

nam je prišao i rekao da krenemo i mi za ostalim narodom, ali da idemo polako i ne pijemo vodu jer je otrovana, a put miniran sa strana. Kada smo naišle pored četničke stražare, veliki reflektor je osvjetljavao put i šumu. Vidjela sam našeg medicinskog tehničara Kadira Abdurahmanovića koji je odveden sa ranjenicima iz Potočara. Čuvala su ga dva četnika, a glava mu je bila omotana zavojima. Na putu smo Raza Fazlić i ja našle paralizovanu Rabiju Hadžimujagić. Ležala je na ćebetu. Nas dvije smo je, onako na ćebetu ponijele prema Kladnju".

Druga priča

"Agresor je koristio sva moguća sredstva da nas uništi, a jedno od najopasnijh bila je glad. Bijela smrt je zavladala u Srebrenici. Zaliha hrane brzo je nestalo jer smo morali pomagati hiljadama ljudi koji su tražili spas u Srebrenici. Došlo je vrijeme da više niko nikom ne može pomoći. Bio je to najteži period rata. Nisam više razmišljala koliko će granata pasti i da li ću poginuti. Mislila sam samo, šta sutra jesti u praznoj kući. Moj suprug se jedan dan odlučuje da krene u potragu za hranom, a jedina mogućnost je bila da ide na okupiranu teritoriju gdje je za vreću žita mogao izgubiti glavu od neprijatelja. Krenuo je u selo Voljavica koju su četnici okupirali. Za put sam mu spremila komad kukuruznog hljeba, a drugu polovinu sam ostavila da mu mogu dati kada se vrati ako ne uspije izvući ništa od hrane. Ostao je dva dana i dvije noći. Živjela sam u strahu za njegov život. Srećom, uspio je izvući vreću žita i donijeti kući. Došao je sav izranjavan, jedva da je nešto garderobe ostalo na njemu. Pješačio je bos, pa je došao krvavih i iskasapljenih nogu. Razvlačili smo tu vreću žita da što duže potraje. Svaki put kada kuham hljeb, prva misao mi je - "šta kada ovo potrošim". Onda je došao dar s neba.

Najavljuju nam da će avioni s padobranima bacati hranu u Srebrenicu. Poslije svega preživljenog, nisam se nadala niti u to povjerovala. Ali 8. marta poslije ponoći, suprug me zove:

"Senada budi se, evo aviona". Razbudila sam se istog momenta. Krenuli smo u pravcu zvuka aviona i signalnog osvjetljenja - sijalice na padobranima. Koliko smo pješačili, ne znam. Znam samo da smo otišli daleko od grada uz Petriču, Učini Bašću, pa sve do Orlovina. Supruga sam izgubila. Uspjela sam naći 4 paketa, ali više nisam znala put do kuće. Paketi su bili teški. Nisam pomišljala da ih ostavim kada nam je to jedini spas da preživimo i to mi je dalo snage da izdržim.

Čujem iza sebe ženski glas, neko mi se obraća: "Eto, ti si našla 4 paketa, a ja ni jedan, dvoje mi djece gladno kod kuće". Okrenem se i vidim moja komšinica Raza. Kažem joj: "Ne brini, evo ti dva paketa, podijelit ćemo, samo molim te izvedi me odavde, jer ja ne znam put do kuće." Da li od silne radosti ili od umora, nisam više znala gdje se nalazim. Ipak, sjetila sam se da je 8. mart - Dan žena i rekla sam sebi: "Baš lijep poklon za 8. mart". Tako smo Raza i ja stigle kući.

Nakon nekoliko dana, ponovo me je suprug digao iz kreveta. Tada smo morali ići na Bojnu jer su pakete bacali na tom prostoru. Padao je snijeg. Dugo smo tragali za paketima i smrzli smo se. Kada smo došli kući već je svanulo. Bili smo sretni i zadovoljni. Nismo više gladni. Zamislite, nakon toliko vremena otvorite paket i nađete malo soli, kahve i dvopeka. Količina je zanemarljiva, ali za nas je bilo cijelo bogatstvo. Kada sam se počela tresti od zime, tek tada sam vidjela da sam u pidžami kratkih rukava i bosa, bez čarapa samo u nekim opancima išla u potragu za hranom. Cijelu noć sam tako provela na snijegu, a da toga nisam bila svjesna. Onda me spopala neka tuga i očaj. Pa Bože, šta je ovo? Kome smo mi to toliko krivi? Šta nam to i u ime čega rade? Šta su učinili sa našeg lijepog života? Osjetila sam neopisivo poniženje".

Samo da nađem svoje

Izjava 61

A. H. rođen 1967. godine u Cerskoj, opština Vlasenica. Po završetku srednje škole radio u Beogradu do početka agresije na BiH. Oženjen, otac troje djece.

"Rat me zadesio u rodnoj Cerskoj. Bombardovanje i granatiranje Cerske je vršeno gotovo svakodnevno, a mi smo bili u blokadi: bez hrane, odjeće i sredstava za odbranu. Ipak, odolijevali smo do zime 1993. godine, kada su četnici pokrenuli najveću ofanzivu na Cersku. Po snijegu visokom i do 70 cm narod se počeo povlačiti prema Konjević-Polju noseći zavežljaje najnužnijih stvari. Iza nas je ostala Cerska sva u dimu od paljevina i rušenja koja su vršili četnici.

Na Lukama u Gornjoj Cerskoj od iznemoglosti i velikog straha, sedamdesetogodišnja starica Mejra Velić nije mogla dalje nastaviti put. Dvadesetak četnika se prikradalo iza kuća Mumina i Mustafe Baltića. Poslije kraćeg vremena zarobili su Mejru, kratko je ispitivali i onda je zaklali. Poslije tog zlodjela počeli su vrištati i urlati iz sve snage. Taj prizor sam gledao sa udaljenosti nekih 150 metara. Bio je 4. mart 1993. godine.

Četnici koji su napadali na Cersku bili su dobro naoružani i obučeni u uniforme bivše JNA. Nastavili su sa ubijanjem nedužnog naroda. Melća Velić, tridesetdvogodišnja majka troje djece, bježala je kroz potok iz sela Muškići. U naručju je nosila petogodišnjeg sina. Četnici su je primijetili i otvorili su vatru iz pušaka. Od te vatre bio je

pogođen u ruku Suad Muškić, koji je imao svega 14 dana. Njegova sestra Aiša vodila je dvoje Melćine djece. Melću su metci pogodili i, ona je pala u snijeg, držeći u rukama dijete. Četnici su još uvijek pucali prema mjestu gdje je ona pala. Dijete je ležalo u snijegu i plakalo. Mevludin Velić, bio je svjedok ubistva svoje snahe i nalazio se u blizini mjesta gdje je ona pogođena smrtonosnim metkom. Potrčao je prema svom petogodišnjem bratiću praćen kišom metaka. Ja sam sa ostalim koji su bili naoružani, otvorio vatru na četnike. Mevludin je uspio uzeti dijete iz ruku mrtve snahe i izvući se iz potoka. Melća nije ni sahranjena na dostojanstven način. Ostala je u snijegu, a mi smo morali krenuti dalje.

Borbe za Cersku su trajale još nekoliko dana, a četnici su granatirali kolone civila koje su se povlačile ka slobodnim teritorijama. Tijela izmasakriranih ljudi i žena ostajala su za nama.

Ja sam izbjegao u Srebrenicu i tu provodim dvije godine u tzv. logoru 11. jula 1995. godine, kada šu četnici zauzeli Srebrenicu, oko 12 sati pred Vezionicom je bilo mnogo naroda. Od posljedica granatiranja jednoj ženi od oko 40 godina geler je odsjekao pola glave, a dvanaestogodišnjem dječaku su polomljene obje ruke. Nastala je velika vriska i plač, a narod je od straha nagrnuo prema zgradama. Bio sam prosto uguran u jednu zgradu i nisam bio u mogućnosti pružiti pomoć unesrećenima koji su ležali po asvaltu.

Sutradan sam sa hiljadama muškaraca krenuo preko šume ka Tuzli. Četnici su nam napravili zasjedu i počeli su ubijati nenaoružane ljude. Cijelim putem sam razmišljao o moja dva maloljetna sina koji su od prije bili u Tinji kod Srebrenika. Na svakom koraku puta vrebala je smrtna opasnost.

Nisam poznavao sve ljude koji su krenuli kroz šumu i bilo je jako teško snaći se u pojedinim situacijama, jer su četnici upadali u kolonu. Tako, pod okriljem noći, 15. jula na Baljkovici u našu kolonu upadaju dva četnika. Jasno sam ih vidio, jer su od mene bili udaljeni 4 do 5 metara. Bacili su bombe na našu grupu. Dvadesetdvogodišnji momak iz Zalužja, opština Bratunac prijetio je bombu i pokušao je dohvatiti i izbaciti iz kolone, ali bomba je eksplodirala i odbila mu desnu ruku do lakta. Počeo je jaukati i pitati za brata. Dva metra od njega ležao mu je mrtav brat, pogođen od iste bombe. Onda je ranjeni momak zamolio svog komšiju da mu iz košulje izvadi fotoaparatski

film i da ga ponese njegovoj suprugi. Ranjenika su previli i ponijeli ga dalje kroz šumu.

Četnici su bili svjesni da smo mi iscrpljeni, pa su sa svih strana na nas otvarali vatru. Mi smo morali naprijed, jer drugog izbora nismo imali. 16. jula, uz velike žrtve i nadljudske napore uspijevamo se probiti do slobodne teritorije prema selu Nezuk".

Izjava 62

H. F. rođena 1946. godine u Srebrenici, do 11. jula 95. godine živjela u Srebrenici.

"12. april 1993. godine. Lijep i sunčan, neuobičajeno miran dan. Na školskom igralištu veselje i svirka. Saznao narod za demilitarizaciju Srebrenice pa se okupio da se malo proveseli.

Najednom, u rano popodne (oko 15 sati) kiša granata se osula na grad. Nisam znala gdje padaju. Kratko vrijeme od pada prvih granata UN-ov transporter je odjurio prema gradu. Ulicom gore-dolje, juri kombi u kojem je prije rata vožen hljeb, a u ratu ga vozio Ramo zvani Hljebara. Prevozi nastradale.

Bez obzira na granate koje još padaju stojim ispred svoje kuće. Sporednim putem iz pravca škole trči, preplašen i izbezumnjen narod. Pitam: - gdje su pale granate? Odgovaraju: - na školsko igralište, ima mnogo mrtvih i ranjenih!?

Nailaze dvojica mladića. U građevinskim kolicima voze trećeg, kojem su ruke krvave do lakata, a lice mu se ne vidi od razmazane krvi i samo viče "Vratite mi moje oči, vratite mi moje oči!"

Vidjevši ovaj prizor odlučih da idem na igralište, da vidim šta se desilo. Išla sam sporednim putem, ulicom ispred kuća na Vašeristu (gdje je i moja kuća). Dođem kod igrališta. Živih ljudi je bilo veoma malo, više je mrtvih, dok su ranjeni već odveženi u bolnicu.

Po čitavom malom igralištu razbacana beživotna tijela. Ondje glava, ondje ruka, noga, trup. Na tribini sjede mrtvi ljudi. Jedni bez glave, drugi bez pola glave, ruku, nogu. Idem u krug. Prolazim između kuće Save Jeremića, i igrališta gdje je najviše mrtvih. Izlazim na glavnu cestu. Na cesti dječija nožica (odgovara djetetu od 4-5 god.) i samo kostur od kičme. Na trotoaru uz samu ogradu ležalo je pokriveno mrtvo dijete. Granate počeše ponovo padati. Razbježa se i ono malo naroda što se tu našlo. Kad su pred veče utihnule granate, prolaznike koji su dolazili iz pravca škole pitam: - "Da li su pokupljeni svi mrtvi?" Odgovor je bio: "pokupljeni su".

Ne sjećam se da li su granate padale u toku noći.

13. april 1993. godine.

Oko 10 sati prolazim pokraj igrališta i mjesta gdje se prethodnog dana dogodio zločin nad nedužnim civilima. Mrtvi su odveženi. Psi su napali na ostatke tijela koji nisu pokupljeni iz straha od ponovnog granatiranja. Mrežasta ograda oko igrališta bila je izlijepljena komadima mozga i sitnim komadićima tijela. Vidjevši sve to, bilo mi je teško. Dođe mi ideja, da bi mi žene mogle očistiti igralište i da to moram organizirati. Idem putem i razmišljam, šta i kako dalje.

Kod robne kuće srećem N. M. ratnog hirurga iz Tuzle. Kažem mu šta sam vidjela i šta namjeravam.

On mi je saopštio broj nastradalih i rekao da treba ubrzo početi sjednica opštinskog predsjedništva. Predložio je da tamo iznesem svoju ideju. Odem brzo u Opštinu. Napišem zahtjev da organizujemo prikupljanje ostataka nastradalih civila na igralištu i njihovu sahranu na jednom mjestu.

U međuvremenu je stigao konvoj sa hranom koji je u to vrijeme, na žalost, mnogo više značio od sakupljanja ostataka nastradalih. Uspjela sam kontaktirati J. B., tadašnjeg direktora radnog voda za izbjeglice smještene u školi i uz pomoć tri čovjeka iz radnog voda uspjeli smo prikupiti ostatke tijela. Pokupili smo ih u polivinil kese i zatvorili u školsku garažu da ih u toku noći ne nađu psi. Sutradan su nam se iz Civilne zaštite pridružila još tri čovjeka da s nama idu na groblje da iskopaju mezar. Sa onom trojicom ljudi iz škole i nekoliko žena, dobro konzervirane ostatke smo zakopali, obilježili mjesto i zamolili sve učesnike ove ceremonije na groblju da svi dobro zapamtimo gdje smo zakopali ostatke. Jer, neko od nas mora preživjeti

rat i nekad o ovome pričati i pokazati mjesto gdje se u jednoj polivinil kesi nalaze posmrtni ostaci dijelova tijela nedužnih civila koji izginuše od dušmanskog granatiranja".

Izjava 63

S.H. rođen u selu Orlica 1976. godine. Odlična učenica kojoj je rat nasilno prekinuo školovanje.

"U petnaestoj godini prekinuto je moje sretno djetinjstvo izbijanjem rata u Bosni. Sa majkom, bratom i sestrom napuštam rodno selo 12. maja 1992. godine. Otac je ostao u selu, a već sutradan je bio protjeran u Tuzlu. Nas četvoro se sklonilo u selo, nedaleko od Orlice, ali smo poslije nekoliko dana ponovo protjerani i morali smo krenuti put Srebrenice.

U Srebrenici sam preživljavala teške patnje. Morala sam sa majkom i bratom ići po hranu na udaljenost 20 kilometara od grada. Najteže je bilo zimi. Dosta puta sam bila svjedok ubijanja nedužnih civila u Srebrenici od četničkih granata. Izdržali smo te teške godine i onda se desila najveća tragedija.

Kada su četnici bili pred ulaskom u grad, morali smo bježati prema bazi UN-a kod srebreničke Vezionice. Tu su počele padati granate. Poginulo je jedno dijete od 12 godina, a nekoliko civila je ranjeno. Vidjeli smo da nam tu nema spasa, te krećemo dalje prema Potočarima.

Sa porodicom sam bila u jednoj fabrici u Potočarima, koja je ličila na sve, a najmanje na fabriku. Sjedili smo na ostacima od mašina, opterećeni strahom i neizvješnošću koje nose sati pred nama. Predveče smo donijeli malo sijena i tu smo prespavali. Sutradan sam sa sestrom

krenula po vodu. Pri prelasku asfalta vidjela sam rođaka i školskog druga Samira Haskića. Bio je jako uplašen, i hodao je bez cilja po ulici. Prišao mi je i rekao da su ga četnici više puta ispitivali o godinama starosti:

- "Ne smijem ovdje zanoćiti, prije bih se ubio nego da njima dođem u ruke", bile su njegove riječi.

Pokušala sam ga utješiti i onda sam se oprostila. Po povratku s vode prolazila sam kroz njivu posijanu kukuruzom. Vidjela sam dva čovjeka kako se kriju u kukuruzu i nose vreće iz kojih je curila krv.

U fabrici je bilo nekoliko muškaraca koji su se krili iza i ispred mašina da ih četnici ne primjete. Oko dvanaest sati počinje evakuacija iz Potočara prema Kladnju. Iz fabrike sam izašla sa majkom, bratom i sestrom i krenula prema autobusu. Nismo više smjeli zanoćiti u Potočarima. Jedan četnik, koji je glumio nekog humanistu, počeo nam je govoriti da se ne bojimo i da ćemo bez problema stići do Tuzle. U gužvi sam primijetila svog rođaka. Njega su pustili da prođe do autobusa sa majkom i sestrom. Međutim, na vratima autobusa stajala su dva četnika, jedan od 30-tak, a drugi od 50-tak godina. Jasno sam čula kad su mu rekli:

"Ti ostani tamo, za tebe imamo nešto posebno!" Iza autobusa su stajala tri četnika. Pokupili su ga i poveli prema šumi, a on se otimao iz njihovih ruku. Njegovu majku i sestru su utjerali u autobus. Kad sam ulazila u autobus iz pravca kuda je odveden moj rođak čuo se jak vrisak. Onda su se vratila, tri četnika koja su izvršila još jedno svirepo ubistvo. Majka od mog rođaka se onesvijestila.

Autobus je krenuo prema Bratuncu, ali mu je nestalo goriva, pa smo morali čekati na cisternu s gorivom. Oko autobusa se skupila veća grupa Srba koji su nas počeli vrijeđati, provocirati i bacati na nas kamenje. Nekoliko četnika je ušlo u autobus i pitali su, imali neka bula da bi se udala? Napokon stiglo je gorivo i mi smo krenuli.

U okolini Kravice autobus je zaustavljen. Vozač, crne duge brade od nekih 40-tak godina, izašao je iz autobusa, popeo se na tenk i počeo zajedno s ostalim četnicima pucati po šumi. Sa tenka su nam prijetili da će nas sve poklati. Još jednom je tokom putovanja za Kladanj vozač izlazio i pucao po šumi u kojoj su se nalazili naši muškarci. U Tišći smo istovareni kao stoka. Oko ponoći smo stigli do Kladnja".

Izjava 64

Đ. O. rođena 1977. godine u Srebrenici. Rat je počeo kada je završavala osmi razred.

"Osmi razred se bližio kraju, a "mala matura" je za nas trebala biti nešto posebno. Prije nego sam dočekala kraj školske godine narod je počeo masovno odlaziti iz Srebrenice. Ispratila sam Draganu moju dotadašnju najbolju prijateljicu sa suzama u očima, nadajući se da će se ubrzo vratiti. Kasnije sam shvatila da je ona pobjegla od rata i nevolja koje rat donosi. Spasila je sebe, a ja sam ostala u Srebrenici preživljavajući velike patnje. Do tada sam rat shvaćala samo kao film.

Poslije ulaska neprijateljske vojske u grad nas sedamdesetak se sakrilo u šumu. Ja sam to još uvijek neozbiljno shvatala. Prvi susret s granatiranjem me uplašio, ali sam skupila hrabrosti i počela tješiti majku, koja se tresla od straha. Petnaest dana smo se krili po šumi, a onda smo se vratili u svoju kuću. U Srebrenici su počele stizati grupe izbjeglica - muhadžera. Tu riječ sam prvi put čula od svoje nane koja je često govorila: - "Ne daj Bože rata i dočekati da budeš muhadžir!" Srebrenica je ubrzo dobila veći broj stanovnika nego što je imala prije rata.

Poslije prvog avionskog bombardovanja ja sam se onesvijestila. Postepeno je počelo nestajati hrane. Majka je brata i mene počela opominjati da smanjimo obroke, jer možda već sutra nećemo imati šta jesti. Kuhali smo hljeb od kukuruza i zobenog brašna i jeli ga

bajatog, poslije dva-tri dana. Dajdža je svako jutro donosio bratu i meni komadić kukuruze tanko namazane džemom. Polovio ga je i govorio nam da je to rolat. Mi smo ga svaki dan čekali na kapiji da naiđe i donese nam poslasticu. Jedno jutro se nije pojavio. Čekali smo ga i naredna dva-tri dana, ali ništa. Po majčinim suzama smo saznali zašto nije došao.

Dolaskom konvoja UNHCR-a stanje sa hranom se malo popravilo. Škola nije radila dvije godine. Treće godine je proradila, ali kasno za mene, jer sam se udala. Sa suprugom sam lijepo živjela i dobili smo sina. Onda je došao kobni juli 1995. godine. Moji roditelji i brat su došli kod mene, jer sam stanovala blizu baze UN-a. Oko 12 sati svi krećemo prema Potočarima. Na jednom dijelu puta muškarci su se odvojili prema šumi. Sa svojom četvoromjesečnom bebom u naručju krenula sam za ostalim ženama. Suzdržavala sam se od plača, ali su suze same tekle. Majka i dvanaestogodišnji brat su išli sa mnom.

U Potočarima smo sabijeni u četiri fabrike. Tri noći sam provela na poligonu. Noćom su se čuli jauci žena kojima su odvodili maloljetnu djecu. Kada bi pred zoru od umora narod zaspao, četnici, presvučeni u uniforme UN-a, bi ulazili među nas i otimali muškarce i djecu. Tada nastaje haos. Žene vrisnu, a masa naroda nagonski skače na noge i počne bježati i trčati bez cilja. Gazili bi preko onih koji su ležali, preko djece koja su spavala. Trčali bi 100 do 200 metara, ali izlaza nema, jer su četnici bili svuda oko nas. Onda bi se narod vraćao na svoja mjesta do novog talasa vrištanja i bježanja. Prošle su tri noći pune straha i ludila.

Trećeg dana otišlo je sedam-osam kamiona žena i djece iz Potočara, a mi smo na malom radiju čuli da su prešli na slobodnu teritoriju. Četvrtog dana došlo je desetak kamiona za evakuaciju. Majka je bila na rubu nervnog sloma i rekla je da još jednu noć u tom paklu neće moći izdržati. Krenuli smo prema improvizovanoj kapiji od dva velika četvrtasta kamena. Tu su od žena odvajali sve muškarce starije od 12 godina. Prilazeći kapiji noge su mi klecale od straha zbog brata. Na svu sreću nisu ga odveli. Ispred nas je bilo desetak kamiona i autobusa u koje su četnici sa puškama utjerivali narod. Prošli smo pored dva puna autobusa i došli do kamiona, a onda sam čula kako je jedan četnik rekao:

- "Vas troje, ovamo"!

Krv mi se sledila u žilama. Stegnula sam bebu u naručju i tek kad je dijete od stiska počelo plakati, ja sam se povratila. Prišla sam četniku, a on je s kamene ploče zgrnuo hrpu zlata i rekao mi da pružim ruke. Bebu sam dala majci i ispružila ruke. Četnik je u moje ruke istresao zlato, a onda je uzeo jedan medaljon i rekao mojoj majci: - "Ovo ćete pokazati u Bratuncu"! Majka je počela vrištati i dozivati u pomoć. Par sekundi nisam znala šta se dešava, a onda sam zlato vratila četniku i počela vrištati. Tri četnika su odmah dotrčala i počela nas kundacima pušaka tjerati na kamion. Majka kao da je poludjela. Uhvatila se za stranicu kamiona i počela vrištati. Kad smo brat i ja pokušali da je skinemo rekla je da će skočiti. Dodala sam bebu ženama na kamionu i onda smo uspjeli skinuti majku sa stranice. Obećala mi je da neće više praviti probleme. Popela sam se na kamion i uzela svoju uplakanu bebu, ali majke više nisam vidjela. Ustala sam i vidjela kako mi majka nepomično leži na ulici. Četnici su vikali da kamion krene. Ja sam stajala i gledala kako se odmičemo od tog mjesta sve dok majku nisam izgubila iz vida. Sjela sam i pogledala svog dvanaestogodišnjeg brata koji je držao moju bebu i plakao. Sad je ostalo na meni da brata i svog sina prevedem žive do slobodne teritorije.

Cesta je krivudala, približavali smo se Bratuncu. Kamion je skrenuo lijevo prema Kravici, a onda je počelo padati kamenje po nama. Izvirila sam i vidjela kako je narod duž ulice kojom smo prolazili bacao kamenje na nas. Jedan kamen me pogodio u glavu, tako da sam pala preko žene koja je sjedila do mene.

Brat je uzeo malo ćebe i raširio ga da zaštiti bebu od kamenja. Kamenje je udaralo u moja leđa i glavu, ali bol nisam osjećala. Samo sam željela zaštititi brata i svoju bebu.

Brat me nekoliko puta pitao za majku, a ja mu nisam ništa odgovarala. Nakon sat i pol vožnje kamion se zaustavio. Pogledala sam naprijed i vidjela da se autobus ispred nas počeo prazniti. Dva četnika su naslonila ljestve na naš kamion i naredili nam da izlazimo. Mi smo bili do kabine kamiona i čekali smo da žene ispred nas izađu. Vidjela sam na putu četiri muškarca i jednog dječaka okružene četnicima i pomislila sam: - "Bože zar još nije kraj? Šta ću za brata"? Pogledala sam u brata i u njegovim očima sam vidjela da je shvatio šta se dešava. Ostali smo sami na kamionu i morali smo izaći. Pogledao

je u mene i rekao: - "Ne brini se za mene". Spuštala sam se niz ljestve. Jedan korak, drugi, a onda sam pružila ruke da mi doda bebu. U tom trenutku, četnik koji je stajao na zemlji pored ljestvi dobacio je:

- "Daj bebu ja ću je pričuvati"!

Stala sam, a misli su mi haotično prolazile kroz glavu. Ako dam njemu bebu može mi je uzeti ili je tresnuti od zemlju, ako primjeti da je muško. Brat je još uvijek stajao na kamionu. Ja sam se vratila na kamion i rekla bratu da siđe. Kad je bio na trećem stepeniku dodala sam mu bebu. Četnik je to samo posmatrao. Onda sam i ja sišla. Uhvatila sam brata za ruku i rekla mu da požuri za ostalim narodom. Cesta je bila puna četnika i ja sam čula kako dobacuju, psuju i provociraju, ali ja sam gledala u zemlju i žurila. Brat je nosio bebu i dva ranca na leđima. U strahu nisam ni mislila da mu je to sve teško, jer važno je bilo samo pobjeći s tog mjesta i od tih groznih ljudi.

Oko kilometar i pol bila je četnička vojska s obje strane puta. Narod je žurio. U jednom trenutku kad smo prolazili kroz šumu pomislila sam da su nas tu doveli na strijeljanje, jer je četnika nestalo. Onda se opet pojavila vojska i ja sam čula kako se šapće da su to naši, ali nisam vjerovala. Možda su se četnici preobukli? Čula sam kako me neko zove imenom i noge su mi počele klecati. Sigurno me neko prepoznao! Gotovi smo! Stala sam i zagrlila sina i brata, jer sam mislila da je došao kraj.

Neko me je drmao, a ja sam gledala u tu osobu, ne reagujući. Bio je to moj muž. Tada sam shvatila da sam među našim. Sjela sam na ulicu i počela plakati, držeći bebu u naručju. Plakala sam kao malo dijete, a dijete sam i bila".

Jesu li stigla moja braća

Izjava 65

B. K. rođena 1952. godine u Voljavici. Živjela u Bratuncu.

"Poslije okupacije Bratunca, arkanovci su pošli prema Srebrenici. Međutim, u Potočarima su neki od njih bili likvidirani. Od tada počinje masovno odvođenje i ubijanje ljudi po Bratuncu. Vidjela sam kad su odveli oca i dva sina Eseda, Atifa i Emira zv. Skenderi i Šukriju Gušića. Kod Žutog mosta, na Turbetu su ih pobili i bacili u rijeku Križevicu. Dva dana kasnije došao je po mene jedan Srbin i rekao mi da idem do Esedove kuće i da njegovoj porodici prenesem da odu u opštinu i traže odobrenje za iznošenje tijela i pokop. Tako sam i uradila.

Vratila sam se zatim do Križevice i našla mrtvo tijelo Šukrije Gušića. Uz pomoć Boška Ostojića izvukla sam ga na obalu i na frezi smo ga odvukli do kuće.

13. maja 1992. godine morala sam bježati iz Bratunca prema Voljavici. Narod u Voljavici je bio na nogama i tamo je počela evakuacija. Vidjela sam kako gori selo Mihaljevići. U koloni sa mnoštvom naroda krećem prema selu Močevići, mada tačno nismo znali gdje ćemo završiti. Majka i sestra su ostale u Voljavici. U selu Brezovice sam pronašla supruga. Tu smo se zadržali deset dana, a onda prelazimo u selo Skenderovići, gdje ostajemo do 8. juna. Kroz četničke linije, sa još 150 osoba, uspijevamo se probiti do Srebrenice. U Srebrenici sam živjela u napuštenom srpskom stanu.

Preživjela sam glad, bombardovanja i granatiranja u Srebrenici i vidjela masakr na igralištu. Tu su izginuli uglavnom mladi ljudi i djeca. Dijelovi tijela, glave, ruke, noge bile su razbacane na sve strane.

U bolnici sam provodila najviše vremena pomažući ranjenim, iznemoglim i gladnim. Kupila sam naše unesrećene ljude i pomagala im bez obzira na vrijeme dana i situaciju. Imala sam dva brata. Jedan je zarobljen 1992. godine, a drugi je sa svojim sinom nestao poslije pada Srebrenice u julu 1995. godine. Ni za jednog ništa ne znam. Suprug mi je bio ranjen, ali se uspio oporaviti.

U julu 1993. godine počela sam raditi u Osnovnoj školi u Potočarima, jer je bilo potrebno obrazovati djecu i izvoditi nastavu. Taj posao sam obavljala do pada Srebrenice. Najveće zasluge za rad škole u Potočarima pripadaju direktoru Dž. A., dobrom i plemenitom čovjeku.

Poslije 11. jula 1995. godine predati smo četnicima u ruke. Mislila sam da nikada nećemo živi izaći iz pakla u Potočarima. Kad su rekli da ćemo putovati za Kladanj nisam mogla vjerovati. Skupa sa muškarcima smo bili na ulici, a onda su muškarci odvojeni u autobus, a mi žene u kamion. Posljednju cigaretu sam zapalila s F. M. i nikada ga više nisam vidjela.

Na putu za Kladanj vidjela sam kako su četiri autobusa sa našim muškarcima odvezena u pravcu Kravice. Iz Tišće smo pješice išli do Kladnja. U Tuzli su me dočekala moja djeca, ali moj suprug, njihov otac, se nije nikad pojavio".

Izjava 66

S. A. rođen 1969. godine u Biljači, opština Srebrenica. Rat proveo u Srebrenici. Logoraš u srbijanskom logoru Šljivovica.

"Rat me zatekao u rodnom selu, ali sam kao i većina mještana morao izbjeći prema slobodnim teritorijama bratunačke i srebreničke opštine. Moj brat Hidajet, na početku rata je uhvaćen u Bratuncu prilikom povratka iz Beograda, gdje je radio. Odveden je prema Vlasenici i prema izjavama svjedoka, strijeljan je 24. aprila 1992. godine u Novoj Kasabi. To je bio težak udarac za mene i moju porodicu. Nismo ni slutili da ćemo i sami biti izloženi velikoj patnji i da će hiljade sinova i očeva biti ubijeno i strijeljano u ovom ratu.

Od maja 1992. do jula 1995. godine učestvovao sam u odbrani zemlje. Na svu sreću nisam bio ranjavan. Poslije pada Srebrenice krenuo sam preko šume na put užasa i smrti. Nisam se uspio probiti preko Konjević-Polja, pa sam nastavio lutanje šumom do 21. jula. Sa grupom ljudi krenuo sam prema Žepi. Do 30. jula učestvovao sam u odbrani Žepe, a poslije njene okupacije, odlučio sam krenuti preko Drine u Srbiju. Vojska Jugoslavije me zarobila 1. avgusta na karauli Jagoštica. Do predveče su nas sakupljali i onda je počelo ispitivanje i maltretiranje. Sve su nas pretresli na grub način i oduzeli su od nas sve što smo imali. Čak i kaiševe iz pantalona i šnjire iz cipela. Morali smo pisati izjave.

U večernjim satima doveženi su kamioni i mi smo potrpani kao stoka na njih. Cerada je zašnjirana tako da na kamionu nije bilo zraka.

Mnogi su padali u nesvijest. Na kamionu je bilo 220 ljudi. Nismo znali gdje nas voze. Prilikom izlaska iz kamiona morali smo proći između policajaca koji su nas odmah počeli tući nogama, palicama, toljagama i sl. Bili smo u Srbiji u napuštenim barakama beogradske firme "Planum".

Nalazio sam se u sali nekadašnje menze sa još 97 ljudi. Prvih petnaest dana smo ležali na golom betonu, a kasnije smo dobili po jedno ćebe. Svakog dana smo pojedinačno odvođeni kod inspektora na ispitivanje i pisanje izjava. Tamo su mnogi mučeni i tjerani da pišu ono što nisu učinili. Oko baraka je bilo dosta policije. Najteže nam je bilo noćom kada bi izvodili ljude i mučili ih. Tukli su nas svim sredstvima koje bi imali pri ruci, toljagama, letvama, palicama, kablovima od struje i sl. Najčešće su na mučenje izvodili one koje su u vrijeme rata bili u Srebrenici. Jedno mučenje ću pamtiti do kraja života.

Jedan policajac me izveo na ćošak barake gdje su čekala još trojica. Sa te strane bio je ulaz u menzu sa izlivena tri stepenika. Rekli su mi da tu sjednem i onda su mi počeli postavljati pitanja. Odgovarao sam. Zatim su me počeli tući nogama po bubrezima, stomaku, leđima, glavi. Obore me na zemlju i počnu me dalje šutati, dok nisam ostao bez vazduha. Jedan policajac je sa strane to vidio i oni su prestali. Opet su me vratili na stepenik. Počeli su mi postavljati nova pitanja. Bez obzira šta bih odgovorio, oni su se psovali, govorili mi da lažem i udarali me u gornje dijelove tijela. Opet sam pao. Pošto su me podigli, odlučio sam da više ništa ne govorim. Jedan od njih je repertirao pušku i naslonio mi cijev na slijepoočnicu. Tražio je od mene da priznam kako sam i koliko poklao Srba. U tom momentu sam rekao:

- "Ubij te me, ali me nemojte više mučiti".

"Nećemo te ubiti oružjem, već na drugi način", rekao je jedan od njih i ponovo su me, sva četvorica, počela udarati nogama. Kada su vidjeli da se više ne mogu pomjerati uzeli su gumeno crijevo i počeli me njime udarati preko leđa. Nakon ovoga su mi rekli da mogu ići unutra. Otpuzao sam u baraku. Tri dana poslije toga nisam mogao normalno disati. Pored ovog mučenja još sam nebrojano puta dobivao batine.

Mjesec dana sam proveo u sali menze. Prvih petnaest dana su nas mučili glađu. Dobijali smo četvrtinu hljeba i četvrtinu ribe na dan. Kada smo počeli padati u nesvijest od gladi povećali su nam obroke,

ali su oni još uvijek bili nedovoljni. Osamnaestog dana našeg boravka u logoru došao je MK CK i registrovao nas, ali se nije promijenio odnos prema nama. I dalje su nastavljena maltretiranja i ispitivanja. Sve do februara 1996. godine kupali smo se napolju hladnom vodom na snijegu, mrazu, zimi. Bilo je trenutaka kada su nas noćom izvodili napolje i tjerali nas da stavljamo glavu pod slavinu sa hladnom vodom. Inspektor je imao običaj da nas tuče pendrekom po bosim stopalima, a zatim smo morali držati noge u hladnoj vodi.

Prvih mjeseci su nam nudili da uzmemo srpska imena i mi smo se morali predstavljati kao Srbi. Da bih otišao u WC-e morao sam dići tri prsta i reći srpsko ime koje su mi nadjenuli, a onda bih dobio par udaraca pri dolasku do WC-a. Pred vratima bi stajao policajac, kojem se moraš obratiti na isti način da bi ušao u WC. To je trajalo prva dva mjeseca. Poslije tog najtežeg perioda nisu nas više tukli, ali su nas psihički uništavali.

U logoru Šljivovica kod Užica proveo sam osam mjeseci i 10 dana. Razmijenjen sam 10. aprila 1996. godine".

Izjava 67

Š. E. rođen 1961. godine u Potočarima, gdje je i živio do pada Srebrenice.

"U aprilu 1992. godine kada su srpsko-crnogorski agresor i pripadnici stranke SDS izvršili agresiju na BiH, ja sam se nalazio u Potočarima, predgrađu Srebrenice. Grad koji je prije rata brojao više od 5 hiljada stanovnika bio je potpuno pust i izgledao je avetinjski. Srpska propagandna mašinerija je dobro obavila svoj posao natjeravši srebreničke muslimane da bježe iz grada u okolna sela ili u druge gradove Bosne i Evrope.

Po selima i zaseocima manje grupe ljudi počinju samoorganizovano pružati otpor agresoru. U početku su vršene manje diverzantske akcije u kojima su neprijatelju nanošeni gubici u ljudstvu i tehnici i stvarana je panika među hordama pljačkaša i ubica. Narod i vojska u Srebrenici su bili u totalnom okruženju i bez sredstava za odbranu, a neprijatelj je teškom artiljerijom i avijacijom stalno ubijao civile i djecu.

U vrijeme odbrane kote Likari bili smo izloženi velikim napadima. Za dva dana bačeno je oko 1.500 granata na prostor površine četiri kvadratna kilometra, a korištena su i hemijska sredstva, suzavci i zagušljivac. Jauci, vriska, krv na sve strane. Prosut mozak po lišću. Devet mojih saboraca je poginulo, a 27 je ranjeno, ali Likari su odbranjeni. Naš inat je pobijedio.

U jednoj akciji teško je ranjen jedan moj saborac prilikom izvlačenja drugog ranjenika Mustafe Salihovića. Sjećam se njegovog pogleda i riječi prilikom umiranja, koje je rekao svom bratu:

"Majci reci da je moralo tako biti", rekao je i blago se osmjehnuo. Ostale su mu oči otvorene i uperene ka rijeci Drini. Taj prizor nosim stalno u srcu i to me oba vezuje kao i moje Podrinjce da istrajemo u borbi za granicu na Drini.

Padom Srebrenice krenuo sam u proboj prema Tuzli. Iznad Kamenice, prilikom zasjede propustio sam svog bratića ispred sebe, ali je brat E. M. ostao desetak metara iza mene. U paklenoj pucnjavi najvjerovatnije je poginuo. Poslije sam se vratio na to mjesto i vidio stotine mrtvih ljudi. Agresor je u tom rejonu pobio 148 ranjenika. Moji bratići E. M. i Z. M. nisu mogli ostaviti u šumi svog ranjenog oca H. M. Vikao sam na njih, čak pomišljao da pucam u zrak, ali njihova ljubav prema ocu bila je jača. Ostali su s njim.

Za sedam noći nisam spavao ukupno dva sata. Borio sam se da ne legnem i zaspim, poslije čega bih sigurno bio izgubljen i u opasnosti. Tri dana nisam ništa jeo i za ukupno šest dana izgubio sam 14 kilograma težine. Pio sam po jednu šoljicu slane vode tri puta dnevno i uzimao po jednu kafenu kašičicu šećera. Pružali smo pomoć saputnicima koji su bili u gorem stanju, a onda bi i nama trebala pomoć. Volja za životom, davala nam je snagu da izdržimo do kraja i uz Božiju pomoć smo izdržali.

Proboj na Baljkovici išao je spontano i bez velike pripreme, jer je nama, gladnim, žednim i umornim glavna misao bila da idemo naprijed. Oko 14 sati spojili smo se sa grupom dobrovoljaca pod komandom N. O. koja je iz pravca Nezuka išla nama u pomoć. Prilikom susreta muk i tajac. Naša lica su sama sve govorila. Narod nas je dočekao sa hranom, mlijekom, sokom, pravom kahvom, nakon četiri godine. Susretljivost tog naroda, dok sam živ, ne mogu zaboraviti. Po dolasku u Tuzlu uslijedili su mnogi susreti sa majkama, suprugama i sestrama koje su pitale za svoje najbliže. I pored dobre volje da im se daju informacije, nije se moglo ništa kazati. Od 12 hiljada ljudi prešlo nas je oko 4 hiljade. Zato i danas, kad prolete pred mojim očima slike sa puta i lica nestalih ljudi, osjećam da me boli svaki dio tijela i da mi duša pati".

Izjava 68

I. O. rođena 1975. godine u selu Poljak. Živjela sa majkom i dva brata. Ratom je prekinuto njeno školovanje u medicinskoj školi. U ratu izgubila dva brata.

"Moje selo je okupirano 1993. godine i mi smo protjerani prema Srebrenici. Tu sam živjela s porodicom dvije i po godine u veoma teškim uslovima. Radila sam u ratnoj bolnici u Srebrenici sve do 11. jula 1995. godine. Kada je Srebrenica okupirana krenula sam prema Potočarima.

Noć 11. jula bila je paklena za ranjenike i za nas koji smo bili sa njima. Ranjenici su podnosili teške muke i bolove, a mi nismo imali ništa da im pomognemo, niti lijekova, niti materijala za previjanje. Ujutro, 12. jula dva su četnika ušla u kamp UN-a. Bili su u uniformama bivše JNA i rekli su da su iz Srebrenice. Govorili su nam da se, navodno, ne trebamo bojati i da ćemo svi garantovano preći kroz srpsku teritoriju, da ćemo živi i zdravi stići do Tuzle. Toga dana ranjenici i bolesnici su trebali biti evakuirani uz pratnju jednog doktora i šest medicinskih sestara. Ja sam se dobrovoljno prijavila za pratnju ranjenika. Sa nama su bili i vojnici UN-a, ali nama nije niko garantovao sigurnost prelaska kroz srpsku teritoriju.

Na putu od Potočara do Tišće, našeg krajnjeg odredišta, četnici su više puta zaustavljali kamion maltretirali nas, tražili novac i zlato. Od vojnika UN-a četnici su, oduzeli puške, odijela, novac, zlato i sve što je bilo vrijedno. Prilikom putovanja više puta sam čula pucnjavu.

U Tišću stižemo oko 22 i 30 sati. Zaustavljeni smo i rečeno nam je da izađemo iz kamiona zajedno sa sposobnim ranjenicima. Pretresali su nas i oduzeli nam torbe. Ranjenike su takođe pretresali i naređivali su im da skidaju obuću. Oko nas je bilo oko tridesetak četnika, ali ja nisam ni jednog prepoznala. Uputili su nas na mjesto gdje je bila gomila kamenja i tu smo prenoćili. Cijelu noć su nam dobacivali, psovali se i prijetili nam.

Oko 4 sata, pred zoru, došao je jedan mlađi četnik i tražio po imenu jednu od naših djevojaka. Ona se javila. Prišli su ostali četnici i odveli je. Nakon sat vremena ona se vratila sva poderana i uplakana. Pretpostavljali smo šta su joj zlikovci uradili. Kasnije nam je i sama priznala da su je trojica četnika silovala. Ujutro, 13. jula tražila sam od četnika da donesem hrane za ranjenike, a oni su se cinički nasmijali i odbili. Oko 10 sati dolaze dva crvena golfa u pratnji njihovog komandanta. On nam je naredio da mi djevojke i žene iz pratnje ranjenika, zajedno sa ranjenicima bez noge pređemo na jednu stranu, a ostali ranjenici, među kojima i moj momak, na drugu stranu. Nama je zatim naređeno da krenemo u pravcu Kladnja. O grupi ranjenika koji su odvojeni nikad se ništa nije saznalo.

Umorni i uplašeni stigli smo u Kladanj, gdje su nas prihvatili naši vojnici. Prošle su dvije godine, a za nestale se ništa nije čulo. Ja se i dalje nadam da će se nestali pojaviti i tražim da se kazne zločinci za genocid u Srebrenici".

Izjava 69

A. T. rođen 1932. godine u selu Vrsinje, opština Vlasenica. Otac petoro djece. Bio logoraš u Milićima i Batkovićima. U ratu izgubio četiri sina i dva unuka.

"Četnici su 1. maja 1992. godine napali na selo Vrsinje. Od granatiranja je poginula jedna žena. Njihovi pješadijski napadi su odbijeni. 12. avgusta 1992. godine naši borci su se povukli u Zalisinu, tako da je 16. avgusta selo napušteno. Ja sam noćio u pustom selu. Tu veče četnici su zarobili kćerku i zeta Muje Hasanovića.

Sutradan ujutro 26 četnika predvođenih komandirom policije iz Milića, Golićem, kojem ne znam imena, ušli su u selo. Ja sam tog jutra potjerao stoku prema planini Radavi (Sućeska) gdje je i ostali narod iz sela ranije krenuo. Četnici su izašli iz potoka i počeli me goniti. Poslije stotinjak metara su me sustigli i počeli udarati po tijelu i glavi. Zatim su uzeli remen od puške i svezali mi ruke. Čuo sam kako im je naređeno da ne pucaju, nego da se prikradaju i hvataju žive. Zarobili su Bajru sa Krivača i Hašima iz Bašće.

Odveli su me preko bašće Olovne stijene u Štedru, a zatim u Derventu kod Milića. U grupi nas je bilo petero zarobljenih, jedna žena i četiri muškarca. U Derventi smo sjeli u autobus, a jedan Srbin je dao Bajri cigaretu i rekao:

- "Evo Bajro, zapali jer više nikad nećeš zapaliti".

U Milićima su nam tražili novac kojeg nismo imali. Odvedeni smo u ćeliju, policijski zatvor, veličine 4 kvadratna metra. Tu smo

sjedili na betonu bez pokrivača, jer se nije moglo leći zbog malog prostora. Kada ne bi bilo Bjelana, nečelnika policijske stanice, četnici su dolazili i tukli nas. Uglavnom su dolazili noćom. Kada bi pokušali da se branimo od udarca, onda bi nas dvojica držali za ruke, a drugi tukli. Krv, koja bi se prosula po patosu ćelije, morali smo lizati jezikom. Bilo je Srba koji nisu dozvoljavali drugima da nas tuku, pa je jedne noći došlo do pucnjave među četnicima.

Na prozorima ćelije su bile veoma guste rešetke, tako da četnicima nije uspijevalo da ubace bombu u ćeliju, iako su više puta to pokušavali. Čuli smo kako dežurni telefonira Bjelanu da hitno dođe. Kada se on pojavio pucnjava je prestala. Tada nam je dao paklo cigareta. Od te pucnjave bilo je uništena petera kola i obijena fasada na zgradi policije.

Sa nama u ćeliji bila je jedna žena. Jedne večeri pozvao nas je Bjelan i rekao da će muškarce poslati za Bijeljinu, a da će ženu vratiti u Sućesku. Hašim Selimović je tražio nasamo razgovor sa načelnikom. Tada mu je prenio da četnici hoće da ga zajedno sa nama ubiju. Bjelan je odnio ključeve od ćelije sa sobom, tako da su četnici bezuspješno navaljivali te noći na zatvor u želji da nas pobiju. Bili su to uglavnom četnici iz Milića i Dervente.

Sutradan, 28. septembra, poslije 38 dana boravka u Milićima krenuli smo za logor Batkovići u Bijeljini, a Mušku su pustili prema Sućeskoj. Bjelan je naredio našoj pratnji da nas ne smiju tući. U Bijeljini su nas, pošto smo bili novi zarobljenici, odmah poskidali i počeli tući. Morali smo puzajući prolaziti između četnika koji su nas udarali. U Batkovićima je bilo oko 1600 zarobljenika smještenih u dva hangara.

Bilo je ubistva. Zulfu Omerovića, veterinara iz Vlasenice su krivili da je kastrirao Srbe i ubili su ga. Mrtvo tijelo su umotali u ćebe, natovarili na traktor i bacili u Savu. Četnici su tjerali da se braća, očevi i sinovi međusobno tuku. Kada bi dolazio Crveni krst, četnici su nas neregistrovane sakrivali u neke barake. Slučajno, prilikom jedne posjete, predstavnici MKCK-a, kod nas nisu našli kartice, te smo tako i mi registrovani.

Morali smo ići da radimo teške fizičke poslove, a kao hranu smo dobijali jedan hljeb na nas četrnaestoricu. Spavali smo na slami, dok nam MKCK-a nije obezbijedio po dva ćebeta, čizme, rukavice i kapu. Međutim, četnici su nam sve to oduzeli. Šef logora Batkovići bio je

Drago Ilić, rodom iz Potpeći (Tinja) kod Srebrenika. On je naređivao da nas tuku. Izvjesni Vujić je također naređivao da nas tuku. Kada bi od ljudi i žena kod kojih radimo dobijali hljeb, morali smo ga kriti, jer je Drago Ilić od nas oduzimao hljeb i gazio ga nogama.

Postrojavali su nas po snijegu i kiši u pola noći u više navrata. Mnogi pretučeni i prebijeni bili su praktično osuđeni na smrt jer im nije imao ko pružiti pomoć.

U decembru 1992. godine tri autobusa su krenula u razmjenu, a razmijenjeno je nas 38 i nekoliko vojnika, dok su ostali vraćeni u logor. Razmjena je izvršena u Rahiću kod Brčkog. Sinovi su mi bili u Srebrenici i nakon pada Srebrenice sva četvorica su nestala, dok su mi dva unuka poginula.

Danas živim sa snahom i dva maloljetna unuka u Tinji, a kćerka mi je u Srebreniku".

Pomoć ranjenog doktora

Izjava 70

E. S. rođen 1975. godine u Voljavici, opština Bratunac.

"Poslije najezde paravojnih formacija tzv. "bijelih orlova" i "arkanovaca" iz Srbije, kao i većina stanovnika Voljavice i ja sam napustio svoje selo 12. maja 1992. godine i krenuo prema Srebrenici. Bilo mi je 17 godina i veoma sam teško podnio rastanak sa rodnom Voljavicom, ali bilo je važno spasiti život.

Sa ocem, majkom i dva brata došao sam u selo Stožersko. Odatle smo, pošto je veoma brzo nestalo hrane, išli u napuštena i spaljena sela u potragu za hranom. Voljavica je napadnuta i do pola spaljena 13. maja 1992. godine. Nekoliko starijih osoba je ubijeno, dio stanovništva je protjerano prema Kladnju, a dio je izbjegao prema slobodnim teritorijama Srebrenice.

U potrazi za hranom često smo nailazili na četničke zasjede. Mnogi su ginuli ili bivali ranjeni. Majka je oplakivala svaki naš odlazak po hranu. U momentima zasjede i pucnjave držao bih oca za ruku, bojeći se da mu se nešto ne dogodi a otac je strahovao više za mene, nego za sebe. Često bi se bacio na mene da me svojim tijelom zaštiti od kiše metaka.

Uključio sam se u jedinice Teritorijalne odbrane BiH. Rat je učinio svoje, tako da sam brzo sazrio i oženio se sa samo 17 godina. 1993. godine dobio sam sina. U ratnom periodu u Srebrenici doživio sam mnoge teške trenutke: glad, pogibije prijatelja i rođaka. Sve mi to nije

dozvoljavalo da puno razmišljam o sebi. Razmišljao sam o porodici, svom sinu, roditeljima, braći.

Kad sam mislio da je najgore prošlo, desila se Srebrenica. Svijet je dopustio četnicima da napadnu i unište narod u Srebrenici. Riješio sam dati svoj život za odbranu naroda. Mada smo bili razoružani, uspjeli smo pružiti neku vrstu otpora četnicima koji su sa svih strana napadali na grad. Teško sam ranjen 10. jula 1995. godine. Prebačen sam u srebreničku bolnicu. Sutradan, do nas u bolnici stigla je vijest da su četnici ušli u grad. Mi ranjenici smo tu vijest teško primili. Veoma brzo bivamo natovareni na kamion i krećemo prema Potočarima i bazi UN-a. Tu nam niko nije pomogao, niti su pripadnici UNPROFOR-a obraćali pažnju na nas. Naprotiv, holandski vojnici su se šetali u kratkim pantalonama kroz preplašeni narod. Narednog dana sa jednom grupom ranjenika smješten sam na kamion i odvežen prema Kladnju. U Tišći smo zaustavljani. Prišao nam je četnički major i naredio da nas skinu s kamiona. Počelo je maltretiranje i psovanje. Major nam je psovao "balijsku majku" i rekao je da će nas sve poklati. Odvojio je nekoliko muškaraca bez noge i uputio ih prema Kladnju. Nas dvadesetak ranjenika je odvojeno pored rijeke gdje su nas zadržali cijelu noć.

U toku noći iz naše grupe su izveli jednog milicionara, koji je bio u našoj pratnji i rekli su mu da legne na stomak i stavi ruke na glavu.

Prišao je major i rekao četnicima:

- "Ovoga ostavite meni, dok se ja vratim."

Sutradan su nas ponovo autobusom vratili u Bratunac. Nekoliko puta tokom vožnje autobus je zaustavljan, civili Srbi su ulazili i tukli nas drvenim palicama. Kada su nas dovezli u Bratunac smješteni smo u Dom zdravlja. Pomislio sam gotovo je s mojim životom, jer niko nije preživio koga su bratunački četnici imali u svojim rukama.

Na moje iznenađenje nisu nas tukli, ali su nas maltretirali. Kasno, jedne večeri, došli su predstavnici MKCK-a i registrovali nas. Bilo mi je malo lakše. Počeo sam misliti da ću možda opet vidjeti sina, oca, majku, suprugu, braću. Ta noćna posjeta u meni je ponovo probudila nadu u život.

Poslije pet dana mene i još 21 ranjenika odvoze na šleperu u logor Batkovići. Logor je bio prljav, pa su nam se rane ucrvale. Mučeni

smo glađu od koje su dvojica ranjenika umrla. Razmijenjen sam 29. septembra 1995. godine poslije najtežeg perioda u mom životu. Kada sam ugledao sina u naručju supruge, majku i najmlađeg brata, počeo sam plakati od radosti.

Ubrzo saznajem da mi otac S. S. i brat N. S. nisu došli. Naš zagrljaj 11. jula 1995. godine bio je posljednji susret s njima.

U međuvremenu dobio sam još jedno dijete. Danas živim u Vogošći".

Ratne zemunice

Izjava 71

A. S. rođen 1975. godine u Voljavici. Svjedok strijeljanja u Novoj Kasabi maja 1992. godine.

"Prije neprijateljskog napada na Voljavicu većina mještana se sklonila u šumu, dok je jedan broj zarobljen i odveden u meni nepoznatom pravcu. Struja i telefon su nam bili isključeni, tako da nismo znali šta se dešava. Na dan napada, 13. maja 1992. godine, bio sam sa porodicom u obližnoj šumi. Moj otac i amidža su mislili da je nemoguće da nas dojučerašnje komšije Srbi napadnu i pobiju. Ali to se desilo.

Šest dana smo se krili po šumama. Danju su četnici hodali po Voljavici i pljačkali je, a noćom su odlazili, tako da smo mi noć koristili da se snabdijemo sa hranom. 18. maja, jedna četnička patrola nas je primijetila u šumi i počeli su pucati. Veoma brzo su nas okružili i zarobili. U grupi je bilo oko 800 zarobljenika. Četnici su odvojili muškarce na jednu, a žene na drugu stranu. Nas su držali oko šest sati u Bratuncu, a zatim su nas odvezli u Vlasenicu. Žene i djecu su autobusima deportovali za Tuzlu.

U Vlasenici smo bili tri dana u zatvoru. Svaki dan su nas tukli po nekoliko sati. U to vrijeme imao sam šesnaest i pol godina i morao sam gledati kako tuku mog oca i amidžu, a i oni su bili prisiljeni da gledaju kako mene tuku. Tri dana pakla u zatvoru bila su za mene cijela vječnost.

Poslije toga došao je autobus i nas oko 38 su odvezli prema Novoj Kasabi. Nisam ni slutio šta namjeravaju učiniti s nama. Dolazi Nenad Živanović iz Bratunca i nas petoricu maloljetnika izvodi iz autobusa, naredivši nam da sjednemo na obližnju livadu. Stotinjak metara od nas počelo je strijeljanje tridesettrojice Bošnjaka, među kojima su bili moj otac, amidža i amidžić. Bio sam zaprepašten tim prizorom. Pomislio sam da sanjam. Gledao sam svojim očima kako pogođeni ljudi padaju na zemlju. Pao je i moj otac. U toku strijeljanja, nedaleko od nas u autu, sjedio je Nenad Živanović, glavni među četnicima. Od ostalih četnika prepoznao sam Željka Lukića iz Pobrđa kod Bratunca i sina Gojka konduktera. Željko je bio na transporteru i pucao je iz PAM-a po ljudima, a ostali su pucali iz automatskih pušaka. Poslije svega što smo vidjeli u Novoj Kasabi, nas maloljetnike su vratili u vlasenički zatvor.

Nastavili su sa tučom svaku noć. Ja sam samo razmišljao o onom što sam vidio, o ubistvu oca, rodbine i komšija. U zatvoru provodim dvanaest dana, a onda me prebacuju u logor Sušica kod Vlasenice. Tada su u logoru bile samo žene i djeca iz okolnih vlaseničkih sela. Trećeg dana po dolasku u logor od muka, gladi i iscrpljenosti pao sam u nesvijest. Prebacili su me kod ljekara i ukazali mi prvu pomoć, a onda me ponovo vratili u logor.

Stalno sam razmišljao o svojoj porodici. Za majku i dvije sestre nisam ništa znao. Sa šesnaest i pol godina ostao sam u logoru, bez igdje ikoga. Šesti dan u autobusu punom žena i djece, odlazim na Dubnički most u okolini Milića gdje su nas pustili da idemo na našu slobodnu teritoriju. Pješačili smo desetak kilometara do Šiljkovića (Cerska). Po dolasku u Cersku susrećem trojicu preživjelih sa strijeljanja u Novoj Kasabi. Oni su mi potvrdili da mi je otac ubijen sa ostalih trideset Bošnjaka. Preživjeli su bili S. Đ., S. M. i R. K. (od njih će kasnije samo S. Đ. ostati živ, poslije pada Srebrenice).

U Cerskoj ostajem 28 dana, kada se odlučujem krenuti sa jednom grupom ka Srebrenici. Imao sam želju da vidim bilo koga od bliže rodbine koja se nalazila u Srebrenici. 2. jula 1992. godine sam stigao u Srebrenicu i pronašao sam svoje komšije iz Voljavice. Danima sam plakao i pričao o onome što sam doživio u prethodnom periodu. Krajem jula, posredstvom radio-amatera, saznao sam da su mi majka i dvije sestre u Tuzli. Uspio sam im ispričati za tragičnu sudbinu oca, amidže i amidžića. Osjetio sam neko olakšanje saznavši da nisam sam.

U Srebrenici sam ostao do 11. jula 1995. godine. Preživio sam patnju i glad, svakodnevno gledajući pogibije i ranjavanje civila. Gotovo da sam se navikao na patnju i smrt. Sa 18 godina već sam bio zrela osoba. Za tri i pol godine provedene u Srebrenici nisam se ničemu radovao.

Veoma teško doživljavam pad Srebrenice. Krenuo sam sa ostalim muškarcima preko šume na dug put do Tuzle. I zaista, bio je to najduži i najteži put sa pravom nazvan "put smrti i užasa". Hiljade mrtvih i ranjenih na putu. Stradanje mojih najmilijih u Kasabi, slike su, koje stalno nosim pred očima.

16. jula 1995. godine stigao sam do Tuzle i napokon se sastao sa majkom i sestrama. Nikada neću zaboraviti dušmansku ruku, koja je pred mojim očima ubila mog nedužnog oca i ostale nedužne Bošnjake".

Izjava 72

E. H. rođen 1973. godine u Srebrenici.

"Imao sam devetnaest godine kada je počeo rat. Nisam služio vojsku, niti sam znao išta o oružju i ratu, uključio sam se u odbranu grada i domovine. Zajedno sa ostalim patriotama sklanjam se u šumu izvan grada, gdje pripremamo akciju oslobađanja Srebrenice i suprostavljanja neprijatelju u cilju zaštite golorukog naroda. Bilo nas je stotinjak i nismo bili svi naoružani. Ipak, uspjeli smo osloboditi grad od četnika i vratiti se svojim kućama.

Došla su teška vremena za Srebrenicu i borba na život i smrt protiv višestruko naoružanijeg neprijatelja. U grad su pristizale kolone izbjeglica u potrazi za spasom. Moja braća i ja smo bili uključeni u odbranu grada. Do dolaska trupa UN-a borbe su trajale gotovo svakodnevno. Dnevno je bilo na desetine mrtvih i ranjenih.

Poslije demilitarizacije prestalo je ubijanje i situacija se poboljšala, ali je glad i dalje bila prisutna. UN nam je na kraju i donio nesreću jer ništa nije poduzeo u julu 1995. godine da se Srebrenica zaštiti od neprijatelja.

Nastao je haos i panika među ženama i djecom. Na ulicama je bilo puno mrtvih i ranjenih koji su tražili pomoć. Ja sam sa ostalim muškarcima krenuo preko šume za Tuzlu.

Na početku puta, prije tragedije, konji koje smo vodili u koloni počeli su njiskati i ujedati jedan drugog, predosjećajući katastrofu.

Prve noći nas devetorica smo izgubili vezu sa kolonom. Lutajući po šumi nailazili smo na mrtve i ranjene. Prvi težak udarac doživio sam kada je moj prijatelj i komšija N. A. bio teško ranjen. Nisam mu mogao pomoći. Ostao je u šumi iza nas i više ga nikada nisam vidio.

Besciljno lutanje šumom dovodilo nas je do ludila. Svuda oko nas su bili četnici i zasjede. Najteže od svega bila je glad. Trinaestog dana (24. 07. 1995. god.) bivam ranjen u ruku poslije zasjede na Križevačkim njivama. Tada su poginuli Sead iz Sikirića, Almir iz Sasa i jedan momak iz Ljeskovika. Bahrija iz Žanjeva, koji mi je prije rata rekao da se neće živ dati četnicima u ruke, ležao je dvadesetak metara od mene. Rafal mu je polomio obje noge. Primijetio sam da mu prilaze četnici i povukao sam se u jedan žbun. Vidio sam kako je Bahrija zagrlio, također ranjenog momka iz Ljeskovika i aktivirao bombu. Odjeknula je jaka detonacija.

Nisam odmah smio prići mjestu gdje su se njih dvojica nalazila, nego sam sačekao da četnici odu. Kad sam prišao vidio sam moje prijatelje raskomadana stomaka od aktivirane bombe. Četnici su sa Bahrije skinuli zlatni lančić i uzeli mu sav novac iz novčanika. U ustima mu je bila hemijska olovka. Ta scena mi je ostala trajno urezana u sjećanje.

Pošto sam i sam bio ranjen i na smrt preplašen pomislio sam da je 13 dana lutanja po šumi bilo uzalud i da mi dolazi kraj. U grupi nas je ostalo još petorica. Ipak krećemo dalje. Skupio sam snage i pored velikih bolova nastavio put. Imao sam osjećaj da više niko nije preživio. Još 15 dana smo lutali šumom, a ja sam se kretao uz pomoć drugova.

31. jula uspijevamo naći put do slobodne teritorije poslije 28 dana borbe za život. Mnogi moji rođaci i prijatelji su ostali na putu smrti i užasa".

Izjava 73

S. H. rođena 1974. godine u selu Skugrić, opština Srebrenica.

"U martu 1993. godine srpsko-crnogorski agresor je okupirao moje rodno selo. Sa nekoliko hiljada izbjeglica krenula sam sa porodicom prema Srebrenici u potrazi za spasom. Bili smo izloženi svakodnevnim napadima neprijatelja, ali nam je narod u Srebrenici pomogao pružajući nam utočište u svojim domovima. Izbjeglice su preplavile Srebrenicu, tako da je ubrzo nestalo hrane. Zavladala je velika glad i svako se snalazio kako je znao i umio.

Dolaskom UNPROFOR-a u Srebrenici se stanje poboljšalo i narod je mislio da je rat za Srebrenicu završen. Živjeći u Srebrenici ja sam doživljavala i trenutke sreće. Upoznala sam se sa svojim budućim suprugom i udala se krajem 1994. godine. Mojoj sreći nije bilo kraja kada sam, poslije nekoliko mjeseci, saznala da sam u drugom stanju. Mislili smo da će naša sreća trajati mnogo duže nego što je stvarno i potrajala.

Poslije nekoliko mjeseci četnici su napali na Srebrenicu. Granatiranje grada odnijelo je mnoge nevine ljudske živote. Pomoć od svijeta nije stizala i grad je pao pod četničku kontrolu. Mi nismo znali šta da radimo, zavladala je panika. Pošto je narod imao povjerenje u UN, mnogi su krenuli prema bazi u Potočarima. Ja nisam smjela ići u Potočare, jer nisam vjerovala UNPROFOR-u. Riješila sam da krenem preko šume zajedno sa suprugom.

Na tom putu bilo je samo nekoliko žena. Meni nije bilo teško pješačiti. Nisam se odvajala od svog supruga tokom puta. Vidjela sam na stotine mrtvih i ranjenih. U kritičnim momentima sam čak i hrabrila supruga. Negdje oko Snagova, pošto sam bila blizu radio-veze, čula sam kako jedan četnik poziva svoje, koji su napravili zasjedu i naređuje im:

- "Balije se nalaze u potoku. Okružite ih i sve pobijte!"

Tada sam se uplašila. Bilo nas je oko hiljadu u grupi i pomislila sam, ako svi izginemo, neka poginem i ja, kad je tako suđeno. Kao jedna od rijetkih žena u koloni, držala sam se dosta hrabro i danas sam ponosna na sve što sam izdržala i uspjela preživjeti.

Peti dan, poslije pada Srebrenice uspjeli smo izaći na slobodnu teritoriju kod sela Nezuk.

Danas živim sa suprugom u Vogošći. U međuvremenu smo dobili sina. Moj otac Smail, ostao je sa svojim osamdesetogodišnjim ocem, mojim djedom, u Potočarima. Nikada ništa nismo čuli za njih. Na putu za Tuzlu preko šume nestala su trojica mojih amidža".

Izjava 74

M. I. rođen 1972. godine u selu Zalužje.

"Doživio sam ono čega sam se najviše plašio. Rat je 1992. godine došao i do mog rodnog sela. Prije početka rata, u martu i aprilu, danima sam gledao kako u Srbiji ukopavaju artiljeriju i okreću cijevi prema Bosni. Nisam mogao vjerovati da će vojska JNA, u kojoj sam doskora i ja bio, pucati na moj narod. Ali, to se dogodilo. Preko noći petokrake su zamijenjene kokardama i počelo je paljenje muslimanskih sela, odvođenje i ubijanje muslimanskog naroda.

Ja sam sa mojom porodicom, ocem i majkom krenuo prema slobodnoj teritoriji Srebrenice. U ravničarskim krajevima uz Drinu nismo imali velike šanse da se suprotstavimo agresoru. Hiljade izbjeglica je krenulo prema selima Poloznik, Stožersko, Brezovice, Močevići, Osmače i drugim koja su bila dalje od Drine. Sa ocem sam se uključio u teritorijalnu odbranu BiH. Poslije oslobađanja Srebrenice nastala je glad za veliku većinu stanovništva. Po hranu smo išli u popaljena muslimanska sela, a svaki odlazak bio je put u neizvjesnost. Ljudi su ginuli u potrazi za kilogram žita. U Srebrenici struje nije bilo, a za pitku vodu se svakodnevno moralo čekati po nekoliko sati u redu.

U toj paklenoj situaciji za život, 13. oktobra 1992. godine, u jednoj četničkoj zasjedi, poginuo je moj otac A. I. Zajedno sa njim su poginuli komandant i 20 njegovih saboraca. Bio je to za mene najteži trenutak

u životu. Cijela Srebrenica je oplakivala njihovu pogibiju. Osjećao sam veliki gubitak, jer je otac, koga sam neizmjerno volio, bio stub porodice. Vremena za žaljenje nismo imali puno, jer je i nama svakodnevno prijetila opasnost za život.

Patnje su bile naša svakodnevnica, pa smo se na njih bili i navikli. Dolazak trupa UN-a značio je i poboljšanje ukupne situacije. Ljudi su prestali ginuti, ali je glad i dalje bila prisutna.

Jedan od težih trenutaka u mom životu bilo je napuštanje Srebrenice u julu 1995. godine. Nismo bili u mogućnosti da je branimo, jer smo bili razoružani. Poljubio sam se sa svojom majkom i krenuo u šumu na put dug više od 100 kilometara kroz četničku teritoriju.

Granatiranje, zasjede, bojni otrovi odnosili su ljudske živote. Glad i ludilo je zavladalo među narodom. Zajedno sa dva druga, ja sam se u tom haosu smrti izgubio. Krenuli smo u drugom pravcu od ostalih. Danima smo bespomoćno lutali po šumi. Nismo poznavali put, pa smo često nailazili na zasjede, ali na sreću nismo stradali. Danima nismo ništa jeli osim poneke gljive ili jabuke. Često sam zamišljao bogatu trpezu sa puno hrane i bio sam na ivici ludila. 11. dana lutanja po šumi i gaženja po leševima nije nas nikuda vodilo, osim u smrt. Onda smo odlučili da krenemo prema mjestu Karakaj na Drini i pređemo u Srbiju.

Neprimjetno smo prolazili kroz i pored srpskih sela i probili se do Drine. U blizini Karakaja nailazimo na grupu četnika. Primijetili su nas, opkolili i pozvali na predaju. Gladni, umorni i beznadežni mi smo se predali. Bilo je to 22. jula 1995. godine.

Odmah su nas počeli tući i udarati svim i svačim. Tukli su nas satima, a mi smo i onako već bili pola mrtvi. U Karakaju su nas držali 24 sata u jednoj hali gdje su se cijelu noć mijenjali četnici koji su nas tukli. Kod mene su se oči zatvorile od batina. Sutradan, 23. jula, onako isprebijani, tovare nas na kamion i voze za logor Batković. U logoru smo spavali na paletama i u velikoj prljavštini. Moreni smo glađu, ali nismo u tom logoru tučeni.

U logoru sam zatekao još oko 230 logoraša. Svi su bili polumrtvi zbog gladi i loših uslova za život. U logoru sam proveo 252 dana, sve do 25. decembra 1995. godine. Razmijenjen sam na moj rođendan. To je za mene bio istovremeno trenutak sreće i tuge, jer sam saznao za tragediju mojih komšija i prijatelja iz Srebrenice.

Danas sa majkom živim u Vogošći. Nikada neću zaboraviti dušmanske batine i koljače mog naroda. Stići će njih ruka pravde! Muškarci iz moje familije su nestali na putu smrti i užasa, a mnogi i u Potočarima".

Gdje su zarobljeni

Izjava 75

F. A. rođena 1971. godine u Potočarima.

"Rat me zatekao u Potočarima. Iako sam mogla otići iz Potočara, nisam htjela napustiti oca i braću i riješila sam da s njima ostanem do kraja. Imala sam 21 godinu, a moj život do tada, provodila sam u skloništima i podrumima sakrivajući se od bombi i granata.

Braća su mi bila uključena u odbranu, a na liniju su išli sa pravljenim puškama protiv četničke artiljerije i tenkova. Jednog dana dok je trajalo jako granatiranje Potočara, u podrum gdje sam se sakrivala, ušao je moj mlađi brat. Bio je uplakan i rekao mi je da su poginula dva naša amidžića. Plakali smo oboje i bilo nam je još teže što nismo mogli izaći iz podruma da ih sahranimo.

Udala sam se 1993. godine u Srebrenicu za N. A. Dvije godine sam živjela sretno u braku i dobili smo kćerku. Pet mjeseci poslije rođenja desio se pad Srebrenice. Nekoliko dana smo bježali od kuće i vraćali se nazad, tako da svog supruga nisam gotovo ni viđala tih dana. Na kraju sam krenula u Potočare, a suprug je otišao preko šume za Tuzlu.

Sa kćerkom u naručju tri dana sam provela u Potočarima. Četnici su izvodili muškarce i dječake, mnogi od njih nisu se više ni vratili, psovali su i prijetili nam da će nas poklati. Kada je došao Ratko Mladić, rekao je da je navodno naša vojska stigla u Kladanj. Ja sam se tome jako obradovala, mada je to bila laž.

Krenula sam sa svojom jetrvom prema autobusima koji su prevozili narod iz Potočara. Sa nama je bio i moj djever, koji je bio bez noge. Kad smo prišli autobusu, četnici su mog djevera odvojili i zadržali u Potočarima, a nas dvije sa maloljetnom djecom "bebama" smo ušli u autobus. Na putu prema Tišći vidjela sam dosta zarobljenih naših muškaraca i prepoznala sam dvojicu komšija, Ramu i Iskija Kabilovića, dva brata iz Srebrenice. Sa njima u grupi je bilo oko 500 ljudi.

Mislila sam da će me muž čekati u Tuzli, jer sam još uvijek vjerovala Mladićevim riječima, ali njega nije bilo, niti sam ga do danas dočekala. Po dolasku u Tuzlu svaki dan sam se nadala i pogledala da će mi se muž odnekle pojaviti, međutim uzalud.

Kada je stigao moj brat R. rekao mi je da je N. ostao ranjen u šumi i da su njegova dva brata starija poginula.

Iz dana u dan sve mi je teže, jer još uvijek ništa ne znam za svoga supruga. Moja kćerka raste bez oca i on joj nedostaje. Često mi priča kako i ona ima svog babu na slikama, a ja je tješim, govoreći joj da će on jednog dana doći".

Izjava 76

S. H. rođena 1958. godine u Novom Selu, opština Zvornik.

"Poslije pada Kule-grada u narodu sa zvorničke opštine zavladao je strah. Četnici su prekinuli sve komunikacije sa ostalim teritorijama i počeli su odvoditi civile i djecu. Narod se organizovao za odbranu svojih sela kako bi se spasio od četničkih zločina.

U jednoj četničkoj ofanzivi popaljeno je i moje rodno selo. Oca sam izgubila prije rata, a tokom rata morala sam se brinuti o nepokretnoj majci, koja je umrla pred pad Srebrenice. Bila sam jedan dio rata kao izbjeglica u Srebrenici.

Poslije pada Srebrenice zajedno sa ostalim narodom krenula sam prema bazi UN u Potočarima. U jednoj porušenoj fabrici dočekali smo četnike. Pojavio se i Ratko Mladić, koji je govorio da nam se neće ništa desiti. Međutim, četnici su počeli izvoditi naše muškarce, a jedna grupa četnika je izvela 12 djevojaka, starosne dobi od 16 do 20 godina. Stavili su ih na kamion i odvezli prema Bratuncu dana 12. jula 1995. godine. Poslije toga, nikad više nisam vidjela te djevojke.

Sutradan sam krenula da naspem vode i u jednom potoku sam vidjela dvojicu zaklanih ljudi, a malo dalje od tog mjesta vidjela sam obješenog čovjeka. Nisam prepoznala ni jednu žrtvu i od straha nisam dalje razgledala po okolini. Mjesto zločina je bilo kod jedne kuće prema Dugom Polju.

Dva dana sam provela u Potočarima. 13. jula krenula sam konvojem za Tuzlu. Na ulazu u autobus, mene i moju prijateljicu četnici su odvojili u stranu, rekavši nam da sačekamo. Ja sam u naručju nosila djevojčicu od jedne žene. Njena majka je već bila ušla u autobus. Šapnula sam djevojčici na uho da bude mirna i ne plače i ona je to shvatila. U jednom momentu, neko je dozvao četnike koji su nas odvojili, i oni su se okrenuli i počeli pričati. Iskoristile smo priliku i ušle u autobus. Ubrzo smo krenuli prema Bratuncu.

Autobus se poslije nekoliko kilometara vožnje počeo dimiti. Narod je počeo vrištati i vikati, a dim je ispunio cijeli autobus. U mjestu Hranča, nedaleko od Bratunca, vozač je zaustavio autobus i mi smo izašli napolje. Autobus se zapalio i izgorio.

U našoj pratnji bilo je oko 30 vojnika UN. Četnici su im skinuli odijela i oduzeli im naoružanje. Mislila sam da će nas pobiti. Poslije tri sata čekanja na putu, naišao je drugi autobus. Sjeli smo u njega i krenuli prema Kladnju. U Novoj Kasabi i Milićima bili smo kamenovani od srpskih žena i djece. Došli smo do Tišće, a onda pješice do Kladnja.

Danas živim sama u Tuzli i veoma mi je teško bez porodice i rodbine".

Izjava 77

B. H. iz sela Sućeska, opština Srebrenica.

"U proljeće 1992. godine poslije referenduma građana BiH za nezavisnu i suverenu BiH, ekstremne grupe Srba okupljene oko Srpske domekratske stranke počinju sa provokacijama muslimanskog naroda u Srebrenici. Iako sam dosta razmišljao o stanju, nisam mogao naći odgovor šta se u Bosni sprema. Svjesni pojedinci kao što su N. O., Z. T. i rahmetli A. U. počeli su organizovati narod srebreničkog kraja za odbranu od predstojeće agresije.

Poslije okupacije Bijeljine, Zvornika, Bratunca okupirana je i Srebrenica, ali to je trajalo kratko jer su pripadnici TO Srebrenica oslobodili grad. Nastavljeni su dalji uspjesi u oslobađanju teritorije opštine i ja sam postao optimista, ne sumnjajući u ishod rata i našu pobjedu. Četnici su poslije teških poraza počeli dovoditi elitne jedinice, upotrebljavati avijaciju i tešku artiljeriju, ali im je sve bilo uzalud.

Sjećam se 6. avgusta 1992. godine kada je izveden opšti napad na Sućesku i kada su četnici do nogu potučeni. Iz dana u dan oslobađana je teritorija srebreničke opštine da bi do kraja 1992. godine bila cijela opština slobodna kao i dio opštine Vlasenica i Bratunac. To je bio vrhunac oslobodilačko-odbrambenog rata, poslije čega dolaze teški dani. Nastupila je zima, a sa njom i glad.

U rano proljeće 1993. godine četnici su krenuli na sve ili ništa. Sa tri korpusa vojske pokušavaju uništiti Teritorijalnu odbranu i narod

sa našeg kraja. Poslije višemjesečnih borbi oko Srebrenice međunarodna zajednica je poslala svoje snage i od preostale slobodne teritorije napravila demilitarizovanu i zaštićenu zonu Srebrenice. Od tog vremena stalno je u zraku visilo pitanje kada će četnici ponovo napasti Srebrenicu. To se desilo u julu 1995. godine.

Krenuo sam 11. jula prema Buljimu, mjestu gdje se okupljao veliki broj muškaraca za put kroz šumu do Tuzle. Već na početku puta shvatio sam da će trebati mnogo snage i strpljenja da se dođe do slobode. Četnici su nas granatirali u namjeri da razbiju kolonu na više dijelova kako bi se lakše obračunali sa nama. U Kamenicama sam sa većom grupom naletio na četničku zasjedu. U metežu koji je nastao kolona je prekinuta na pola i ja sam se našao u drugom dijelu kolone koja je bila u četničkom okruženju. Tu sam dočekao noć 12. jula. Među nama je nastupilo komešanje i velika pometnja. Činilo mi se da su svi na različit način gledali i procjenjivali situaciju. Svako je mislio da ima najbolje rješenje.

Sa grupom od oko 400 ljudi uspijevam se probiti do Kušlata. Tu se grupa ponovo smanjuje, jer ljudi nestaju i odlaze na različite strane. Ja sam s par ljudi krenuo dalje. Susretali smo se sa ostalim paćenicima koji su bili izbezumljeni i blijedi. Najviše nas je iscrpljivala glad.

Hoću da vidim svjetlost slobode

U borbi za goli život nisam bio ni svjestan da lutam šumom već desetak dana hraneći se samo šumskim plodovima. Duže vrijeme smo se vratili u blizini slobodne teritorije, a da to nismo ni znali. Od saputnika sam saznao da se nalazimo na Baljkovici i počeo sam osjećati veliki strah, jer sam pretpostavljao da se u blizini nalaze i četničke linije. U rejonu Baljkovice zadržali smo se dva dana. Glad nas je obarala s nogu i pojedini ljudi nisu mogli ni hodati. Morali smo izdržavati, boriti se protiv pospanosti i gladi. Nakon dva dana vratili su se naši izviđači i donijeli nam radosnu vijest da su stupili u kontakt s našom armijom.

U noći između 27. i 28. jula prešli smo na slobodnu teritoriju. Tek tada sam postao svjestan svega što sam preživio, ali sam i dalje imao osjećaj da trebam da se krijem i lutam po šumi. Ubrzo sam saznao da moja dva sina nisu stigla na slobodnu teritoriju i od tada sam postao izgubljen i ožalošćen. I danas živim u nadi da će se oni jednoga dana pojaviti".

Izjava 78

A. Đ. rođen 1972. godine u Teočaku, a živio u Srebrenici. Sudi-onik mnogih akcija odbrane Srebrenice u kojima su poginuli najbolji prijatelji. Ovo je njegova priča. O pogibiji dvo-jice bosanskih heroja.

"Još jedan dan neumoljivo prolazi, a sjećanja naviru. Pitam se zašto i sjećanja ne prolaze. Polako pogledom prelazim po okolini Vogošće. Svako brdo budi uspomene na prohujale dane rata, dane boli, patnje, gladi, bijede.

Djetinjstvo i dio svog života proveo sam u Srebrenici. Neumoljivi vihor rata dočekao sam u gradu mog života. Bio sam još snen od djetinjstva kada su me krvoločne zvijeri agresora probudila iz sna. Zajedno sa svojim drugovima stao sam u odbranu zemlje i moje jedine domovine.

Bili smo mladi, poneseni željom za slobodom i životom. Nismo ni bili svjesni surove stvarnosti i ne znajući šta je strah, nas 80 je stupilo u redove TO BiH. Okupio nas je H. M. i pod njegovim budnim okom stupili smo rame uz rame, jedan do drugoga. Išli smo iz akcije u akciju stičući iskustvo u borbi. H. je od nas stvarao ratnike, branioce Bosne.

Najbliži sam bio sa Nurijicom i Žigom. Mada nismo bili u rodbinskoj vezi, ipak smo bili duševno povezani, kao braća. Dijelili smo dobro i zlo. Opijali smo se uspjesima, a trijeznili se gledajući patnju i bol našeg naroda. U svaku akciju išli smo sa željom da uspijemo.

U akcije smo kretali poletni, iako smo znali da će biti teško. Teško, ali ne i neosvojivo. Gnijezdo krvoločnih zvijeri bilo je pred nama. Zalazje. Polako smo se prikradali rovovima u ranim jutarnjim satima. Komanda je izdata: - "Opkolite Osinjak"! Nurija i Žiga su išli jednom, a ja sa ostalima drugom stranom. I akcija je krenula.

Prikradali smo se milimetar po milimetar, korak po korak. Jutarnju tišinu zapараše gromoglasni uzvici - "Juriš"! Sijevnu vatra sa svih strana. Planuše istok i zapad. Zagrmi haubica, zasikta osamdesetčetvorka. I tu misli stanu. Jurišam i pucam, ne mogu da razmišljam. To traje satima. Narod Srebrenice je uz svoje borce, ali grad se granatira. Zauzeli smo Zalazje i uspjeli. Akcija je završena i slijedi okupljanje. U žurbi, dok pregledam ranjenike i prikupljam razbacano naoružanje, pitam za Nuriju i Žigu. Gdje su? Zašto ih nema? Hvata me zebnja, crne misli vrte se glavom. Pomislim loš je bio sinoćni san. Ne daj Bože, da se šta desi!

Žurim dalje, a ostali me nešto čudno gledaju. Ali, evo Nurije. Gdje je Žiga? pitam ga i onda se nijemo gledam s njim. On pomjera usne, ali riječi ne izlaze iz usta. Srce mi se steglo. Ne vjerujem. To ne može biti istina.

- "Žiga je poginuo", izustio je napokon Nurija.

Krv mi se zaledila u žilama. Posljednja iskra nade u meni se ugasila. Izgubljen od boli hodam sam i ne vidim nikoga. Iz boli me trgnu Nurija. Vidim, i njega boli. Po ko zna koji put mi se i bez riječi razumijemo. Riječi su bile suvišne, samo čvrst stisak ruke i idemo dalje. Osveta! Želja za osvetom poginulog druga. Ta nas misao vodi. Ojačani bolom i željom za osvetom idemo još žešće i dalje. Više nema granice.

Vrijeme prolazi, rat traje. Srebrenica ječi pod kišom granata. Borci ginu, narod strada, ali se niko ne predaje. Smrt je prisutna i postoje dio nas. Nema vremena za žalost. Vojska iz Srebrenice napreduje. Pala je Kravica. A sutra, sutra će pasti i Jezero, posljednje okupirano područje oko Srebrenice.

Krenuli smo. Nurija i ja, zajedno. Zvijeri su nas nanjušile. Preduhitrile. Počeli su akciju prije nas. Grmi, sijeva. Zemlja ječi, podrhtava. Hiljade granata pada u minuti. Pakao! To je možda prava riječ. Ali, mi ne uzmičemo. Probudili su se u nama naši preci - ratnici. Juriš! Mladost nezaustavljiva, neumorna, neuništiva ide, korača i uništava sve pred sobom. Prsa u prsa, živim mesom branimo narod Srebrenice.

U središtu akcije, Nurija upada u jednu kuću, smjelo i odvažno. Ja sam korak iza njega. Prosu se rafal, gruhnu bomba. Jednim skokom našao sam se unutra. Dim je, ne vidim ništa. Nurija - to je sve što sam pomislio. Vidim nepomično tijelo. Krik očajnika i krik boli. Srce mi se slama. Savijam se od boli, kao od žive rane. Bože, ima li te? Gubim vjeru u ljude, u život, u sebe. Kad mi uze Nuriju, zašto ne uze i mene?

Nesvjestan opasnosti oko sebe jurnuo sam naprijed. Pucao sam i kosio sve. Ali nije pomoglo. Akcija je uspjela, ali je plaćena skuplje nego i jedna do tada. Najbolji borci su pokošeni u cvijetu mladosti. Ostali smo bez Nurije.

Usamljen, kao vuk samotnjak moram živjeti dalje. Gotovo je sve. Rat je već odavno stao. Danas sam profesionalni vojnik. Noći su mi najteže... sanjam moje Zlatne ljiljane - Nuriju i Žigu. Ponovo s njima prolazim kroz svaku akciju i budim se okupan u znoju.

Ubijaju me susreti s Nurijinim roditeljima i Žiginom majkom, koja je još uvijek skrhana bolom. Pitam se, da li je ovo što sad imamo ono za što smo se borili? Da li su se našim životima drugi poigrali? Da li je sve ovo vrijedno tolikih života, tolike izgubljene mladosti. Razumije li ko nas, "vukove samotnjake"?"

Izjava 79

R. S. rođen 1962. godine u Prohićima, a živio u Voljavici od 1980. godine.

"Svoju kuću sam napustio pred najezdom srpsko-crnogorskog agresora i sa suprugom i dvoje djece sklanjam se u sela prema Srebrenici. Bilo je teško ostaviti iza sebe sve što se godinama mukotrpno stvaralo i krenuti u nepoznato.

Uključio sam se u redove branilaca Bosne i dao svoj doprinos oslobađanju okupiranih teritorija bratunačke i srebreničke opštine. Svakodnevne borbe i granatiranje odnosile su ljudske živote. Moje saborce koji su poginuli u odbrani domovine neću nikada zaboraviti.

Poslije jednog napornog puta bio sam jako iscrpljen, tako da me komandant izostavio sa zadatka, koji se trebao izvesti 13. oktobra 1992. godine. A. U. sa oko 25 boraca odlazi u akciju. Nisam mogao prestati misliti na moje saborce, jer sam predosjećao da će se nešto desiti. Ustao sam i krenuo za njima. Misli su me i dalje proganjale. Iznenada, trgnuo sam se na upit jednog prijatelja:

- "Zar si ti živ"? Rekao mi je, jer nije znao da sam bio izostavljen iz te akcije.

Pitao sam ga, šta se desilo?

- "Svi su mrtvi", odgovorio je.

U meni je zavladala tuga i bol. Moj komandant, sa još 21 borcem tog nesretnog 13. oktobra, stradali su u četničkoj zasjedi na Zalazju.

Tada sam prvi put poželio da i ja budem među njima. Da me nema. Gledao sam njihova izmasakrirana tijela i u meni se javila želja za osvetom. Želja koju nisam mogao izbaciti iz glave.

Vremena za tugu nije bilo. Svaki dan su padale nove žrtve, glad je harala. Razmišljanje o sudbini moje djece, dovodilo me do ludila. Ipak morao sam izdržati, radi svoje djece i djece mojih poginulih saboraca. Išao sam iz borbe u borbu gladan, poderan, ali željan osvete stradalih drugova. Bio sam ranjen, ali sam se brzo oporavio.

Dolaskom UNPROFOR-a stanje se poboljšalo i ja sam mislio da je svijet napokon odlučio da nas zaštiti. Međutim, razoružali su nas i na kraju predali četnicima u ruke.

11. jula 1995. godine oprostio sam se od sina i kćerke, majke i supruge i krenuo na put preko šume do slobodnih teritorija. Išao sam sa dva brata, u koloni sa hiljadama muškaraca iz Srebrenice. Put je bio težak, neizvjestan i dug. Zasjede, granatiranje, bojni otrovi, glad dovodili su me do ludila. U najtežim trenucima, pomišljao sam na djecu i porodicu. To mi je davalo snage da izdržim do kraja. Pošto sam se razišao sa braćom često sam prevrtao leševe, tražeći ih među mrtvima.

Najteži trenuci za mene bili su u okolini Kravice. Stotine mrtvih, dosta ranjenih koji su jaukali od bolova tražeći pomoć. Pomoć im niko nije mogao pružiti, jer su svi bili nemoćni i polumrtvi od užasa i gladi.

Uz pomoć drugova, poslije 11 dana prelazim na slobodnu teritoriju. Susreo sam se sa svojom porodicom, a majke me pitale za braću. Nisam joj znao ništa odgovoriti. Ona je bila skrhana od boli i tuge i moj dolazak ju je izvukao iz krize. Poslije 62 dana stigao mi je brat A. S. za nas i njega to je bio najsretniji dan u životu.

Danas živim u Sižju kod Lukavca sa ženom i djecom. Dvije godine pogledamo da se pojavi moj treći brat V. S. Njegov sedmogodišnji sin i naša majka ne gube nadu da će on jednog dana doći".

Izjava 80

N. M. rođen 1974. godine u Srebrenici. U ljeto 1992. godine iz Tuzle se preko šume vratio u Srebrenicu, a u ljeto 1995. godine istim putem, posljednji put napušta rodni grad.

"Proljeće 1992. godine donijelo je umjesto sreće i radosti najveću tugu meni i mome narodu. Stanovništvo iz Srebrenice je počelo odlaziti i grad se sve više praznio. Na nagovor mog oca, 18. aprila 1992. godine odlazimo u Tuzlu. Tada sam imao sedamnaest i po godina. Nisam ni znao zašto moramo bježati od svoje kuće, ali panika u narodu je bila jača od razuma. Srebrenicu su prvo napustili Srbi, koji su nam govorili da idu u goste u Srbiju kod prijatelja.

Poslije kraćeg boravka u Tuzli u meni se javlja čežnja za rodnim gradom. Javio sam se kao dobrovoljac da idem u Srebrenicu i nosim lijekove za tamošnju bolnicu. Sa još 11 drugova krećem pješice za opkoljeni grad noseći na leđima dragocjene ruksake sa lijekovima. Na put smo krenuli početkom jula 1992. godine. O umoru nisam ni razmišljao, već samo o tome, kako da prenesem lijekove za naše ranjenike i bolesnike. Na putu dugom preko 100 kilometara ostali smo sedam dana. Bez većih problema probili smo se do Srebrenice. Majka i sestra su bile radosne zbog mog dolaska i ponovnog susreta, ali su bile i tužne što sam došao u grad u kojem vlada smrt, glad i haos. Ipak, bio sam sretan.

U avgustu 1992. godine i moj otac je stigao iz Tuzle, tako da je cijela porodica bila na okupu. Ja sam se uključio u odbranu, a otac u

civilnu zaštitu. Teško sam podnosio muke i patnje koje su se dešavale u Srebrenici. Svakog dana bilo je ubijeno više nedužnih ljudi i mojih saboraca. Masovno ubijanje je prestalo dolaskom snaga UN-a u Srebrenicu.

Početkom jula 1995. godine, desetak dana prije pada Srebrenice, moj pedesetjednogodišnji otac, koji je inače bio fizički zdrav, počeo je govoriti da on neće još dugo živjeti i da neće dočekati slobodu. Mi to, u prvi mah, nismo ozbiljno shvatili i mislili smo da se on šali. Ali kada je otišao kod jedne komšinice da je zamoli za komad zemlje gdje bi se mogao ukopati, tada smo se zabrinuli. Ubrzo zatim od srčanog udara umire moj otac i za mene je njegova smrt bila nagovještaj katastrofe u Srebrenici.

Tek što smo se oprostili od oca i sahranili ga, počinju četnički napadi i granatiranje grada. Odlučio sam krenuti preko šume, istim putem kojim sam došao 1992. godine iz Tuzle u Srebrenicu. Bio je to za mene težak trenutak oproštaja od majke i sestre, očevog groba, kuće i rodnog grada. Još uvijek u šoku od nedavnog gubitka oca krećem sa ostalim muškarcima preko šume.

Taj put na kojem će stradati i nestati oko 10 hiljada ljudi, teško je opisati, osim riječima - put smrti i užasa. Trinaestog dana lutanja u

Tamo je tuđa zemlja

grupi sa još oko 25 ljudi nailazimo na zasjedu. Rafali su praštali sa svih strana. Čuo se jauk i vriska mojih drugova. Poslije desetak minuta pozivaju nas na predaju. Ležao sam na zemlji sa glavom nabijenom u lišće. Nisam znao šta se oko mene dešava. Sa svih strana su se pojavili četnici sa uperenim puškama. Naredili su da dignemo ruke u zrak. Ustao sam sa još šestoricom mojih drugova. Svi ostali su bili pobijeni.

Svezali su nas i počeli tući. Odvedeni smo zatim u Karakaj, kod Zvornika, gdje su nastavili maltretiranje i zlostavljanje. Dan poslije, nas šestoricu vode u logor u Batkoviće, gdje smo zatekli još oko 230 logoraša. Među njima je bilo oko 180 ljudi uhvaćenih poslije pada Srebrenice. U logoru smo bili smješteni u halama nekadašnje poljoprivredne farme. Trpili smo glad i hladnoću. Nisam, kao drugi, bio izložen maltretiranju i nisu me tukli.

Najteže mi je bilo ići na rad, posebno u sječu drva na Majevicu. Želja za životom je ipak nadvladala sve fizičke i psihičke napore, tako da sam izdržao pet mjeseci u logoru. Razmijenjen sam 25. decembra 1995. godine u Priboju. Danas živim sa majkom i sestrom u Vogošći".

Izjava 81

R. S. rođen 1976. godine u Potočarima, opština Srebrenica.

"U aprilu 1992. godine rat se počeo bližiti u mom rodnom mjestu. Pratio sam televiziju i vidio da su mnoga mjesta preživljavala teške dane. Stanovnici moje opštine, u strahu od rata, počeli su pakovati kofere i bježati, ni sami ne znajući gdje. Zajedno sa sestrom bio sam spreman za polazak, ali smo se u zadnji čas predomislili i ostali u Potočarima. Nakon par dana počelo je granatiranje naselja po susjednoj bratunačkoj opštini. Do nas su dopirale jake detonacije. Ubrzo su u moje mjesto počeli stizati izbjeglice, tražeći utočište. Slušali smo njihove potresne priče, ali smo još uvijek mislili da nas neće niko napasti.

Međutim, 18. aprila, negdje oko 10 sati počinje granatiranje Potočara i Srebrenice. Narod se uspaničio, a četnici su zauzeli grad. Iz sela sa susjedne opštine dizali su se veliki oblaci dima od paljevina kuća koje su četnici palili.

Tih dana primijetio sam manje grupice mojih komšija, prijatelja i rođaka kako sa različitim oružjem, uglavnom lovačkim puškama, pripremaju odbranu svoga mjesta i zaštitu nenaoružanog naroda. Počinju i pješadijski napadi, ali su im naši momci odgovarali istom mjerom. Padaju i prve žrtve, a među njima je stradao i moj veliki prijatelj. Od 16. maja i ja sam se uključio u odbranu zemlje. Sa saborcima sam išao u mnoge akcije u kojima smo oslobađali okupirana sela i teritoriju. Naša borba protiv višestruko naoružanje neprijatelja

trajala je do aprila 1993. godine, kada general Morion sa snagama UN-a ulazi u Srebrenicu, koja postaje zaštićena i demilitarizovana zona pod zaštitom UN-a.

Od četnika smo ponovo napadnuti početkom jula 1995. godine. Oružje koje smo imali bilo je kod UN-a, tako da nismo imali izgleda da zaustavimo jaku četničku ofanzivu na Srebrenicu. Konačno, 11. jula oko 17 i 30 sati morao sam se povući iz grada i zajedno sa svojim prijateljima S. H., M. G., M. S., M. M. i drugima krećem prema mom rodnom selu, koje je još uvijek bilo oslobođeno. Na koti Lipa susrećemo mnogo ljudi, koji pominju mogućnost da se iste večeri ide u proboj za Tuzlu. Sa M. S. odlazim do rodne kuće i usput, na Bacu, srećemo veću grupu ljudi i žena koje smo obavijestili o onome šta smo čuli: žene i djeca treba da idu u kamp UN-a, a muškarci, koji se osjećaju sposobnim trebaju krenuti kroz šumu do slobodnih teritorija. Ranjenom B. A. koji je riješio ostati u selu, dali smo nešto hrane i krenuli dalje.

Kod kuće me čekaju majka i otac. Opraštamo se u suzama i oni odlaze prema Potočarima. Pratio sam ih pogledom sve dok se nisu izgubili iza krivine. Suze su mi same tekle niz obraze. Šokiran i bijesan zbog svega što nam se događa, ulazim u kuću i pucam po stvarima u kući.

Došao sam sa prijateljem na Šušnjare, gdje se okupio veliki broj ljudi spremnih za polazak. Krenuli smo u zoru. Ubrzo je počelo granatiranje kolone. Došli smo u Kamenicu i jedna grupa je krenula naprijed da izvidi teren. Prije nego što sam i ja krenuo sa tom grupom, M. S. mi je rekao da mi je zet ranjen, a da je njegov brat poginuo kao i još nekoliko ljudi. Stao sam na sred puta, a ljudi su prolazili pored mene. Nisam znao šta da radim. Povici sa strane, vratili su me u stvarnost.

Sišli smo na asfalt i sačekali da prođe kolona, a onda smo se opet probili na čelo. Pored puta sam vidio nekoliko umrlih ranjenika, ali nisam nikoga poznao. Uspijevali smo razbiti sve zasjede na čelu kolone, i omogućiti prolaz.

Na planini Udrč smo imali odmor. Uspjeli smo iznijeti stotine ranjenika. Jedan dio ljudi je ostao da čeka preostali dio kolone, a mi smo krenuli oko ponoći prema Snagovu. Ispred Snagova smo imali jaku zasjedu, ali smo razbili četnike, a nekoliko i zarobili. U mojoj blizini pada granata i mene je detonacija dobro protresla dok su neki

bili ranjeni. Brzo sam došao sebi i krećem prema selu, a onda se spuštamo niz šumu prema asfaltnom putu. Sačekali smo da prođe cijela kolona i kada je posljednji čovjek naišao i rekao nam da nema više nikoga iza njega, mi smo krenuli. Stotinjak metara dalje, nailazi automobil iz kojeg su zapucali četnici na tog čovjeka. Mi smo otvorili vatru na auto, i ono slijeće s puta. Ranjenika smo pokupili i iznijeli prema mjestu gdje su nas čekali ostali.

Pred nama su bili četnički bunkeri, sljedeća prepreka koju smo morali proći. Odjednom, počela je padati jaka kiša i led. Iskoristili smo priliku i probili se brzo i munjevito. Uspjeli smo probiti linije i otvoriti izlaz za kolonu. U proboju je bilo i žrtava. Poginuo je E. G. komandant jedne jedinice, A. Đ. je bio teško ranjen, ali se uspio izvući.

Čuli smo jake detonacije iz drugog pravca i mi smo dva zarobljena tenka okrenuli prema četničkim linijama. Dobili smo veliki moral i krenuli smo naprijed. Borba je trajala dugo. Uz dosta žrtava uspijevamo preći i posljednju prepreku. Sa druge strane iz pravca Tuzle, oglasio se N. O. preko megafona i javio nam da prestanemo sa paljbom, jer je linija pala. Ubrzo zatim, počeli smo sa evakuacijom ranjenika. Sreo sam se sa N. O. i bratom, zagrlili smo se i plakali od tuge i radosti.

Sa majkom i sestrom sam se sreo u Živinicama. Sestra me je pitala za zeta, njenog supruga, ali ja nisam znao šta da joj odgovorim. Otac mi je ostao u Potočarima i za njega ništa ne znam".

Izjava 82

M. M. rođen 1946. godine u Srebrenici.

"Početkom aprila 1992. godine Muslimani i Srbi su se masovno iseljavali iz Srebrenice, što je izazvalo paniku u mojoj porodici. Nisam vjerovao da će moje komšije Srbi sa kojima sam odrastao krenuti u pokolj Muslimana. Ostao sam sa porodicom u rodnoj Srebrenici, a prilikom ulaska srpsko-crnogorskog agresora sklonio sam se u šumu odakle sam gledao kako četnici pale kuće po gradu.

Zajedno sa svojim sinom, koji je stigao iz Tuzle, gdje je studirao, uključujem se u odbranu grada. Uspijevamo osloboditi Srebrenicu od četnika, poslije čega je uslijedio veliki val izbjeglica sa svih strana. Četnici su nastavili sa napadima na slobodne teritorije. Sa sinom, rame uz rame učestvujem u odbrani grada. Glad, bijeda i neimaština bila je svakodnevnica u mojoj porodici. Bili smo u okruženju i primorani da se naviknemo na takav život. Svakoga dana od granata ginuli su moji prijatelji i sugrađani.

Haos je potrajao do dolaska UNPROFOR-a, a tada je nastupilo jedno olakšanje, prestalo je masovno ubijanje, ali je glad još uvijek bila prisutna. Mnogi od nas su se radovali dolasku zaštitnih snaga UN-a, tako da nismo ni slutili kakvu će nepravdu svjetski moćnici napraviti prema Srebrenici i mome narodu.

11. jula 1995. godine nenaoružan narod prepušten je na milost i nemilost četnicima. Sa svojim sinom krenuo sam u šumu da potražim

spas i prebacim se do slobodne teritorije. Nisam razmišljao o svom životu, samo sam mislio kako da spasim sina. Na prvoj zasjedi, u velikoj gužvi, izgubio sam vezu sa sinom. Krenuo sam dalje i usput s raspitivao za sina, ali niko ga nije vidio. U selu Kamenica iznad Kravice, ponovo smo bili opkoljeni u zasjedi. Sa svih strana na nas je otvorena paljba. Bila je noć, a jauci koje sam čuo, ostali su duboko urezani u mome sjećanju. Kada je svanulo, oko mene je bio haos. Na stotine mrtvih i bespomoćnih tijela je ležalo na travi i po šumi. Sa nekoliko preživjelih drugova obilazio sam leševe, prevrtao ih i zagledao. Nedaleko od makadamskog puta ugledao sam dva leša, prišao sam i pogledao ih. Doživio sam veliki šok kada sam ugledao mog brata A. M. koji je nepomično ležao u krvi. Zaplakao sam i poljubio mrtvog brata. I danas mi je često ta slika pred očima.

Šest dana nismo uspijevali preći asfaltni put kod Kravice, jer je sve vrvilo od četnika. Pratili smo njihovo kretanje i tek kada su se povukli sa zasjede prešli smo preko ceste i nastavili put prema Tuzli. Nekoliko dana nismo ništa jeli. Uz put smo sakupljali gljive i voće, a ponekad smo od mrtvih, kojih je bilo na sve strane, uzimali ostatke hrane iz njihovih ruksaka. Na takve prizore smo se bili navikli. Od straha i patnje bili smo gotovo podivljali. Tih dana ništa nisam saznao za svoga sina.

Probili smo se do planine Udrč, gdje smo zatekli oko 3 hiljade naših ljudi. To je bio deseti dan moga putovanja u nepoznato. Na Udrču je vladala velika napetost, glad i ludilo. Jeli smo puževe, lišće i gljive, ne birajući ih. Dvadeset dana smo proveli na planini. O sudbini ostalog dijela grupe nismo ništa znali. Bili smo u okruženju i pod stalnom artiljerijskom vatrom, tako da nismo znali šta dalje raditi, ni kuda dalje. Ja sam stalno mislio na svog sina i na ubijenog brata.

Dvadeseti dan, četnici su krenuli u čišćenje planine Udrč. Sa svih strana su odjekivale granate i rafali. Mnogi su ubijeni u tim četničkim akcijama. Dvadeset maloljetnih muškaraca, moj prijatelj H. i ja odlučili smo se krenuti u proboj iz obruča. Pod okriljem noći uspijevamo se izvući iz okruženja bez gubitaka. Mada smo bili potpuno iscrpljeni od gladi i umora, H. i ja smo pomagali maloljetnoj omladini da izdrže teškoće puta. Najstariji među njima je imao 17 godina, a najmlađi 13 godina.

Krenuli smo u pravcu Kladnja i poslije 33 dana lutanja i patnji uspijevamo preći na slobodnu teritoriju. Danas živim u Vogošći i svakog dana pogledam svog sina K. M. Molim Boga da me ohrabri da izdržim sve nevolje i da me obraduje, kao i mnoge roditelje, koji čekaju svoje najmilije".

Izjava 83

H. I. rođen 1972. godine u Srebrenici.

"Živio sam na Fojharima, rubnom dijelu Srebrenice. U aprilu 1992. godine četnici su nam postavili ultimatum da predamo oružje. Iako oružje nismo imali, oni su nas počeli granatirati. To su bile prve granate koje su ispaljene na Srebrenicu. Kao devetnaestogodišnji mladić nisam ni znao šta su to granate pa sam zajedno sa ostalim mještanima Fojhara pobjegao u šumu. Granata je pala blizu mene i ja sam se onesvijestio od detonacije. Dugo sam bespomoćno ležao dok me nisu pronašle komšije i ukazale mi prvu pomoć. To je za mene bio prvi nagovještaj bola i patnje koji će uslijediti u Srebrenici.

Tri starija brata su bila uključena u odbranu grada, ali meni nisu dozvoljavali da idem u borbu. Na kraju sam postao kurir u jednoj četi. Kobnog 11. jula kada su četnici ušli u grad ja sam zajedno sa braćom odlučio krenuti u šumu. Obukao sam maskirno odijelo, ali mi se tada obratio moj otac riječima:

- "Sine, uvijek si me slušao, pa bi trebalo i sada. Skini maskirno odijelo i obuci civilno, jer ćeš tako imati veću šansu da preživiš".

Poslušao sam oca i oprostio se od njega, kao i od dva starija brata. Majka je plakala kad smo se opraštali. Svi oni su otišli prema Potočarima, a ja sam sa dvije godine starijim bratom krenuo u šumu, na put smrti i užasa.

Na brdu Buljim opraštam se i razdvajam od brata. Tada nisam ni slutio da se sa njim ni do danas neću vidjeti. Put kroz šumu je bio pravi haos. Smrt je vrebala na svakom koraku. Granatiranje, zasjede, glad, ludilo... mrtvi i ranjeni na svakom koraku. Jedan veći dio puta nosio sam ranjenike dok i sam nisam iznemogao. Sedam dana puta iscrpilo me totalno. Osmog dana sam prešao na slobodnu teritoriju. Poslije nekoliko dana saznao sam da mi otac i braća nisu došla do Tuzle. Kod mene se javio inat i poslije oporavka prijavio sam se da idem u Goražde sa još devet momaka.

Put nismo dobro poznavali tako da smo naišli na punkt IFOR-a - francuske vojnike. Oni su nam pokazali u kojem pravcu treba da nastavimo put i mi smo se prema njihovim preporukama i kretali. Bila je noć i poslije petnaestak kilometara ugledali smo svjetla od baterijskih lampi. Pomislio sam da su to naši policajci, ali kada smo se približili pred nas je izašla srpska policija. Pitali su nas kuda smo pošli i mi smo odgovorili da idemo za Goražde. Tada je policajac opsovao i rekao nam da je ovo put za srpsko Sarajevo, a ne za Goražde. Bili smo zaprepašćeni, jer smo shvatili da su nas francuski vojnici uputili na pogrešnu stranu. Drugi policajac je u nas uperio automatsku pušku iako mi nismo bili naoružani. Uskoro je pristiglo još policajaca koji su

Je li ovo put spasa

nas pretresali i poveli u podrum. Tu smo morali leći na stomak po naređenju njihovog komandira. Prijetili su, provocirali i psovali se, ali nas nisu tukli. 30. avgusta 1996. godine odvedeni smo u zatvor Kula kod Sarajeva.

Život u zatvoru je bio težak i praćen svakodnevnim ispitivanjima. Najteže mi je bilo kad su tražili da priznam nešto što nisam počinio, a za uzvrat su nudili da će mi osloboditi oca i braću. Od početka sam znao da je to bila laž i nisam nasjeo na provokacije. Kasnije se situacija poboljšala, nije bilo fizičkog maltretiranja, a hrane je bilo dovoljno. Morali smo raditi najteže fizičke poslove od jutra do mraka. Nije mi bilo teško raditi jer sam stalno u mislima bio sa svojom majkom i sestrama.

Razmijenjen sam 15. februara 1997. godine. To je bio moj drugi rođendan. Danas živim u Lukavcu sa majkom i pogledam mog oca i braću".

Izjava 84

S. O. rođen 1971. godine u Voljavici, opština Bratunac.

"Gotovo da nema osobe sa kojom se sudbina duboko poigrala kao sa mnom. Dok sam bio dijete majka je napustila oca. Otac se ponovo oženio, a ja sam sa dva starija brata živio sa nenom, očevom majkom. Ubrzo sam dobio i trećeg brata iz očevog drugog braka. Na odsluženju vojnog roka u bivšoj JNA odlazim 1990. godine. Dok sam služio vojsku, moj najstariji brat Sait po nadimku Bajazit, se objesio. Niko nije znao zašto je to učinio.

Kada je počela agresija na BiH ja sam sa porodicom izbjegao u Srebrenicu. Sa bratom Sabitom uključujem se u odbranu BiH. U toku rata u Srebrenici meni najveći problem je bila glad. Morali smo stalno ići po hranu u udaljena i napuštena sela.

Bio je novembar 1992. godine. Moj otac Suljo otišao je u Voljavicu po hranu. Na položaju mi je stigla vijest da mi je otac poginuo. Nagazio je na minu od koje je ranjen, a zatim je uhvaćen i odveden u Bratunac. Nakon deset dana je ubijen. Doživio sam veliki šok i dalji život sam nastavio bez oca.

Demilitarizacijom Srebrenice stanje se poboljšalo. Za četrdeset hiljada ljudi došli su malo bolji dani. Većina je mislila da je zlu došao kraj. Polovinom 1994. godine oženio sam se, ali moja sreća je kratko trajala. U julu 1995. godine morao sam napustiti suprugu i jednomjesečnog sina i krenuti sa braćom Sabitom i Selimom ka slobodnoj teritoriji.

Na tom putu užasa stalno sam mislio na moga sina i molio Boga da ga opet vidim. Najteže mi je bilo u blizini sela Kamenice gdje je izvršen veliki masakr. Tu je ostalo hiljada ljudi, ubijenih u zasjedi i mnogo ranjenih. Kada mi je nestalo hrane pio sam slanu vodu kako bi se održao pri svijesti. Dosta puta sam čuo glasove mojih drugova koje su četnici uhvatili. Oni su vikali i molili:

- "Ne nas! Nemoj mi sjeći prste! Molim te, ne vadi mi oči"!

U putu sam izgubio vezu sa braćom. Sedmi dan sam prešao na slobodnu teritoriju, ali moja dva brata ni do danas se nisu pojavila.

Danas živim u Banovićima sa ženom i dvogodišnjim sinom. Ostao sam jedini muškarac iz naše brojne porodice. Stalno se pitam da li za mene ima više prave sreće i radosti u životu".

Izjava 85

A. Š. rođen 1972. godine u Srebrenici. Rat ga zatekao u rodnom gradu.

"Kao i većina mojih vršnjaka nisam znao šta je to rat, tako da sam se odlučio ostati u Srebrenici uprkos teškoj i neizvjesnoj situaciji koja je vladala u gradu. Ulazak paravojnih formacija iz Srbije - bijelih orlova, dočekao sam u gradu. Poslije nekoliko dana, 22. aprila bivam uhapšen od pomenutog okupatora. Priveden sam u policijsku stanicu i tu su me tukli, dok nisam izgubio svijest. Pored batina stalno su me provocirali, prijetili da će me ubiti i slično. Pustili su me 1. maja, poslije deset dana provedenih u zatvoru.

Pobjegao sam u šumu i našao svoje prijatelje i komšije koji su odlučili da se suprostave neprijatelju pa makar i golim rukama. Tada sam čvrsto riješio da više nikada neću dopustiti da padnem u ruke četnicima, pa sam se uključio u jedinicu kod komandanta A. U.

Poslije oslobođenja Srebrenice veliki val izbjeglica se sručio u grad. Uskoro smo počeli oslobađati okupirana sela oko Srebrenice i Bratunca. Svakodnevni odlasci u akcije bili su iscrpljujući zbog nedostatka hrane.

Jedan od najtežih trenutaka u prvoj godini rata u Srebrenici desio se 13. septembra 1992. godine kada je moj komandant A. U. sa još 20 momaka stradao u četničkoj zasjedi. Toga dana nas 27 je pošlo u redovno izviđanje terena. Četnička zasjeda u blizini Zalazja bila je

kobna za moje saborce. Među sedmoricom preživjelih bio sam i ja. Iako ranjeni uspijevamo se izvući iz zasjede.

Demilitarizacija je donijela jedno olakšanje - prekid borbi i više hrane. Međutim, ubrzo je uslijedila velika patnja i stradanje. Ja sam sa još šest muškaraca krenuo preko šume za Tuzlu. Bilo je to 01. septembra 1994. godine. Morali smo preći oko 15o kilometara okupirane teritorije kroz četničke linije da bi se domogli slobode.

Na putu nam je ubrzo nestalo hrane, a trećeg dana su nas otkrili i poslali potjeru za nama. Na prelazu između Vlasenice i Han-Pijeska, u mjestu zvanom Ružina voda, uzeli smo malo odmora. Dva momka su otišla da izvide teren. Kada se izvidnica vratila odlučili smo krenuti. U momentu dok smo prelazili asfaltni put četnici su sa svih strana počeli pucati na nas. Tada sam se sjetio zasjede u kojoj je poginulo dvadeset mojih drugova; pomislio sam da je sa mnom gotovo. Grabio sam naprijed koliko me noge nose, a oko mene su fijukali meci. Poslije stotinjak metara našao sam zaklon i sakrio se. Pogledao sam nazad prema cesti gdje je bila zasjeda i vidio četiri pokošena tijela. Još trojica preživjelih su došli do mene. Zagrlili smo se i zaplakali gledajući četvoricu ubijenih drugova kojima su već prilazili četnici. Pošto nam je prijetila opasnost morali smo nastaviti put.

U naredna četiri dana smo lutali šumom i napokon 9. septembra smo došli do slobodnih teritorija u okolini Kladnja. Iako sam došao živ i zdrav u mom srcu i mislima su stalno prisutni poginuli drugovi. Pad Srebrenice u julu 1995. godine je još više povećao moju bol. Tada mi je nestao otac i do danas se nije pojavio. Živim u Vogošći sa majkom, a u mislima sam stalno u Srebrenici".

Izjava 86

B. Z. rođen 1978. godine u Grujčićima, opština Srebrenica.

"Imao sam četrnaest godina kada je počeo rat i do tada sam o ratu znao samo iz filmova. Od 1992. godine do aprila 1993. godine bio sam u svom rodnom selu. Nisam osjetio glad kao mnoge izbjeglice, ali sam doživio strahote granatiranja sela i okoline.

Ofanziva na Grujčiće počela je 23. marta 1993. godine i naši branitelji, slabo naoružani i gladni, nisu uspjeli odbraniti selo. Krenuli smo na put ka Srebrenici, u kojoj se kolonama sa svih strana, slijevalo hiljade ljudi. Od tada i za mene počinje život u izbjeglištvu, glad i neimaštinja. Sa petnaest godina sam shvatio da je rat pravi pakao, a ne ono što sam prije gledao u filmovima.

Poslije demilitarizacije Srebrenice u maju 1993. godine nastupio je prividni mir i poboljšanje uslova za život. Međutim, oni koji su nam donijeli takav mir donijeli su nam i nesreću, jer smo 11. jula 1995. godine od strane UN-a bili predati u ruke srpsko-crnogorskom agresoru. Kao i mnogi drugi muškarci različite starosne dobi i ja sam krenuo preko šume do slobodnih teritorija.

Kretao sam se u koloni do iznad Kravice, gdje je bila zasjeda. Kolona je razbijena i ja sam se našao u teškoj situaciji. Stotine mrtvih i ranjenih oko mene su povećavali moj strah i paniku. Izgubio sam vezu sa svojom rodbinom. Plakao sam ne znajući šta da radim. Ipak pridružujem se manjoj grupi ljudi sa kojom uspijevam doći do planine Udrč.

Od umora i gladi, po dolasku na planinu, odmah sam zaspao. Kada sam se probudio oko mene nije bilo nikoga. Krenuo sam po tragu stazom koju su moji predhodnici obilježili i uspio sam sustići petoricu muškaraca. Sa njima sam stigao do Baljkovice, gdje smo se morali zadržati tri dana u blizini četničkih linija. Poslije dugog razmišljanja odlučio sam da se predam četnicima. To je učinilo još osam muškaraca. Svi smo bili maloljetnici.

Krenuli smo prema Karakaju, ali ostalima nismo govorili šta smo odlučili. U blizini srpskog naselja počeli smo mahati bijelim maramama u znak predaje. Četnici su nas ubrzo zarobili i odmah počeli tući, provocirati i psovati. Ukrcali su nas u kamion i odvezli u Karakaj. Tamo smo ispitivani, a neke od nas su i tukli. Mene, pošto sam bio puno iscrpljen, nisu dirali. Poslije toga ponovo je došao kamion i mi smo odvezeni u logor Batkovići.

U logoru je bio pravi haos. Zajedno sa ranjenicima iz Srebrenice bilo nas je oko 230 u logoru. Hrane nije bilo dovoljno, a spavali smo na drvenim paletama umotani u jedno ćebe. U logoru me nisu tukli, vjerovatno zato što sam bio maloljetan. Razmijenjen sam sa ranjenicima i drugim maloljetnicima 29. septembra 1995. godine.

Po dolasku u Tuzlu saznao sam da niko od muških članova moje porodice nije došao iz Srebrenice. Danas živim u Vogošći bez moje rodbine i mojih komšija o kojim stalno razmišljam i pitam se da li su živi i gdje se nalaze.... Nadam se da ću se vratiti na svoje ognjište jer tamo ću biti najsretniji".

Izjava 87

A. V. rođena 1969. godine u Grujčićima, opština Srebrenica.

"Bilo je to 7. maja 1992. godine. U ranim jutarnjim satima probudili su me pucnji iz vatrenog oružja. Ustala sam pitajući se šta se to dešava. Ali kada je pucnjava postala sve jača i učestalija, shvatila sam da je počeo rat, iako nisam vjerovala da će se to desiti. Spakovala sam stvari i hranu i sa porodicom se sklonila u obližnju šumu. Ubrzo, u šumi se našlo čitavo selo. Bilo je puno male djece. Plakala su, a mi smo strahovali da nas njihov plač ne otkrije.

Tako su počeli dani pakla, smrti, granata, gladi, hladnoće... Dva mjeseca smo proveli u selu i onda sam sa ostalim ženama i djecom krenula ka Srebrenici, pješice preko šume na put dug 40 kilometara.

Situacija u Srebrenici nije ništa bolja. Stalna granatiranja i bombardovanja, primorala su nas da mnogo vremena provodimo u skloništima. Živjeli smo bez vode, struje, a zalihe hrane su postajale sve manje. Mnogi su u potrazi za hranom odlazili u obližnja napuštena sela odakle se nisu nikada vratili. U Srebrenici su svakodnevno pristizale nove izbjeglice. Jednoga dana pojavili su se i moji roditelji i donijeli mi tužnu vijest. Naše selo i naša kuća u njemu su izgorjeli. Bilo mi je jako teško. Zatvorila sam se u sobu da bi sakrila suze od drugih.

Grad je postajao tijesan za hiljade ljudi. Izbjeglice su dane provodile pod vedrim nebom, na ulici, u haustorima. Granate su

svakodnevno odnosile nove živote. U februaru 1993. godine počeli su nam iz aviona bacati pakete sa hranom. Bili su "humani" prema nama, bacali su nam hranu kako bi umirali siti, a ne gladni. Gledajući napaćeni narod pitala sam se, kako da pomognem napaćenom narodu? Uključila sam se u Aktiv žena i počeli smo prikupljati lijekove za ranjenike, plodove ljekovitog bilja, vršili čišćenje grada i slično.

Kada je Srebrenica proglašena "zaštićenom zonom" postala je pravi logor, jer niti smo mi mogli izaći, niti ko mogao ući u grad. Konvoji sa hranom i lijekovima bi stizali u Srebrenicu samo kada bi ih Srbi propustili u Bratuncu, uzimajući za sebe sve što je vrijedno.

Nama bi dovlačili četkice za zube, a nije bilo dovoljno soli, šećera, brašna itd. Ipak, malo smo odahnuli i ponadali se da je našim patnjama došao kraj. Granatiranje je prestalo, izašli smo iz skloništa, organizovali sijela i igranke, odlazili u kino i disko. Sve to je kratko trajalo. Konvoji su sve rjeđe dolazili, hrane je bivalo sve manje.

Četnici su ponovo počeli granatirati Srebrenicu i smanjivati zaštićenu zonu. Panika je zavladala u narodu, kada su četnici ušli u gornji dio grada. Granate su padale na sve strane, a meci cijepali zrak. Ponovo smo morali bježati da bi sačuvali goli život. Narednu noć sam provela kod prijateljice u donjem dijelu grada. Na naše iznenađenje, osvanulo je mirno jutro. Pomislili smo da će svijet ipak zaustaviti četnike.

Međutim ja sam primijetila da je počela evakuacija iz bolnice, što je bio loš predznak. Ubrzo je ponovo počela pucnjava i granatiranje.

Krenuli smo prema Potočarima. Vojnici UN-a grupi u kojoj sam se i ja nalazila nisu dozvolili ulazak u krug njihove baze. Sklonili smo se u hale obližnje fabrike, gdje smo i prenoćili. Sutradan je do nas doprla vijest da su četnici zauzeli Srebrenicu. Predvođeni ratnim zločincom Ratkom Mladićem stigli su i u Potočare. U narodu je vladao strah i zebnja. Julsko sunce je nemilosrdno pržilo, a nama su dovukli cisternu napunjenu zagađenom vodom iz obližnje rijeke. Najavljena je evakuacija prema slobodnoj teritoriji a rečeno nam je da će prvo krenuti žene sa djecom, zatim starije osobe a na kraju muškarci. Rekli su nam, ali su slagali.

U popodnevnim satima smo se probili do autobusa i kamiona. Naoružani srpski vojnici su vršili selekciju. Žene i djeca su upućivani u autobuse i kamione, a muškarci na drugu stranu. Toga dana nisam

uspjela krenuti iz Potočara. Provela sam noć u jednom izgorjelom autobusu. Srpski vojnici su cijelu noć izvodili muškarce i oni se nisu više vraćali. Čula sam jezive krike i pozive u pomoć od kojih oka nisam sklopila.

Ujutro, u 10 sati, 13. jula uskočila sam u jedan od kamiona. Bio je to moj rastanak sa Srebrenicom, sa rodnim krajem".

Najgore je prošlo

Izjava 88

Dž. H. rođen 1975. godine u selu Rovaši, opština Vlasenica.

"Nakon pada Srebrenice proveo sam 62 dana u šumama Pobuđa i Cerske. Poslije okupacije Srebrenice otac, brat, amidža i ja krenuli smo preko šume ka slobodnoj teritoriji Tuzle. U blizini sela Kamenice, poslije kraćeg odmora uslijedio je četnički napad na kolonu. Padala je noć kada je nastao opšti haos. Gledao sam kako ranjenici dižu ruke i traže pomoć, ali se malo kome moglo pomoći. U opštem haosu ja sam se razdvojio od svoje rodbine. Srećom uspio sam naći brata i zajedno smo krenuli sa ostatkom kolone prema Kamenicama. Granate su padale oko nas, a pucnjava se nije stišavala. Pored puta je bilo dosta mrtvih ali nikoga nisam mogao prepoznati. Kad je svanulo došli smo do mjesta gdje se više ljudi skupilo. Govorili su da se dalje ne može proći zbog četničke zasjede.

Dan je odmakao, a mi se nismo pomakli s tog mjesta. Četnici su nas okružili i počeli pucati na nas. Vratili smo se nazad u Pobuđe, gdje provodimo petnaest dana lutajući po okolnim šumama u potrazi za hranom.

Vidio sam dosta ubijenih ljudi po potocima. Nekima su bile odsječene glave, a drugim izvađena utroba.

Nakon petnaest dana prešli smo asfaltni put i ušli na teritoriju Cerske krečući se putem prema Mačesima. Naišli smo na mrtvog čovjeka prekrivenog ćebetom. Ispod ćebeta su mu virile noge na kojima su bile bijele čizme kao kod UN-ovih vojnika.

Bili smo iscrpljeni od gladi i umora tako da smo u Cerskoj prvo počeli skupljati hranu. Jeli smo puževe kojih je bilo na sve strane.

Boraveći nekolko dana u tom kraju vidio sam mnogo ljudi koji nisu uspjeli preći na slobodnu teritoriju. Većina sam poznavao, ali im nisam znao imena. Među njima je bio i Salko Hublić zvani Hegel. Kada su četnici krenuli u pretres terena mi smo se povukli u planinu Udrč. Nakon par dana vraćamo se nazad u selo i u predjelu Zapolja nalazimo dva mrtva čovjeka. Jedan je bio bez glave i ležao je pored rupe slične onoj koju napravi minobacačka granata. Drugog ubijenog smo vidjeli iznad Babića kod Gornje vode. U pretresu trena nestao je Mensur Nukić i još dosta ljudi.

Ostali smo nekoliko dana na području Cerske i Rovaša da bi onda krenuli prema Kladnju u potrazi za spasom. Nismo poznavali puta tako da smo četiri dana pješačili do slobodne teritorije. Ujutro, 12. septembar, uprkos svim nevoljama, uspjevamo se domoći slobode. Za sve nas preživjele to je bilo novo rođenje".

Izjava 89

R. H. rođen 1974. godine u selu Rovaši, opština Vlasenica. Živio kao prognanik u Srebrenici do jula 1995. godine. Sa ocem, bratom i amidžom prešao šumom do slobodne teritorije.

"U potok ispod kote Buljima stigli smo 12. jula 1995. godine. Tu smo sačekali ostale ljude koji su napuštali Srebrenicu. Pred veče je počela pucnjava i granatiranje sa svih strana. U tom metežu bio sam ranjen preko stomaka. Mnogi su poginuli ili su bili teško ranjeni. Gazeći preko ljudi, koji su ležali na sve strane, ostao sam bez obuće na nogama, ali sam se ipak uspio izvući. Nisam obraćao pažnju na ranu jer mi je u glavi bilo samo da nađem brata. Uspio sam ga pronaći i onda smo zajedno krenuli preko Pobuđa prema Kaldrmici.

Sustigao nas je Sadik Šiljak. Zamotanu u ćebe, on je nosio svoju ženu Enisu, kojoj su noge bile polomljene, a imala je drugih rana po tijelu. Sustigao nas je i Elvir iz Novog sela i kaže da mu je otac Hasib poginuo, a on mu nije mogao pomoći. Ubrzo, kao da ga neko odvede, nestade Elvira i za njega se ni danas ništa ne zna. Samir zvani Beli, koji je išao zajedno s nama, takođe je nestao prije prelaska asfaltnog puta.

Kada smo prešli put vidio sam dosta ranjenih, a prepoznao sam Begu Pirića koji je ležao na sred puta. Od prevelikog straha i panike nismo uspjeli preći na drugu stranu. Brat i ja smo pobjegli u šumu.

Sa nama je bio Muradif i njegov sin Mensur. Tek što smo se povukli čujemo kako prelaze četnici i kupe ranjenike, a onda su opalili jedan metak.

Hodali smo dvanaest dana po Pobuđu bez hrane. Devetog dana četnici su uhvatili oko 150 ljudi kod škole u Burnicama. Među njima su bili Muradif i Mensur. Ostali smo samo brat i ja. Dugo smo izviđali prelaz na asfaltnom putu tako da smo vidjeli kako četnici kopaju jamu u koju su kasnije rovokopačem dovozili tijela ubijenih. Jamu su na kraju zagrnuli zemljom.

U Cersku smo prešli 23. jula 1995. godine. Tu smo proveli 61 dan. U toku našeg boravka četnici su vršili pretrese terena u kojim su dosta ljudi ubili ili zarobili. U prvom pretresu uhvatili su Mensura Nukića. Bježeći prema Drinjači nestali su Husejn iz Raševa, Hazim Jahić, Suljo Žigić i njegov sin.

Mi smo se preko dana krili, a noćom dolazili u selo i pripremali hranu od onoga što bi našli. 7. septembra, na putu za selo ugledali smo grupu četnika kako vode zarobljenika. Bio je to Muharem iz Pahljevića. Jednog ranjenika iz Sasa su ubili u selu. Mi smo odlučili krenuti prema Kladnju bez obzira što nismo poznavali puta. Na putu nas je sustigla i pretekla jedna grupa ljudi. Četvrtog dana čujemo kako četnici viču i hvataju ljude iz te grupe. "Uspjeli smo uhvatiti dvojicu".

Cijelu noć smo gazili kroz vodu i napokon 12. septembra, oko 7 sati ujutro, izašli smo kod tunela u blizini Kladnja".

Izjava 90

S. H. rođena 1976. godine u Zapolju, opština Bratunac. Danas živi u Zagrebu kao izbjeglica.

"U aprilu 1992. godine moje selo kao mnoga druga u Podrinju bila su okupirana. Ja sam sa svojom porodicom morala potražiti spas kod rodbine u slobodnim dijelovima bratunačke i srebreničke opštine. Prilikom izvlačenja iz sela pratila nas je kiša granata i projektila. Četiri momka su zauvijek ostala u selu kao i dvije osamdesetogodišnje starice. Tri djevojke su upale u minsko polje i stradale. Putem koji su kontrolisali Srbi, kretali smo se u koloni prema Srebrenici. Grupa sa kojima sam ja ušla u grad brojala je oko osamdeset prognanika.

U Srebrenici smo se smjestili, ali je ubrzo zavladala glad. Morali smo se vraćati u svoja sela i na svoja polja u potrazi za hranom. Često smo upadali u neprilike tragajući za hranom. Sjećam se 12. februara 1993. godine kada sam sa majkom krenula preko planine prekrivene velikim smetovima snijega u potragu za posljednim ostacima kukuruznih klipova. Prilikom ulaska u selo Kutješi, koje je bilo popaljeno, iznenada je otvorena paljba po nama, promrzlim, nenaoružanim i iscrpljenim civilima. Tada je stradalo mnogo ljudi, neki su ranjeni, a neki su zarobljeni. Među zarobljenima bili su moji rođaci, Samir, Admir, Mirnesa i Fatima, svi stari između 15 i 18 godina. U panici sam pobjegla u obližnji potok gdje sam prenoćila u snijegu sa još nekoliko osoba. Ujutro, kad su četnici otišli, vratili smo se na

mjesto zasjede. Tu sam vidjela desetak zaklanih ljudi, a među njima sam prepoznala mog školskog druga Jasmina. Bio je izmasakriran, prerezanog vrata i odsječene desne ruke. Ranjenici su molili za pomoć i mi smo im pokušali pomoći ali smo opazili da se ponovo približavaju četnici. Bježali smo uz jedno brdo i poslije četiri sata došli do sela kojeg su kontrolisali pripadnici naše armije. Oko dvije i po hiljade se kretalo prema tom selu. Nekima je ova potraga za hranom bila posljednja. Iznemogli i iscrpljeni ostali su smrznuti u snijegu.

Poslije pada Srebrenice krenula sam u kamp UN-a u Potočare. Fabrika akumulatora više mi je ličila na klaonicu nego na fabriku. Na putu iz Potočara za Kladanj zaustavljeni smo u Kravici. Tu sam vidjela kako četnici iz tenka pucaju prema šumi u kojoj su se nalazili naši muškarci. Sat vremena smo proveli u Kravici, a četnici su nas vrijeđali i pokušavali ući u autobus. Na sreću vozač autobusa to nije dozvolio. U Milićima, Vlasenici i Tišći srpske žene, djeca i starci su nam kamenovali autobus.

Kada smo stigli u Tišću četnici su vikali da treba ostaviti mlađe i ljepše žene i djevojke da im zabavljaju vojsku na liniji. Ipak, krenuli smo dalje i poslije nekoliko kilometara pješačenja stigli smo u Kladanj".

Izjava 91

Z. V. rođena 1968. godine u Sasama, opština Srebrenica. Udata u Cersku. Majka troje djece.

"Početkom marta 1993. godine protjerana sam iz Cerske. Te teške zime, pod kišom granata na temperaturi od -17 stepeni, krenula sam šumskim putem preko planine prema Srebrenici. Iako sam bila u devetom mjesecu trudnoće vodila sam dvoje djece i nosila tešku torbu. Neposredno po dolasku u Srebrenicu 17. marta 1993. godine godine rađam kćerku.

Od dolaska u Srebrenicu počele su moje muke. Muž je stigao ranjen iz Cerske. Kamioni UNHCR-a su počeli prevoziti žene i djecu u Tuzlu. Četvrtog dana poslije porođaja krenula sam prema konvojima ali nisam uspjela izaći iz zgrade. Pala sam od iscrpljenosti i gladi.

30. marta uveče sa dvoje djece i trinaestodnevnom bebom ponovo krećem prema kamionima UNHCR-a parkiranim pred Osnovnom školom u Srebrenici. Nekoliko hiljada žena i djece skupilo se oko kamiona čekajući na prevoz. Moj muž je uspio da me popne na kamion. Smjestila sam se na lijevu stranu, uz samu stranicu stojeći na jednoj nozi. U rukama sam držala svoju bebu, a dvoje starije djece muž je uspio popeti na drugi kamion.

Ujutro 31. marta oko devet sati kamioni su krenuli. Narod je vrištao, plakao, a poslije svakog kočenja ja sam imala osjećaj da se cijeli kamion naslonio na mene. Došli smo na prvu barikadu kod Žutog

mosta na ulazu u Bratunac. Nekoliko četnika je vikalo na nas, a dvojica su se popela na kamion i počeli tražiti muškarce starije od petnaest godina.

Drugi su dobacivali da sve muškarce više od jednog metra treba skinuti sa kamiona. Dvojica dječaka izmedu 14 i 15 godina su naredili da siđu sa kamiona. Jedan četnik prišao je djevojčici rekao joj da siđe. Ona se uhvatila za žene i nije htjela napustiti grupu. Onda je on izvadio nož i zaprijetio da će joj isjeći šarene dimije i da će je pronaći i u Tuzli. Napokon četnici su sišli i mi smo krenuli dalje. Dva dječaka su ostala sa četnicima. Neko je rekao da su dječaci bili iz Višegrada.

Istog dana kamenovali su nas u Bratuncu i Drinjači, a u Zvorniku su prosipali toplu vodu po nama. Stigli smo na Osmake gdje su nas ponovo zaustavili. Ja sam počela gubiti svijest jer je putovanje trajalo dvadeset sati. Četnici su pretresali kamione a kroz narod je prošla vijest da odvode djevojke. Vozači kamiona su govorili da će iz Tuzle poslati kamione kako bi se smanjila gužva. Prišao mi je jedan četnik i upitao me šta držim u ćebetu. Rekla sam dijete, a on je pitao da li je muško. Gurnuo je puškom dijete zamotano u ćebe kad sam mu rekla da nije muško.

Sišla sam s kamiona i krenula prema obližnoj kući. Čula sam žensku vrisku i vratila sam se nazad. Prije nego što su došli kamioni našla sam svoje dvoje djece. Uveče smo stigli u Tuzlu i smješteni smo u sportsku dvoranu Mejdan. Kasnije su nas rasporedili po drugim opštinama i ja sam se smjestila u Gračanicu. U Srebrenici su mi ostali muž, roditelji, braća i sestre i druga rodbina. Poslije pada Srebrenice nestali su mi tri brata, tri bratića, djever i mnogo druge rodbine. Moja kćerka, najmlađi putnik konvoja iz 1993. godine, danas ima skoro pet godina".

Izjava 92

S. V. rođen 1965. godine u Cerskoj, opština Vlasenica. Prije rata bio zaposlen u Beogradu (Srbija). Rat ga zatekao u BiH. Sa porodicom preživio mnoga iskušenja i patnje tokom rata. Na kraju uspio preživjeti dugi marš od Srebrenice do Tuzle u julu 1995. godine.

"Tokom februara i marta 1992. godine boraveći u Beogradu, gledao sam duge kolone, tadašnje JNA, kako se kreću prema Bosni. Tenkovi, transporteri, oklopna vozila, kamioni sa topovima, autobusi puni srpskih vojnika koji su mahali sa tri uzdignuta prsta odlazili su prema mojoj Bosni.

3. aprila 1992. godine odlučio sam da krenem prema Cerskoj, udaljenoj oko 220 kilometara od Beograda. Sa naplatne rampe u Pećincima vratili su nas ponovo u Beograd. Bilo je oko 15 sati. Istog dana, u petak, oko 17 sati, krećemo na drugi izlaz iz Beograda prema Obrenovcu, gdje su nas legitimisali i pustili da nastavimo put.

Po dolasku u Cersku, iste noći, bilo je jako napeto, jer su Srbi napali na Nedjeljišta. Rat je počeo, a sa njim umiranje, paljevine i progoni. Sela oko Vlasenice padaju pod srpsku kontrolu. U Pilicama, selu koje je predalo lovačko naoružanje, četnici su pred prodavnicom zaklali 12 ljudi. Sušica, dotadašnji vojni magacin, postaje logor za oko tri hiljade muslimana.

U Cerskoj se narod organizovao poslije ovih zbivanja i počeo pružati otpor četnicima. Izbjeglice i prognanici iz okolnih sela

pridružuju nam se u toj borbi. Borimo se živim mesom protiv četničkog oklopa. Cerska se nalazi u dolini okružena brdima sa kojih četnici svakodnevno vrše granatiranje civilnih objekata. Pogodiše tako jednog dana izvor vode zvane Hodžića vrelo i na izvoru ubiše petogodišnju Zuhdiju Hodžić, koja je svome ocu zahvaćala vode. Na stado ovaca koje je Emin Hrnjić stjerao na pašu četnici su ispalili 32 minobacačka projektila. Tijelo najstarijeg Ceranina bilo je raskomadano.

Od februara 1993. godine niz ceranski potok je tekla krv. Zaprežna kola, kao jedino sredstvo prevoza, odvozila su ranjenike u bolnicu prema Konjević-Polju i dalje prema Srebrenici. Početkom marta 1993. godine četnici su zauzeli Cersku. Nekoliko starih osoba se sklonilo u Osnovnu školu "Bratstvo-jedinstvo" u Cerskoj i ostali su iza nas, prepušteni na milost i nemilost četnicima.

Ja sam bio u potoku ispod sela Krajnovići kada je zapucalo sa svih strana. Sklonio sam se u žbunje i kada se smračilo počeo sam dozivati svoga druga H. M. Pretpostavljao sam da je u blizini, ali nije se odazivao. Na treći poziv se javio i rekao sam mu da trebamo krenuti. Iskočio sam na put i ponovo ga pozvao, ali u tom momentu iza mene se pojavio nepoznat čovjek. Bio je dosta krupniji od mog druga. Predstavio se da je H. M., a onda mu je u ruci nešto sijevnulo. Munjevito sam izvadio pištolj i repetirao ga. Onda je on skočio u žbunje i odjurio prema asfaltnom putu. Kroz glavu mi je prošla pomisao da je to bio četnik koji me htio ubiti ili zaklati. Nisam smio pucati jer je okolo bilo puno naših ljudi, ali od tada sam postao svjestan da su se četnici umiješali među nas.

Gledao sam, ali prosto nisam mogao vjerovati svojim očima, kako su četnici utjerali u podrum škole petoro-šestoro starijih i iznemoglih osoba. Na prozoru se prvo pojavio dim, a onda su nastali užasni krici i plač. To je trajalo oko 40 minuta.

Glavna cesta je bila pod četničkom kontrolom, tako da sam ja sa pet momaka zagazio u rijeku na minus 17 stepeni. Stigli smo do Konjević-Polja, koje je još uvijek bilo slobodno. Tu smo se osušili i oporavili. Prenoćili smo i ujutro, mislim da je bio 11. mart, krećem prema Srebrenici. U selu Hrnčići vidio sam užasan prizor. Pored puta su ležali ubijeni - čovjek i konj. Prilazi im pas vučjak i dere gornji dio odjeće sa čovjeka. Zatim je odgrizao nos čovjeku i počeo mu jesti grkljan i prsa. Kada nas je ugledao, vučjak je legao na zemlju.

Stigao sam u Srebrenicu u kojoj je vladala glad i haos. U julu 1995. godine kada je Srebrenica pala krećem put Tuzle. Ništa mi nije jasno. Ljudi sad normalni, a za pet minuta ludi. Moj brat, koji nije došao, stalno je ponavljao - "Moje je gotovo".

Pronašao sam svog druga i zajedno smo krenuli kroz šumu. Kretali smo se veoma oprezno i poslije pet dana preživljavanja, bez hrane i vode, uz put noseći i ranjenike, uspijevamo stići do slobodne teritorije".

Kraj džehenemskih muka

Izjava 93

M. M. rođen 1961. godine u Srebrenici, oženjen, otac četvoro djece. Rat proveo u Srebrenici.

"Paravojne formacije srpskog agresora, tzv. "arkanovci", "šešeljevci", "Bijeli orlovi" i druge ulaze u Srebrenicu i pale grad, pljačkaju stanove i kuće i ubijaju nedužne ljude. Strah i neizvjesnost tjeraju me da sa malodobnom djecom napustim kuću i sklonim se u šumu. Iz dana u dan bivalo je sve gore. Vrijeme je prolazilo, a četnici su granatirali naselja, palili sela i ubijali narod. Nošeni velikom željom i hrabrošću uspijevamo istjerati agresora iz grada i sa položaja oko grada. Od tada je počela borba u Srebrenici protiv neprijatelja, ali i protiv gladi, bolesti, zaraza i svega što nosi ratna situacija u okruženom gradu.

Januar i februar 1993. godine zapamćeni su po opštoj gladi u Srebrenici. Od zaraznih bolesti, koje haraju, umirale su starije osobe i djeca. Poderane obuće i odjeće, po snijegu, na temperaturi od minus 15 stepeni, idemo u potragu za hranom na udaljenost i do 30 kilometara u dubinu četničke teritorije. Nakon izvjesnog vremena, spas i nadu u život vraćaju nam američki avioni koji iznad Srebrenice bacaju pakete sa hranom.

Pošto su četnici zauzeli Cersku, Konjević-Polje, Kamenicu i druga mjesta krenuli su u napad na Srebrenicu. Oko Srebrenice su se vodile ogorčene borbe. Mnogi su poginuli u tim odsudnim bitkama, a bolnica

je bila pretrpana ranjenicima. Poslije demilitarizacije Srebrenice životni uslovi su se poboljšali.

Dani su prolazili, a niko nije pomišljao da će se desiti ono najgore. Međutim, 8. jula 1995. godine, oglašava se četnička artiljerija i najavljuje veliki pokolj koji će se desiti nad stanovnicima "zaštićene zone Srebrenica". U naredna četiri dana i noći trajali su napadi na grad. Stotine mrtvih i ranjenih leže na sve strane. Radio-amateri šalju posljednje pozive za pomoć, ali bilo je kasno. Oko 15 sati, 11. jula 1995. godine, četnici su ušli u centar grada.

Krenuo sam u koloni preko šume do Tuzle. Bio je 11. juli, oko 15 sati. Kolona je brojala oko 12 - 13 hiljada ljudi, među kojima je bila i žena sa djecom. Kretali smo se veoma sporo, trebalo nam je nekoliko sati da bi prešli jedan kilometar.

Četnici su primijetili naše kretanje 12. jula oko podneva i počeli su pucati na nas iz svih raspoloživih sredstava. Bačeni su i bojni otrovi. Jauk i vriska odjekuje šumom. U opštoj zbrci osjećam bolove u lijevoj nozi, desnoj natkoljenici i lijevom ramenu. Bio sam ranjen i u prvi mah pomislim, gotovo je, nikada više neću vidjeti svoju djecu. Kad sam se pridigao, oko sebe vidim mrtve i ranjene. Niko, nikome nije mogao pomoći. Skupio sam snage i krenuo dalje, a onda su mi pritekli u pomoć moji drugovi. Povremeno bi gubio svijest, pa mi se činilo da sve to što se dešava sa mnom i oko mene zapravo sanjam. Ali, bila je to grozna java i borba za život. Mada mi nije bilo prvi puta da sam se našao u teškoj situaciji, ali ovoga puta je bilo najgore, jer sam znao da je ova borba bila na "sve ili ništa".

Želja da opet zagrlim svoje najbliže, svoju djecu, pomagala mi je u teškim trenucima. Dobar dio puta drugovi su me nosili, a meni je bilo jako žao gledati njih, i same iznemogle, kako se bore za moj život. Bojao sam se i brinuo za njih, koliko i za sebe. Pomišljao sam da me ostave, kako bi se oni lakše spasili, ali oni se nisu dvoumili. Osam dana i noći trajao je naš put do slobodne teritorije. Preživjeli smo, a iza nas su ostali u šumi mnogi naši prijatelji i sugrađani. I danas se sjećam njihovih otvorenih očiju u trenutku smrti. Samo bi se naslonili na drvo i tu ostali zauvijek.

Bože, nikada se ne ponovila ljudska tragedija Srebrenice".

Izjava 94

Z. M. rođena 1938. godine u Srebrenici. Prije i za vrijeme rata živjela u Srebrenici. Majka troje djece. Poslije okupacije Srebrenice nestao joj suprug H. M.

"Nisam ni slutila da će naše dojučerašnje komšije u saradnji sa bivšom zajedničkom vojskom protjerati i pobiti moje sunarodnike u Srebrenici.

Ulaskom paravojnih formacija "arkanovaca" i "šešeljevaca" u Srebrenicu zavladao je strah i neizvjesnost. Ja sam sa porodicom bila u kući. Na ulicu nismo izlazili, tako da u tom periodu nismo ni znali šta se dešava po gradu. Jednog dana počele su gorjeti kuće po Srebrenici. Činilo mi se da će cijeli grad nestati u dimu i pepelu. Poslije tih zbivanja pobjegla sam sa porodicom u šumu. Srebreničani su se uspjeli organizovati i osloboditi Srebrenicu u maju 1992. godine. U tim borbama poginuo je moj djeverić M. M. Tih dana bili smo ipak sretni zbog ponovnog povratka u grad, ali i tužni što mnogih komšija i sugrađana više nema među živima i što je grad pust. Veliki broj kuća u gradu je izgorio, a u njima je dosta starijih i iznemoglih osoba živo zapaljeno. Mislila sam da će na ovome rat stati i da više neće biti stradanja i žrtava, ali tek su dolazili teški dani, mjeseci i godine.

Hiljade izbjeglih i prognanih ljudi, žena i djece iz okolnih sela počelo je pristizati u Srebrenicu. Glad i smrt bili su naša zajednička svakodnevnica. Električne energije nije bilo pa smo cijelo vrijeme rata

u Srebrenici bili u mraku. Najteže je bilo gledati kako ranjenici sa bezazlenim ranama umiru, jer je nedostajalo osnovnih lijekova za njihovu zaštitu.

Preživjela sam teške trenutke 13. oktobra 1992. godine kada su u zasjedi poginuli komandant A. U. i njegovih 20 boraca. Moj sin i zet toga dana su bili ranjeni. Tuga je ušla u naš dom, a pored borbe sa glađu i neimaštinom pogodila nas je i velika briga za sina i zeta. Uz velike patnje uspjeli su se, hvala Bogu, oporaviti.

Ulaskom UNPROFOR-a, stanje u Srebrenici se popravilo. Prestalo je stradanje i ubijanje, ali je još uvijek prijetila glad. Nekoliko kamiona hrane, što su ulazili u Srebrenicu nisu bili dovoljni za 40 hiljada ljudi u gradu. Sve bi se nekako preživjelo da se nije desila velika izdaja od svjetske zajednice u julu 1995. godine.

Četnici su sa svih strana navalili na grad. Ljudi su ginuli na ulici. Nadala sam se da UN neće dozvoliti da četnici koji su bili željni naše krvi, uđu u grad i izvrše pokolj nad narodom. Od granatiranja grada, 10. jula 1995. godine pogođena je i naša kuća. Moja kćerka, zet i ja bili smo teško ranjeni. To je za mene bio najteži trenutak u životu. Prevezeni smo u bolnicu, a već sutradan četnici su ušli u grad. Sa ostalim ranjenicima sam prebačena u Potočare. Strpali su nas u hodnik zgrade gdje su boravili pripadnici UN-a. Dok su nas vozili prema

Nikad ne smijemo zaboraviti zločin

Potočarima, primijetila sam kolone ljudi, žena i djece kako se kreću ka Potočarima. Među njima sam vidjela i svog supruga. Prišao je kamionu i pružio mi ruku. Bio je to posljednji susret sa šesdesetpetogodišnjim suprugom. Ni danas ništa ne znam za njegovu sudbinu.

U vrijeme boravka u zgradi UN-a u Potočarima nisam ništa vidjela šta su četnici radili, jer nisam mogla hodati. Ali, nikada neću moći zaboraviti vrisku i plač napaćene i gladne djece koja su nekoliko dana i noći provela u zgradi čekajući evakuaciju.

Ostala sam sedam dana u Potočarima. Čitavo vrijeme sam razmišljala o svojoj porodici, suprugu, ranjenoj kćerki i zetu. 17. jula, kolima Crvenog krsta, sa još oko 100 ranjenika i bolesnika, među kojima je bila i moja kćerka, evakuisani smo do Tuzle. Moj suprug i zet nisu se pojavili ni do današnjeg dana".

Izjava 95

Z. S. rođena 1954. godine u selu Sase. Udata u selo Voljavicu. Majka šestoro djece.

"Početkom maja 1992. godine u Voljavicu je došao Nikola iz Pobrđa i rekao je da sutradan ujutro budemo spremni za pokret i da će on doći da nas vozi u Bratunac na igralište. Ja sam sa porodicom odlučila krenuti preko šume prema slobodnim selima.

Stigli smo naredno jutro u selo Stožersko. Granate sipaju na sve strane. Djeca su mi prenoćila na podu. U Stožerskom smo proveli sedam dana i onda smo krenuli prema Srebrenici. Po dolasku u grad prenoćila sam sa djecom na pijaci. Poslije toga sam se smjestila u jedan napušten stan. Provodila sam teške dane sa šestoro djece koja nisu imali ni hrane, ni odjeće ni obuće. Moj suprug je išao na linije odbrane gladan i žedan.

Išla sam u potragu za hranom po napuštenim selima. Noge su mi promrzle, pa sam izgubila tri prsta. Često smo jeli zob, ali ni nje nije bilo dovoljno. Četnici su granatirali mjesta gdje su se okupljale velike grupe ljudi kao što su mjesta sa izvorima vode. Svaki dan se ginulo. Ko nije proveo vrijeme u Srebrenici, njemu se ne može ni opisati patnja i haos koji je tamo vladao. Od svega što se dešavalo u Srebrenici najteže je bilo u ljeto 1995. godine kada su četnici ušli u grad.

Moj suprug Safet i trinaestogodišnji sin Fahro otišli su preko šuma. Ja sam ostala u Potočarima sa djecom. Gledala sam kako odvajaju

muškarce i djecu i odvode ih. Prve noći u Potočarima sam vrištala i dozivala svoga supruga i sina. Strahovala sam da se nikada više nećemo vidjeti. Taj živi rastanak se nikome ne može opisati. Znam samo da mi je sin otišao preko šume gladan, bos i uplašen.

Na početku rata sam izgubila majku. Nju su četnici ubili u Sama, kao i moju sestru i njenog petogodišnjeg sina. U ratu sam izgubila tri djevera i sestrića. Ali, što najviše boli to je gubitak moga sina.

Tokom putovanja od Potočara do Tuzle četnici su se penjali na kamione i oduzimali zlato i pare od žena. U kamionu sam bila sa kćerkom Sabahetom i njeno dvoje djece. Njenog supruga Izeta četnici su zadržali u Potočarima. Izet je držao bebu od 40 dana u rukama kada mu je prišao četnik i odveo ga na igralište. Izet je počeo plakati i čupati kosu sa glave. Ni do danas ni traga ni glasa od njega.

Po dolasku u Kladanj saznali smo da nam nema mnogo muškaraca i da su četnici u šumi uhvatili mnogo naših ljudi. Tada je nastupila vriska i plač. Iz Kladnja smo otišle na Dubrave pod šatore. Tokom mog boravka na Dubravama svaki dan je padala kiša, a ja sam hodala okolo pogledajući svoga sina i supruga. Susret s njima ni do danas nisam dočekala. Sa Dubrava smo razmješteni po školama, a kasnije sam otišla u Vogošću kod Sarajeva, gdje i danas živim sa šestoro djece. Nadam se da ću čuti dobre vijesti za moje najmilije i da će se oni pojaviti".

Izjava 96

M. J. rođena 1936. godine u selu Trubari, opština Srebrenica. Udata u Poznanoviće. Majka šestoro djece.

"Na početku rata četnicu su popalili i uništili selo Poznanoviće, u kojem sam do tada sretno živjela sa porodicom. Sakrivala sam se po štalama, zemunicama i tuđim kućama koje su bile napuštene. U svom selu sam bila izbjeglica.

Patili smo se bez hrane i krova nad glavom, ali sam ipak bila sretna jer su mi sva djeca bila zdrava i živa. U januaru 1993. godine donijeli smo mog dvadesetpetogodišnjeg sina mrtvog na konju. Kad sam ga vidjela, mislila sam da će mi srce pući od tuge i žalosti. Tri dana i noći nisam znala sa sebe. Sina su mi ukopali pošto sam se ja oporavila. Zagrlila sam moje mrtvo dijete i molila sam da me s njime zajedno ukopaju.

Napadi i granatiranja sela su i dalje nastavljena. Svakog dana su ljudi ginuli i bivali ranjavani. U martu 1993. godine poslije velikih četničkih napada na selo morali smo se povući prema Srebrenici. Kad smo došli u grad ponovo sam preživjela teške trenutke. Moj drugi sin star 23 godine poginuo je sa još sedamnaest drugova u četničkoj zasjedi. Tako sam za dva mjeseca izgubila dva sina. Plakala sam danima i noćima i sama ne znam kako mi je srce to izdržalo. Dani su prolazili, a tuga i bol u srcu je bivala sve veća.

Kad nas je svijet zaštitio od daljeg stradanja pomislila sam da je došao kraj mojoj patnji. Molila sam Boga da mi sačuva preostala tri

sina. Moj muž nije izdržao preveliku bol i prije pada Srebrenice je umro.

U julu 1995. godina četnici su zauzeli Srebrenicu, a kolone žena i djece krenule su prema Potočarima da potraže spas kod vojnika UN-a. Muškarci su krenuli preko šume do Tuzle. Među njima su bila moja dva sina, najstariji i najmlađi.

Dva dana i dvije noći sam provela u kanalu pored fabrike u Potočarima. Gladna i žedna. Kad je napokon došao red da uđem u autobus i krenem prema Tuzli moje misli su bile upućene mojoj djeci. O dva sina koja su krenula preko šume i o mezarovima moja dva ranije ukopana sina u Srebrenici.

Po dolasku u Tišću krenuli smo pješice prema Kladnju. Prišla sam jednoj kući da natočim vode i tu sam vidjela dvadesetak zaklanih ljudi, bez glava. Iz kuće su izašla dva četnika i zgrabila me za ruku. Tražili su od mene marke i zlato. Odgovorila sam da nemam, a oni su mi opsovali tursku majku i otjerali me.

Uspjela sam pješke stići do Kladnja iako sam bila stara i iznemogla. Od dolaska na slobodnu teritoriju pogledam svoje sinove i plačem skoro svaki dan. Još nisam dočekala njihov dolazak, ali i dalje molim Boga da me obraduje.

Danas živim sa sinom koji je bio izvan zemlje u vrijeme rata. Još uvijek ne mogu da shvatim kako je moje srce izdržalo svu ovu bol".

Izjava 97

F. B. rođena 1967. godine u selu Likari, opština Srebrenica. Udata u selu Gostilj. Majka troje djece.

"U aprilu 1992. godine moje rodno selo Likari je spaljeno i uništeno. Roditelji su uspjeli izbjeći iz sela i doći u Gostilj. Smjestili su se kod mene zajedno sa ostalom rodbinom. Na početku rata moj svekar je teško ranjen, tako da je poslije desetak dana podlegao ranama. Poslije ove tragedije desila se još jedna. Poginuo je djever Senad, brat moga supruga, tako da je u našoj kući zavladala velika tuga i žalost.

Hrane je nestalo, pa smo morali i pored svakodnevnih granatiranja da se snalazimo za preživljavanje i komad hljeba. Želja za životom i briga za djecu umanjivali su patnje i nevolje. Moj suprug Selim odlazio je na položaj, a u slobodnom vremenu išao je u potragu za hranom. Ja sam takođe znala ići po hranu i na dvadesetak kilometara udaljenosti. Za to vrijeme djeca bi sama ostajala kod kuće.

5. marta 1993. godine ispraćali smo Selima na položaj. Krenuo je, ali se ubrzo vratio i sa ulaznih vrata mi rekao:

- "Skini mi burmu i lančić".

Upitala sam ga, iznenađena njegovim riječima:

- Zašto?

- "Bolje je da ih ti nosiš, nego neko drugi", odgovorio je.

Plačući sam skinula lančič, ali burme nisam mogla. I ako nisam razumjela zašto je to tražio, prihvatila sam njegovu želju. Otišao je, rekavši na rastanku: "Čuvaj mi moju djecu".

Dugo sam razmišljala o ovom događaju, a noću sam sanjala i ružne čudne snove. Djeca su se često budila noću i plakala. Sa nestrpljenjem sam očekivala 10. mart, dan kada se moj suprug trebao vratiti s položaja. 8. marta u večernjim satima, neko je pokucao na vrata. Otvorila sam i zaprepastila se. Na vratima je stajao moj suprug. Pitala sam ga:

- Otkud ti?

- "Zar me nisi poželjela", odgovorio je i ušao u kuću.

Djelovao mi je jako raspoložen, što me začudilo. Obično se nije tako ponašao. Rekao mi je da je došao da mi čestita 8. mart - Dan žena.

- "Da nisam došao, mislim da bih poludio", prokomentarisao je.

Rano ujutro oko 4 sata, otišao je, a meni su ostale u sjećanju njegove riječi.

- "Samo da prođu još ova dva dana. Vi se sklonite u sklonište i čuvajte se"!

9. marta počeo je četnički napad na brdo Čauš, gdje se i moj muž nalazio. Zemlja je gorjela od silnog granatiranja. Počeli su pristizati ranjenici. Među njima bio je i moj djever Sabahudin. Prišla sam mu i pitala ga za supruga. Odgovorio mi je da je dobro i da se ne brinem. Pošto je bio ranjen u vrat, odvezli su ga u bolnicu.

U selo je poslije toga stigao kurir i prenio nam naredbu da je potreba hrana za vojničku kuhinju. Dok sam nosila hranu, svi su me čudno gledali i plakali. Ja sam pomislila da je to zbog ranjavanja mog djevera. Vratila sam se kući i zatekla punu kuću komšija. Poslije desetak minuta, ušla je moja majka i rekla, da više nema razloga kriti, da je Selim poginuo.

Nisam u to povjerovala, ali kad su svi potvrdili, ja sam se onesvijestila. Selim je poginuo 9. marta oko 12 sati. Nakon dvadesetak dana, naši borci su uspjeli povratiti izgubljene linije i pronaći tijelo moga supruga. Bio je izmasakriran, odsječene uši i prsti, izvađeno oko i tijelo sprženo od cigara.

Ostala sam sama sa troje djece, borila se da ih prehranim i bila sam im i otac i majka. 11. jula 1995. godine ubačena sam u kamion i evakuisana iz Potočara prema Kladnju.

Moj brat, zet i djever Sabahudin, kao i ostala mnogobrojna muška rodbina nisu se domogli slobode. Danas živim u Vogošći sa troje djece, sjećam se prošlosti i kunem zlu sudbinu".

Izjava 98

Š. J. rođen 1959. godine u Podžeplju, opština Han-Pijesak.

"U rodnom selu sam živio do početka rata. U avgustu 1992. godine napuštamo selo pred najezdom četnika i krećemo prema slobodnim teritorijama Žepe. Tu sam sa porodicom i roditeljima proveo oko mjesec dana, a onda krećemo prema Srebrenici u nadi da ćemo lakše preživjeti dane rata.

Međutim, u Srebrenici zatičemo haotičnu situaciju. Grad je bio pun prognanika, glad i smrt na svakom koraku. Srebrenica je bila posljednja stanica, iz nje se dalje nije imalo kuda. Uključujem se u OS Srebrenica i dosta vremena provodim na položajima. Svakodnevno gledam smrt i pitam se da li je neko od mojih saboraca bio sit u trenutku pogibije. Mislim da takvih nije bilo, jer smo svi tačno znali ko šta jede i ko šta želi. Niko od nas nije bio sit, uglavnom smo bili polugladni, ali i pored toga najviše smo razmišljali o našim gladnim porodicama koje su ostale u gradu, gdje su bili izloženi svakodnevnom granatiranju.

Kada bi se sa položaja vraćao "kući", poslije kraćeg odmora, krenuo bih u potragu za hranom. Išao sam u popaljena i napuštena muslimanska sela. To je bilo opasnije od boravka na položaju, jer su na sve strane bile postavljene mine. Mnogo je ljudi stradalo u potrazi za hranom.

Nikada neću zaboraviti umorna i zaboravljena lica ljudi, žena i djece koji su svakodnevno išli po hranu, a nisu ni znali gdje bi mogli

pronaći makar bundevu, dovoljnu za preživljavanje. Kada bi neko pronašao 10 kilograma žita, njegovoj sreći ne bi bilo kraja. Bila je to stravična svakodnevnica ljudi iz svih krajeva Podrinja koji su se selili pred najezdom srpsko-crnogorskog agresora na slobodne teritorije Srebrenice, Bratunca i Žepe.

Ovakva situacija je potrajala do maja 1993. godine, kada je Srebrenica proglašena "zaštićenom zonom". Istina, glad je i dalje bila prisutna, ali nije bilo ljudskih žrtava kao do tada. Mislili smo da je rat gotov, ali smo se grdno prevarili. Početkom jula 1995. godine četnici nadiru sa svih strana na slobodnu teritoriju Srebrenice. Granatiranje je odnosilo desetine ljudskih života. Goloruk narod nije mogao izdržati napade agresorske mašinerije, a svijet nas je predao četnicima u ruke. Vriska žena i djece najavili su najveću tragediju u historiji Bosne.

Prišao sam starom ocu i majci, suprugi, zagrlio se s njima i oprostio. Oni su krenuli prema Potočarima, a ja preko šume. Put dug stotinjak kilometara, bio je put smrti i užasa, kojeg niko ne može opisati. Proveo sam 13 dana na tom putu. Jeo sam gljive i voće koje sam mogao pronaći u šumi.

Duž čitavog puta bili su mrtvi i ranjeni. Veoma malom broju ranjenika se moglo pomoći. Lutajući šumom, često bez cilja, u panici

Mi te još čekamo sine

i bunilu trinaestog dana upadam u četničku zasjedu. Sa mnom u grupi bilo je još osam ljudi. Brzo su nas opkolili i pohvatali jer se nismo imali čime braniti. Uspio sam se okrenuti oko sebe i tada sam vidio da su četvorica mojih saputnika bila ubijena. Nas petoricu su svezali i odveli u Karakaj.

Očekivali smo maltretiranje i batine, ali se smrti nismo bojali. Poslije provedena 24 sata u Karakaju, odvode nas u logor Batkoviće kod Bijeljine. Tu sam zatekao dosta ranjenih i izmorenih drugova iz Srebrenice. Slika tog prizora i danas je pred mojim očima. Tužna i gladna lica i beznadežni pogledi. Logoraši koji spavaju na betonu, pokriveni jednim smrdljivim ćebetom. Sve to na pragu XXI vijeka, u srcu Evrope koja je ostala slijepa i gluha na patnje Bošnjaka.

Svakodnevni rad do iznemoglosti dovodio me do ludila, ali volja za životom bila je jača od svega. Najmanje 150 dana sam proveo po Majevici u sječi drva. Ništa me nije slomilo i iscrpilo. Razmijenjen sam 24. decembra 1995. godine. Svoga oca Sulju, te sestrića i zeta nikada više nisam vidio, niti su ikada došli na slobodnu teritoriju".

Izjava 99

N. N. rođena 1974. godine u selu Voljavica, opština Bratunac. Iz Bratunca je protjerana 13. maja 1992. godine. Jedno vrijeme je bila u selu Polaznik, a kasnije je utočište našla u Srebrenici. U Srebrenici je živjela sa tetkom, a sestra i majka koje su bile u Voljavici, protjerane su u Tuzlu.

"Kad je Srebrenica okupirana tj. 11. 07. 1995. godine, krenula sam iz Srebrenice. Nisam smjela ići u Potočare sa ženama i djecom, već sam sa rođacima krenula preko šume.

U početku sam dobro podnosila put, mada sam bila mnogo nesposobnija od rođaka. Nisam mogla ni zamisliti šta me sve na tom putu čeka. Kad smo bili negdje blizu Kravice, a već sam bila i gladna i žedna, skrenula sam se u jedan potočić da se napijem vode. Čim sam progutala jedan gutljaj, osjetila sam neku promjenu na sebi. Kasnije sam saznala da su pušteni neki gasovi, pa je i voda bila zatrovana. Uopšte nisam vidjela šumu ni narod oko sebe, vidjela sam samo neke zgrade, kuće i osjećala sam se kao da sam stigla u Tuzlu. Najednom sam osjetila neki strah, svugdje oko mene jezero, a ja sam na sredini, nigdje nikog nema. Tad sam osjetila jak šamar. Udario me jedan rođak da bi došla sebi. On kaže da me je zvao, a ja ništa nisam čula. Kaže da sam se napila vode, stala i nekoliko minuta gledala u prazninu. Još sam bila ošamućena, ali sam saznala gdje sam i jasnije sam vidjela oko sebe.

Kad sam se malo oporavila nastavili smo put dalje. Rođaci su mi naredili da više ne pijem vodu. Tako sam i radila. Sjećam se da sam jednom, a to je bilo iznad Kravice sjela da se odmorim. U grupi nas je bilo oko 50. Bili smo tihi, pošto smo znali da nas četnici mogu čuti. Najednom je iz šume izbio jedan čovjek i krenuo prema nama. Rekao je da se ne bojimo, naš je. Kao on je izgubio svoju grupu, a zna put za Tuzlu. Pitali smo ga kako se zove. Rekao je:

"Ja sam Salih, iz Vlasenice sam". Niko ga nije znao, a svi smo šutili. Kad smo se odmorili krenuli smo dalje. On nas je vodio. Bio je na čelu kolone. Jedno vrijeme nas je vodio pravim putem, a kasnije je skrenuo s puta. Rekao je da je to pravi put. Jedni su krenuli za njim, vjerujući mu, a mi ostali smo išli drugim putem. Sačekali smo dok oni nisu zamakli. Odjednom su se čuli vrisci i pucnji. On ih je odveo u zamku. On je bio četnik, a nama se predstavio da je naš. Kad se sve smirilo i niko se više nije čuo krenuli smo da vidimo ima li ko živ. Kad smo došli na mjesto gdje su se čuli pucnji našli smo četiri leša, a ostali su odvedeni u Kravicu. Jedan od ubijenih je imao oko 50 godina, drugi oko 35, a ostala dvojica su bili maloljetnici.

Odatle smo krenuli dalje. Sve do Tuzle nikom više nismo vjerovali. Išli smo sami i tako stigli u Tuzlu".

Izjava 100

A. H. rođen u Zvorniku 28. 06. 1975. godine. Živio sve do aprila 1992. godine u Zvorniku. Kad je napadnut Zvornik, počeli su bježati preko šuma. Stigli su u Srebrenicu. U Srebrenici je živio sve do jula 1995. godine. Tu su preživljavali sve i svašta. Sve što jedan čovjek ne bi mogao i ne bi trebao zamisliti.

"Teško je pričati o tome. Poslije toga u julu 1995. godine kad je i Srebrenica napadnuta i kad je počela da pada, počeli smo bježati preko šuma. Taj jedan sat, kada je Srebrenica napadnuta nisam ništa znao za svoje, pošto nisam bio blizu stana gdje smo stanovali. Krenuli smo. Svi smo se sastali na jednom mjestu zvanom Buljim. Sa narodom sam išao dva dana. Nismo imali ništa jesti. Ko je imao po konzervu morao je dijeliti na nekoliko obroka da bi mogao preživjeti. Ono što smo imali jesti to smo i pojeli. Zatim smo i žedni i gladni, goli i bosi krenuli dalje. Taj drugi dan smo došli do Kravice. Tu smo nešto malo našli hrane, što su prije nas bacali, da bi se moglo opstati i preživjeti.

U Kravici smo bili oko jedan dan. Oko 7 sati predveče krenuli smo iznad Kravice. S ulice se začula pucnjava. Počeli su pucati iz tenkova, narod je masovno ginuo. Oko 100 osoba je tu poginulo. Među njima je poginuo moj jaran Asmir koji je rođen kad i ja. Veliki mi je jaran bio i cijelo vrijeme od aprila 1992. do jula 1995. godine bili smo zajedno u Srebrenici. Tada sam ga vidio mrtvog. Bilo mi je teško. Ja sam morao da krenem dalje, ko je mogao da ide išao je, ko je bio ranjen nosili smo ih.

Kad smo bili blizu Križevački njiva opet smo bili granatirani. Narod je i tu masovno ginuo. Vidio sam čovjeka vrišti, traži nekog, ostao je bez pola ruke i na kraju je umro. Kad su prestali granatirati jedno dva metra od mene dijete je plakalo. Imalo je 4 do 5 godina. Zvalo je majku i oca. Svi smo pokušali tražiti majku i oca od djeteta među ranjenim i mrtvim. Hodali smo preko leševa, prevrtali ih i najzad smo naišli na roditelje od malog. Bili su oboje mrtvi. Dijete je skočilo i počelo ih grliti i vikati da ustanu, ne znajući da su mrtvi. Mi smo dijete ponijeli sa nama. Krenuli smo u Križevačke njive. Kad smo došli više nismo čuli nikakvu pucnjavu. Imali smo više ranjenika. Krenuli smo dalje prema Tuzli. Stigli smo u mjesto Baljkovica. Nakon dva kilometra naišli smo na jedno mjesto, gdje smo osjećali da je bilo vruće, tu prije nas je bio masakr. Mnogo ljudi, djece, maloljetnika, staraca zaklanih. Vidjeli smo mnogo ljudi izmasakriranih, bez ušiju, nosa i drugih dijelova tijela. Na drveću su ispisana srpska imena, bili su to većinom nadimci. Nož je bio zaboden i dva uha su bila zabodena na nožu. Znali smo da su to uši od ovih ljudi koji su izmasakrirani. Nastavili smo put dalje, bilo je hrane na putu razbacane. Uzimali smo tu hranu, ali nismo smjeli zastajati da se odmaramo.

Dijete koje sam nosio na nekim mjestima sam mu morao zatvarati oči i stavljati glavu pod jaknu da ne vidi one strašne prizore. Dijete je plakalo i dalje govorilo, gdje mu je majka, što majka nije sa nama krenula, zašto majka spava. Svakakvih jezivih riječi je dijete izgovaralo, da te samo hvata jeza od njih. Potom smo čuli da treba da stignemo u Nezuk. Ja nisam znao za to mjesto i raspitivao sam se pod čijom je kontrolom Nezuk, na što su mi odgovorili da je to naša slobodna teritorija. Kad smo došli, narod Nezuka nas je lijepo primio. Dijete sam tu predao u Crveni krst; tu su primili i ranjenike, a mještani su nas nahranili i odjenuli. Davali su nam sve što su imali. Odatle su organizovali prevoz do Ciljuga u Živinicama. Tu su me dočekali majka, otac i dva brata. Oni su već bili smješteni kod nekog poznanika, tako da i dalje tu živimo".

Izjava 101

A. S. rođena 1979. godine u Zvorniku.

"U Zvorniku sam bila do 10. aprila kad sam otišla u Srebrenicu kod djeda i nene. Tad je Srebrenica okupirana od srpske vojske i ja se nisam mogla vratiti kući u Zvornik. Moji roditelji su iz Zvornika protjerani za Tuzlu. U Srebrenici sam sa nenom i djedom provela čitav rat. Zajedno smo preživjeli sve moguće nevolje. Najviše smo se patili za hranu. Djed je bio star, pa nam nije mogao obezbjediti hranu. Pomagali su nam rođaci koji su živjeli u selu Blječeva. Tako smo proveli vrijeme do 11. jula 1995. godine kad je Srebrenica pala. Sve troje smo krenuli u Potočare.

U Potočarima smo bili u jednoj fabrici. Tu smo bili dva dana. Drugi dan oko tri sata došla su dvojica četnika i odveli mog djeda i još trojicu muškaraca. Dvojica su bili stari negdje oko 70 godina, a onaj treći čovjek je imao oko 40 godina. Moj djed je tad imao oko 72 godine. Kad su došli da ih vode, rekli su im da će ih samo nešto ispitati i odmah vratiti. Međutim, nikada ih nisu vratili. I danas ništa ne znam za djeda. Ja sam govorila neni da bi trebali ići prema autobusima, a ona cijelo vrijeme govori, sačekaćemo još malo, možda će ga vratiti. Ja sam taj dan predveče izašla napolje da donesem vode. Vodu smo sipali kod jedne kuće blizu fabrike. Na vodi je bila još jedna žena. Odjednom sam čula vrisak iza kuće. Jedna trudnica je nosila litar vode koji je tu nasula i krenula prema fabrici. Napastovali su je trojica četnika.

Jedan četnik koji je imao oko 30 godina pitao ju je čije to dijete nosi i gdje mu je otac. Ona se otimala, ali nije mogla ništa protiv njih trojice. Jedan je četnik udario puškom u stomak i ona je pala. Onaj drugi je izvadio nož iza pojasa i rasjekao ženu preko stomaka. Izvukao je bebu, a žena je već umrla. Nožem koji je držao u ruci osjekao je i bebi glavu i rekao: "Jedan Alinovac manje".

To je bio strašan prizor. Prije sam to mogla vidjeti samo na filmovima, a sad sam to vidjela i uživo. Jadna žena je ležala nepomično, a pored nje tijelo od njene bebe. Glavu od bebe je bacio iza ograde. Sav taj prizor se odigrao u nekoliko minuta. Ja sam zajedno sa onom ženom odjurila u fabriku. Kad smo rekli šta se desilo u fabrici je nastala opšta panika. Tu u istoj fabrici je bila svekrva od one žene što su je četnici ubili kao i starije dijete. U fabrici je zavladao pravi haos.

Ja sam sa nenom odmah krenula prema autobusima. Tu noć smo stigli u Tuzlu. Tamo smo se našli sa mojim roditeljima".

Izjava 102

H. L. rođena 1952. godine, iz sela Plane, opština Rogatica.

"Kad je palo moje selo 1992. godine ja sam sa kćerkom i unukom potražila spas u Srebrenici. U Rogatici su mi ostali muž i sin. Za njih sam tek 1994. godine čula da su tragično izgubili život, dva dana poslije mog napuštanja sela. Sina su mi matletirali. Tražili su od njega oružje, a on ga nije imao. Prvo su ga jako mučili, a zatim poluživog zakopali u jamu zajedno sa ocem kome su izvadili oba oka.

Jako me pogodila vijest o sinovljevoj i muževljevoj smrti. Tako sam ja ostala sama sa kćerkom i njenim djetetom. Moj zet, a kćerkin muž je nestao onog dana kad smo mi krenuli iz Plana. Za njega nikada ništa nismo čuli. U Srebrenici smo živjeli od hrane koju donesemo iz napuštenih sela. Tako smo kad je pala Kravica, to je bilo negdje u januaru 1993. godine, ja i moja kćerka pošli u potragu za hranom. Pošto je bilo malo za preživjeti što donese jedna, morale smo ići obadvije. Kad smo stigle u Kravicu, a tu je već prilično pokupljena hrana, našli smo jedan salaš sa žitom. Salaš se nalazio između garaže i kuće, tako da ga niko nije primijetio. Moja kćerka ga je ugledala i zvala mene i još jednu ženu koja je krenula sa nama. Ja sam otvorila salaš i sve tri smo počele kupiti žito. Već smo gotovo bile nakupile po jednu vreću; kad sam iznenada čula nešto na tavanu kuće. Dok sam pogledala prema gore vidjela sam cijev od puške

proturenu ispod strehe. Znala sam da se neko nalazi na tavanu. Odmah sam, pomislila da je četnik. Kad sam ja vrisnula od straha, moja kćerka se trgnula i sa krova se čuo pucanj. Pobjegla sam iza salaša, ali kad sam primijetila da za mnom ne ide kćerka vratila sam se po nju, ali ona je ležala na zemlji. Lice i grudi su joj bili krvavi. Potrčala sam joj i položila na krilo; bila je još živa, ali to su bili posljednji znaci života. Jedino što mi je uspjela reći: "Mama čuvaj mi dijete, ona nema više nikoga, budi mu ti i otac i mati". Bile su to njene posljednje riječi. Oko nas se iskupilo mnogo naroda, a četnik je iskoristio priliku i pobjegao. Ja sam uz pomoć ove žene što je bila sa nama prenijela kćer u Srebrenicu i tu je sahranila. Dijete je ostalo da živi sa mnom.

Kad je pala Srebrenica ja sam sa svojom unukom došla u Tuzlu, a nakon nekoliko mjeseci otišla u Sarajevo. Sad živim u Vogošći u napuštenoj srpskoj kući. Sad sam unuci i majka i otac".

Izjava 103

K. S. rođen 10. 06. 1977. godine u selu Potočari, opština Srebrenica.

"U Potočarima sam živjela sve do 1995. godine, gdje je živjelo mnogo prognanika koji su prognani iz Bratunca i sela oko Bratunca i Srebrenice kao i sa drugih opština.

Ja sad mogu da vjerujem kako su oni živjeli, jer i ja patim isto kao i oni. Sad živim u Živinicama u kući koju je UNPROFOR uradio za izbjeglice, sa ugovorom na tri godine.

12. jula 1995. godine, kada je Srebrenica pala, ja sam sa majkom i sestrom napustila svoju kuću u Potočarima. Brat i otac su otišli preko šume i nikad nisu stigli na slobodnu teritoriju. Čuli smo da je otac poginuo, a za brata ništa ne znamo. Nas tri smo otišli u fabriku blizu Holandskog bataljona misleći da će nas oni zaštititi. Tu smo prenoćili jednu noć. Pošto nam je kuća bila blizu mogli smo da donesemo ćebe da bi imali na nešto leći i pokriti se.

Sutradan, kada je počela evakuacija, ja sam sa majkom i sestrom, pošto smo sve tri bile sposobne progurale se kroz narod do autobusa. Odmah smo ušle u prvu turu autobusa i krenule. Nismo znali gdje nas vode. Kad smo bile negdje oko Kravice, gdje su bili parkirani tenkovi i nekoliko četničkih automobila, na zahtjev nekih vojnika, šofer je zaustavio autobus. U autobus su ušla tri vojnika, od kojeg su jednog zvali Zoki. Pitali su: "Imali koja bula da bi se udala?" Ja i sestra smo se

skupile uz majku da nas ne bi vidjeli, ali to nam nije moglo pomoći. Došli su do nas i pitali mene i sestru kako se zovemo. Sestra je rekla svoje ima, a ja sam šutila. Oni su i dalje uporno zahtijevali da im kažem moje ime. Ja sam i dalje šutila. Jedan vojnik uzeo me za ruku i naredio da idem za njim. Rekao je možda će se predomisliti, pa nam reći ime. Izveo me iz autobusa. Mama i sestra su vrištale, a autobus je krenuo dalje.

Vojnik kome ne znam ime odveo me u jednu srušenu kuću ispod puta i naredio da se raspremim, što sam ja odbila da to učinim. Za njim je došao još jedan četnik i jedan stariji čovjek. On je i dalje insistirao da se skinem, a ja sam i dalje odbijala i plakala. Vojnik koji me je doveo naredio je onoj dvojici da izađu. Oni su izašli. Ostali smo samo ja i onaj gadni četnik. On je krenuo prema drugom dijelu srušene kuće, a meni je rekao da se pripremim za akciju. Čim je on zamakao za jedan srušeni zid, ja sam ugledala prozor i izašla van i, polako se provukla ispod puta, a na putu je stala grupa vojnika, koji me nisu primijetili i čim sam se dočepala šume počela sam bježati. Kad sam malo odmakla od kuće, čula sam da onaj četnik viče za mnom: "Uhvatite Alijinu bulu" i opsovao mi majku. Bježeći tako u blizini sam ugledala cestu i, vidjela sam da se približava autobus; spustila sam se na cestu i stala pred autobus. Vidjela sam da vozi naš narod. Autobus je stao i šofer me je primio unutra. Kad sam došla u Tišću i prošla na našu teritoriju vidjela sam majku kraj puta onesvješćenu. Sestra ju je hladila vodom. Niko se nije obazirao na njih. Svako se bavio o sebi. Kad me ugledala, čini mi se da je tada bila najsretnija žena na svijetu.

Tako je prošao moj put od Srebrenice do Tuzle".

Izjava 104

N. N. rođen 1964. godine u selu Biljeg, opština Srebrenica. Sa porodicom protjeran iz Biljega 1993. godine u Srebrenicu. U Srebrenici su ih smjestili u jednu napuštenu kuću, gdje su boravili do 12. jula 1995. godine. Do tada je preživio mnogo teških trenutaka, ali put od Srebrenice do Tuzle je nešto najteže u njegovom životu.

Taj dan sam se rastavio sa porodicom. Ženu, djecu i majku sam poslao u Potočare, a ja sam sa ostalim muškarcima krenuo preko šume. U utorak poslije podne sam zajedno sa grupom drugova, gdje mi je bio i mlađi brat krenuo iz Kutlića za Buljim. Na Buljimu smo se kasno naveče svi sastali i rasporedili u grupe. Ja sam sa svojom grupom nastavio put za Tuzlu. Kad smo prešli u četničku teritoriju, odmah su nas počeli granatirati. Poginuo je velik broj muškaraca. Tu su mi poginuli dva rođaka. Ujutro smo stigli iznad Kravice. Tu smo bili do mraka. Prije nego što smo krenuli, jedan čovjek je pošao zaobići bukvu, a ona je bila minirana. On je stao na minu, mina se aktivirala, bukva se srušila i ubila nekoliko ljudi, a nekoliko ih je bilo ranjeno. Ranjenike smo morali nositi. Mrak smo morali čekati zato što nismo smjeli hodati po danu. Mislili smo da nas noću ne vide. Tu smo se prevarili, samo što smo krenuli, oni su iz pravca Kravice pucali na nas svom mogućom artiljerijom. Nisam znao šta više puca. Tu je poginulo mnogo ljudi. Ja sam sa svojom grupom nastavio put dalje. Sutradan oko podne stigli smo na Udrč. Tu smo se odmarali do mraka i čekali da se iskupe

preostale grupe. Kad smo se iskupili krenuli smo dalje. Kroz kolonu se pročula vijest da su na čelu kolone na motoroli čuli da nam se sprema zasjeda. Rasporedili smo se u grupe i opkolili grupu četnika koja nam je spremala zasjedu.

Tu smo zarobili jednog oficira i jednog vojnika. Koliko sam ja mogao vidjeti ostali su se sami poubijali. Poveli smo ih da nam pokažu put. Srpski vojnik je išao ne čelu kolone. Ispočetka nas je vodio pravim putem, a zatim je naglo skrenuo s puta u šumu. Pošto je znao da je oko puta minirano, aktivirao je jednu minu. Poginuo je on, prednji dio kolone i moj brat. Kad nas je četnik vidio, ja i brat smo bili gotovo na čelu kolone. Brat je bio s moje desne strane, tako da je svojim tijelom zaštitio mene. Mina mu je otkinula desnu ruku i unakazila svo tijelo. Da nisam bio na mjestu događanja ne bih ga mogao prepoznati. Ja sam bio ranjen, ali svoju ranu nisam ni osjećao zbog bratove smrti.

Nisam znao šta da činim. Nisam ga mogao nositi, a nisam ga mogao ni ostaviti onako. Izostao sam iza kolone sa jednim čovjekom i pokrio brata svojom jaknom, prekrio ga lišćem i suhim granama. Iako nisam htio da se odvojim od brata, morao sam nastaviti put dalje.

Kad smo stigli u Križevačke njive bilo je rano jutro. Negdje oko podne smo stigli na Baljkovicu. Odatle smo prešli u Nezuk, na slobodnu teritoriju. Tu sam se malo odmorio, jeo i oprao odjeću, tako da sam negdje u ponoć došao na Ciljuge. Od tad sa porodicom živim u Vozućoj".

Kratka biografija Udruženja

Poslije svega onoga što nam se desilo u "Zaštićenoj zoni Srebrenica, u Tuzlu su uglavnom stigli žene i nejač. Djeca od 12 godina pa nadalje, kao i starci do 80 godina, iznemogli i bolesni, su odvojeni u Potočarima od svojih porodica i odvedeni u nepoznatom pravcu. Sposobni muškarci su krenuli šumom i na putu smrti i užasa je nestalo negdje oko 8.000 žitelja Srebrenice, a među njima bilo je i žena.

Odmah po dolasku u Tuzlu se organizujemo i registrujemo Udruženje građana "Žene Srebrenice" sa sjedištem u Tuzli. Naši članovi Udruženja su uglavnom porodice čiji su najbliži nestali i zarobljeni u egzodusu Srebrenice i to je prvo udruženje koje je registrovano u Federaciji i čiji je prvenstveni cilj traganje i prikupljanje informacija o nestalim i zarobljenim osobama iz nikad nezaštićene zone Srebrenica. Vršimo stalni pritisak na međunarodnu zajednicu da uporno radi na hapšenju svih optuženih za ratne zločine i njihovo izručenje Haškom tribunalu, kao i otkrivanje skrivenih zatvora u SRJ i RS.

Naše Udruženje broji 90 stalno angažovanih članova, a po potrebi imamo nekoliko stotina i hiljada članova porodica nestalih.

U opravdanom strahu da se Srebrenica i stradanje naroda Podrinja ne zaboravi, organizovali smo više mirnih mitinga u Tuzli i

u Sarajevu, gdje smo tražili naše nestale i zarobljene sinove, braću, muževe, prijatelje i komšije, puštanje iz zatvora trojice Srebreničana koji se nalaze u Bijeljini i koji su optuženi samo zato što su preživjeli golgotu Srebrenice.

Redovno učestvujemo na sastancima Radne grupe za traženje nestalih osoba kojoj prisustvuju sve tri strane, gdje pokušavamo saznati istinu o zarobljenim i nestalim osobama. Pokušavamo vršiti pritisak na brži proces ekshumacije masovnih kao i trenutnih grobnica, prikupljanje tijela po šumama na putu od Srebrenice do Tuzle. Insistiramo na bržem procesu indentifikacije ekshumiranih tijela.

Izdajemo jednom mjesečno list "Bilten Srebrenica" kako bi mogli informisati naše članove porodica nestalih o aktivnostima oko traženja nestalih i zarobljenih, kao i o drugim aktivnostima u udruženju.

Sarađujemo sa Državnom komisijom za traženje nestalih, ICMP, MKCK-a, PHR-om, IPTF-om, OSCE-om, udruženjima koja rade na pitanjima nestalih osoba i svima koji nam mogu pomoći u traženju nestalih i zarobljenih osoba.

Udruženje građana
"ŽENE SREBRENICE" - Tuzla

SADRŽAJ

Predgovor 5
Historija Srebrenice 7
UVOD 19
Izjava 1 21
Izjava 2 25
Izjava 3 27
Izjava 4 29
Izjava 5 31
Izjava 6 33
Izjava 7 37
Izjava 8 41
Izjava 9 43
Izjava 10 45
Izjava 11 49
Izjava 12 53
Izjava 13 57
Izjava 14 61
Izjava 15 65
Izjava 16 67
Izjava 17 71
Izjava 18 75
Izjava 19 79
Izjava 20 83
Izjava 21 85
Izjava 22 89

Izjava 23 91
Izjava 24 93
Izjava 25 97
Izjava 26 101
Izjava 27 105
Izjava 28 109
Izjava 29 113
Izjava 30 119
Izjava 31 123
Izjava 32 127
Izjava 33 129
Izjava 34 133
Izjava 35 137
Izjava 36 141
Izjava 37 145
Izjava 38 149
Izjava 39 153
Izjava 40 157
Izjava 41 163
Izjava 42 165
Izjava 43 167
Izjava 44 169
Izjava 45 171
Izjava 46 173
Izjava 47 177
Izjava 48 179
Izjava 49 183
Izjava 50 187
Izjava 51 189
Izjava 52 191
Izjava 53 195
Izjava 54 199
Izjava 55 201
Izjava 56 205
Izjava 57 209
Izjava 58 211
Izjava 59 213

Izjava 60 215
Izjava 61 221
Izjava 62 225
Izjava 63 229
Izjava 64 231
Izjava 65 235
Izjava 66 237
Izjava 67 241
Izjava 68 243
Izjava 69 245
Izjava 70 249
Izjava 71 253
Izjava 72 257
Izjava 73 259
Izjava 74 261
Izjava 75 265
Izjava 76 267
Izjava 77 269
Izjava 78 273
Izjava79 277
Izjava 80 279
Izjava 81 283
Izjava 82 287
Izjava 83 291
Izjava 84 295
Izjava 85 297
Izjava 86 299
Izjava 87 301
Izjava 88 305
Izjava 89 307
Izjava 90 309
Izjava 91 311
Izjava 92 313
Izjava 93 317
Izjava 94 319
Izjava 95 323
Izjava 96 325

Izjava 97 327
Izjava 98 331
Izjava 99 335
Izjava 100 337
Izjava 101 341
Izjava 102 343
Izjava 103 345
Izjava 104 347
Kratka biografija udruženja 351